

TOM
XLIV

1980

КН. 1-4

КОГОСЛОВІА БОГОСЛОВІИ

TOM XLIV VOL.

В И Д А Н О

УКРАЇНСЬКЕ БОГОСЛОВСЬКЕ
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

РІМ 1980 ROMAЕ
diasporiana.org.ua

ТОМ XLIV

1980

Книга 1-4

БОГОСЛОВІЯ
BOHOSLOVIA

ТОМ XLIV VOL.

В И Д А Ї

УКРАЇНСЬКЕ БОГОСЛОВСЬКЕ
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

РИМ 1980 ROMAE

о. проф. д-р Іван Гриньох

ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ РОСІЙСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКИМ РЕЖИМОМ

(Sac. prof. dr. IOHANNES HRYNIOCH, *Destructio Ecclesiae Catholicae
Ucrainorum per gubernium Russo-Bolshevicorum*)

Від Редакції: 28 листопада - 2 грудня 1980 р. відбувся в Римі Синод українських католицьких єпископів, який, розглянувши положення Української Церкви і її вірних в Україні, на засланнях і на поселеннях, торжественно осудив т.зв. Собор Греко-католицької Церкви, що відбувся дня 8-10 березня 1946 у Львові, і прилюдно, перед цілим світом, заявив, що цей збір, підступно названий «собором» та всі його рішення є неканонічними, недійсними, без будь якої зобов'язуючої правно-канонічної сили. Хоч це прилюдне і торжественне осудження наступило 35 років після насильного знищення Української Католицької Церкви і включення її вірних у режимну Російську православну церкву, то самому питанню поступового нищення Української Церкви, православної і католицької, упродовж століть в межах колись царської, пізніше російсько-більшевицької імперії, присвячено в післявоєнних роках багато статей і окремих праць. Найважливіші з тих, що стосуються останніх десятиліть і які є джерелом нижче печатаної статті, це:

Primi Incatenati, Libro bianco sulla persecuzione religiosa in Ucraina, Roma 1953.

First Victims of Communism, Rome, 1953.

Die ersten Opfer des Kommunismus, München, 1953.

In difesa del Cattolicesimo Ucraino, Roma, 1946.

Mitrofan Yavdas: Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, Munich-Ingolstadt, 1956. Паралельні тексти цього видання — в українській і німецькій мовах.

Це видання появилось також англійською і німецькою мовами: *Albert Garter: The Red Book of the Persecuted Church, Westminster, 1957.*

На особливу увагу заслуговують джерельні матеріали-Збірники Львівських Архiepapxіальних Вістей, річники 1939, 1940, 1941, пе-

ревидані в-ом « Логос » в Канаді, в формі Гомілетичного додатку до журналу « Логос ».

Критичній аналізі самих т.зв. « діянь » названого львівського псевдособору були присвячені статті автора, які появилися в кількох варіантах, насамперед англійською мовою в журналі:

« PROLOGUE - Problems of Independence and Amity of Nations », New York, 1960. - The Destruction of the Ukrainian Catholic Church in the Soviet Union, pp. 5-51, в 15-у річницю ув'язнення ієрархії Української Католицької Церкви.

Переклад цієї статті на німецьку мову появилася в журналі - « Ostkirchliche Studien », Augustinus-Verlag, Würzburg, März 1963, S. 3-38. та окремою відбиткою н.н.: « Die Zerstörung der Ukrainisch-Katholischen Kirche in der Sowjetunion ».

В 25-річчя насильної ліквідації Української Католицької Церкви в-во « Сучасність » у Мюнхені друкувало в чч. 7-8 та 9, 1970 р. український варіант статті, що появилася також окремою відбиткою н.н. « Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом », Мюнхен, 1970, сторінок 55.

З уваги на актуальність самого питання й особливо тому, що в зв'язку з торжественним осудженням зборища в 1946 р. під назвою « Львівського собору », дійшло до жалюгідного обміну письм між Московським патріархом Піменом і Папою Йоаном-Павлом II, нижче містимо переклад англійського варіанту статті Автора, опублікованої в журналі « Пролог », 1960 р. з деякими доповненнями, взятими зі статті українською мовою з журналу « Сучасність » 1970 р.

1. ВСТУП

Предмет обговорення — Українська Католицька Церква, вірні якої становлять переважну більшість населення західних областей УРСР. Ці області входили до 1918 року до складу Австро-Угорської монархії, після того основна їх частина, відома під назвою Галичина, була включена в межі Польської Республіки, а невелика територія з півмільйонним українським населенням на південь від Карпат — Підкарпатська Україна увійшла до складу Чехо-Словацької Республіки.

Українська Католицька Церква, історичні початки якої сягають другої половини 10 століття (офіційне прийняття християнства на Україні датуються 988 роком), — це частина Вселенської Католицької Церкви під керівництвом вселенських архієреїв — римських папів, як наслідників верховного апостола Петра, першого римського архієрея і голови всієї Христової Церкви. Специфічністю Української Католицької Церкви є її східний, візантійсько-слов'янський обряд.

Релігійні спори між Візантією і Римом на переломі I тисячоліття християнської ери, спори, в яких на ґрунті спочатку теологічної дискусії, пізніше пристрасної полеміки, приходили до голосу елементи психологічного, культурного, династичного і політичного характеру, не залишилися без впливу й на Українську Церкву. Після формального відриву Візантійської Церкви від Вселенського Апостольського Престолу в Римі в 11 віці, Українська Церква переносила на своєму організмі трагедію розколу християнства; та, не зважаючи на те, вона постійно шукала шляхів, щоб залишитися в єдності з Вселенською Католицькою Церквою і Апостольським Римським Престолом. Ці її, майже кожного століття наново повторювані змагання до єдності, змагання, постійно руйновані та насильно стримувані північними московськими володарями і їм підлеглою Російською Церквою, все таки завершилися повним успіхом у кінці 16 століття, коли Українська Церква на Соборі в Бересті 1596 року урочистим актом заявила про свою приналежність до Вселенської Католицької Церкви і наново підтвердила зверхництво над собою вселенських архієреїв — римських папів. З огляду на те, що у висліді праць і рішень Собору в Бересті дійшло до поновного привернення єдності Української Церкви з Римським Апостольським Престолом, або *Унії*, почали звати цю Церкву також уніятською; у 19 віці в межах Австро-Угорської монар-

хії прищепилася для цієї Церкви назва «греко-католицька», щоб тим способом підкреслити її приналежність до Вселенської Католицької Церкви і її специфічний східній, візантійсько-грецький обрядовий характер.

Віки 17-19 — це часи великої московської експансії, завоювань і підбоїв чужих земель. У висліді тих імперіялістичних загарбницьких походів уся Прибалтика, більшість польських і українських земель або, іншими словами, уся Східня Європа стала здобиччю російських царів. Цікаво підкреслити явище, що разом з політичним завоюванням цих земель йшло систематично релігійне переслідування Української Католицької Церкви, її поступове, але послідовне нищення, насильне включення її до Московської Церкви, контрольованої російськими царями, та офіційні заборони Української Католицької Церкви на території російської царської імперії. Останнім актом трагедії Української Католицької Церкви на території російської імперії було насильне, після довгих переслідувань, знищення Холмської єпархії в 1875 році і її безправне прилучення до Московської Церкви.

З колись великої і чисельної Української Католицької Церкви від знищення врятувалася тільки та мала її частина, вірні якої жили на землях, які входили до складу Австро-Угорської монархії, а після 1918 року до складу Польської і Чехо-Словацької республік. У Галичині і на Підкарпатській Україні, куди до 1939 року не сягала політична влада і сваволя на початку царської, а пізніше червоної большевицької Москви, Українська Католицька Церква зберігалася недоторканою і досягла великого рівня свого релігійно-духового, організаційного й культурного розвитку.

II. СПРОБА ЗЛАМАТИ ЦЕРКВУ В РОКИ ПЕРШОЇ ОКУПАЦІЇ ГАЛИЧИНИ

На підставі договору між урядами СРСР і Німеччини в серпні 1939 року (договір Молотова-Ріббентропа) большевики зайняли Галичину і Волинь, а разом з тим три найбільші адміністративні одиниці Української Католицької Церкви — єпархії Львівська, Перемишська і Станиславівська, разом з нечисленною церковною одиницею апостольського візитатора Волині, опинилися у сфері політичного впливу й влади уряду СРСР. Цей період большевицької окупації характеристичний боротьбою окупаційної влади проти релігії з позиції войовничого атеїзму, як це було на всьому просторі

СРСР до 1939 року. У зв'язку з насильною перебудовою господарської і соціальної структури новоокупованої країни здійснювано націоналізацію, соціалізацію і колективізацію, у висліді яких у Церкви пограбовано всі матеріальні добра і засоби. Сталінська конституція з 1936 року дозволяла в релігійній сфері тільки свободу культу: вислідом цього було вигнання Церкви з шкіл, заборона навчання у школах, закриття всіх церковних шкіл, до духовних семінарій включно, заборона друкованого слова, зарахування духовних осіб до асоціального елементу, позбавлення повних громадянських прав і т.д. Разом з матеріальним пограбуванням Української Католицької Церкви здійснювалися репресії супроти священиків, монахів, черниць і вірних у формі допитів органами НКВД і тиску та намов до апостазії від Церкви, арештів і заслань до далеких концентраційних таборів, а навіть розстрілів без процесів і вироків. І все ж большевицький уряд не зміг ні зламати, ні остаточно знищити Українську Католицьку Церкву. На це склалися наступні причини:

1. Беззастережна і, можна сказати, поголовна вірність своїй Церкві всього українського католицького населення.

2. На чолі Української Католицької Церкви стояв великий митрополит Андрей Шептицький, людина відома в усьому світі, люблена і цінена всім населенням новоокупованих большевиками земель, незалежно від національної і віроісповідної приналежності. Крім того, митрополит Андрей Шептицький був у роки першої світової війни ув'язнений і засланий російським царським режимом, а большевики чванилися тим, що саме вони ліквідували цей ненависний і реакційний режим; тому большевики обмежилися тільки причіпками до митрополита у формі постійної інвігіляції і частих обшуків, але не важились ув'язнити любленого всім населенням церковного достойника.

3. Політична ситуація в ті роки не була ясна й певна, і тому большевики, хоч невпинно вели атеїстичну пропаганду, не важилися радикально знищити Церкву, бо хотіли в ті непевні часи зискати бодай мінімальні симпатії населення до себе.

4. Час атеїстичного наступу на Церкву становив усього 22 місяці, і цього не вистачало на ґрунтовну ліквідацію Української Католицької Церкви.

У висліді цієї першої большевицької окупації 1939-41 Українська Католицька Церква вийшла матеріально пограбованою і вбо-

гою, з великими ранами на своєму організмі в наслідок арештів, терору, заслань і розстрілів десятків тисяч вірних і кількадесятьох священників.

Але духово Українська Католицька Церква в цій боротьбі з атеїстичним більшовизмом вийшла загартованою, навіть більше — міцною. Цей духовий гарт і моральна міць були їй потрібні, щоб уже в 1941 році зазнати нової окупації гітлерівської Німеччини, а від 1944 року зустріти нову дійсність, яка постала в висліді перемоги СРСР і приєднання до УРСР західних українських земель Галичини і Підкарпатської України з переважаючою на цих землях більшістю українського католицького населення.

III. НОВА ДІЙСНІСТЬ І ЇІ КОРИННЯ

В цілій своїй наготі виявилася ця нова дійсність з початком 1945 року, коли дня 11 квітня совітські поліційні органи арештують і депортують українських католицьких ієрархів, щоб у цей спосіб позбавити Українську Католицьку Церкву свого керівництва, її вірних відректися унії з Римом і прийняти зверхність Московського патріярха. При цьому совітська влада застосовувала ті самі методи, якими користувалася у всіх своїх політичних здобутках, зовнішній тиск і підривання з-внутра.

В своєму намаганні, примусити українців католиків до «навернення» на російське «православ'я», російсько-більшевицька влада активно втручалася у внутрішні справи релігійних установ, хоч водночас позірно проповідувала «свободу сумління» і «відділення церкви від держави».

Ілюстрацією цього втручання є саме Українська Католицька Церква, якої стан напередодні II-ої світової війни представлявся наступно:

1. Вірних	4.159,004
2. Митрополитів-архієпископів	1
3. Єпископів	10
4. Дієцезій	5
5. Апостольських адміністраторів	2
6. Священиків	2.950
7. Монахів, священників і братів	520
8. Монахинь-черниць	1.090
9. Студентів теології	540
10. Парохій	3.040

11. Церков і каплиць	4.440
12. Богословських Академій	1
13. Манастирів і манастирських домів	127
14. Духовних семінарій	5

15. Крім цього в посіданні й під управою Церкви була велика кількість домів культурного призначення, народних, середніх шкіл й інститутів, друкарень, видавництв наукового й популярно-релігійного характеру, книгарень і бібліотек, харитативних і допомогових організацій молоді, студентства, церковних братств і конгрегацій.¹

Через ліквідацію Української Католицької Церкви і насильне включення всіх її надбань в режимну московську Церкву совітська атеїстична держава стала справжнім зняряддям «місійних діянь» Російської православної церкви і спонсором її імперіалістичної експанзії. В цьому російсько-большевицька влада консеквентно продовжувала політику царської Росії, стосованої супроти Української Церкви впродовж довгих століть, політику насильства і переслідувань, якої жертвою були українські і білоруські католики, і якої насичення припадало на роки 1779, 1793, 1837 і 1875. Як вже згадано, Українська Католицька Церква могла зберегтися тільки на територіях, які були частиною колишньої Австро-Угорської імперії.

Немає сумніву, що корінна причина переслідувань Української Католицької Церкви в минулому і під сучасну пору лежала в політичній сфері.

Російська влада, без різниці — царська чи большевицька, разом з її підлеглою, аж до вислужництва включно, Російською православною церквою, були зі своєї природи проти будьяких українських аспірацій суверенности і незалежности, національних і релігійних. В існуванні самобутньої Української Церкви Москва завжди бачила загрозу для свого панування над українським на-

¹ Джерелом цієї статистики про Українську Католицьку Церкву є офіційне видання Св. Конгрегації для Східних Церков: «*Statistica con cenni storici della Gerarchia dei fedeli di Rito Orientale*», Roma, 1932, pp. 196-197, при чому ця статистика доповнена новішою, взятою з поданих вище літературних джерел, де вже використано новіші звідомлення про стан Української Католицької Церкви на підставі шематизмів безпосередніх передвоєнних років, виданих поодинокими ієрархами церковних епархій. Загально треба зауважити, що ці дані подані радше нижче дійсного стану Української Католицької Церкви в час її ліквідації російсько-большевицьким урядом і ні в чому не прибільшені.

родом і для своєї імперіялістичної політики в Україні. Щоб елімінувати цю загрозу, Москва заплянувала і брутально нищила Українську Католицьку Церкву в подібний спосіб, як десять років скоріше знищила Українську Автокефальну Православну Церкву.

Її ліквідував російсько-большевицький режим в рр. 1932-1936 разом з насильно проведеною господарською колективізацією і повним погромом українського культурного життя. В цьому часі виарештовано і ліквідовано цілу ієрархію Української Автокефальної Православної Церкви, тисячі її священослужителів і десятки тисяч вірних.

В 1934 р., в столиці України, Києві, знищено багато церков і цінних історичних пам'яток, як напр. Свято-Михайлівський монастир з 11-го століття. На підставі вірогідних джерел Українська Автокефальна Православна Церква нараховувала 34 єпископів і поверх 3.000 священників і дияконів. З них повернулися з заслання в Україну зі зламаним фізичним здоров'ям тільки двох; один із них помер щойно в 1943 р. Тільки 270 священників, які пережили переслідування і вернулися в Україну при кінці 1941 р., зареєстровано на Всеукраїнському Церковному Зібранні в Києві. Всі інші пропали...²

Нищення Української Церкви, православної і католицької, це невід'ємна складова частини російського імперіялізму в Україні. При цьому не від речі відмітити, що на релігійному полі російсько-большевицькі імперіялісти і колонізатори виявляють свої імперіялістичні плани і дії більш явно, ніж на інших ділянках своєї політики. В релігійній домені т.зв. «суверенна» УССР не існує ні в очах російсько-большевицького режиму, ні для Московського патріарха. Оба вони вважають Україну інтегральною частиною Росії, а Українську Церкву інтегральною частиною Російської православної церкви. Все це тільки свідчить про фіктивність т.зв. «суверенності» Української ССР, якою Москва ширить баламутство у світі у своїй гучній пропаганді. Насправді ж, на церковно-релігійному полі, т.зв. «суверенна» УССР, мусить бути стисло залежною від Московської патріархії так само, як Українська Церква була підкореною і залежною від Священного синоду в Петербурзі за царських часів.

² MITROFAN YAVDAS, *Ukrainian Autocephalous Orthodox Church*. Munich-Ingolstadt, 1956, pp. 179ss.

ІV. ПРИГОТУВАННЯ НОВОЇ ЗБРОЇ І НОВИХ МЕТОД ДО БОРОТЬБИ З ЦЕРКВОЮ

Щоб зрозуміти явища й події, які характеризують дворічний період боротьби російсько-большевицького режиму проти Української Католицької Церкви від повного включення усіх західно-українських земель разом з Підкарпатською Україною до складу УРСР влітку-восени 1944 року аж до т.зв. Львівського « собору » 8-10 березня 1946 року, треба згадати наступні факти, які постали за воєнних років у СРСР на відтинку церковно-релігійного життя:

1. Війна СРСР проти гітлерівської Німеччини, яка спочатку носила характер « оборони міжнародного комуністичного режиму » і системи проти агресії нацистсько-капіталістичної Німеччини, дуже скоро перетворилася на т.зв. *вітчизняну війну*. У цій війні вже на задній плян відійшли марксистсько-ленінські гасла оборони інтернаціонального комунізму перед агресією капіталістичного світу; ці гасла перестали бути мобілізуючими для здавленого комуністичною системою населення всього СРСР. На їх місце виринуло більш мобілізуюче гасло оборони *вітчизни* перед *чужим наїзником*. До такої вітчизняної війни, так логічно думали залякані першими воєнними невдачами можновладці Кремля, можна було запрягти всі сили, навіть такі, яким большевицький режим і його матеріалістично-атеїстична ідеологія вивірили боротьбу на життя і смерть. До цих сил належала дотепер гонена, переслідувана і нищена Російська Православна Церква. Московський митрополит Сергій закликав у слові й письмі до оборони СРСР; щобільше, за церковні пожертви вірних він уфундував для червоної армії танкову бойову колону. Цікаво зауважити, що Сергій жертвував цей дар не для численних ранених і голодуючих, але на зброю, і дивно водночас, що большевицький уряд цей дар на зброю прийняв, хоч большевицька пропаганда завжди і до сьогодні закидає Католицькій Церкві, мовляв, вона в історичні часи благословляла зброю. Уряд СРСР послабив атеїстичну пропаганду, а навіть сприяв поширенню серед населення і червоноармійців версії про недалеку повну свободу релігійних переконань і повернення повної свободи релігійно-переслідуваним церквам.

2. Послаблення безбожницької пропаганди з боку російсько-большевицького уряду треба пояснити, з одного боку, бажанням зискати прихильність і відданість радянських громадян до СРСР, з другого — оглядами на нових союзників у боротьбі з Ні-

меччиною, особливо на англо-американців, у яких питання свободи релігійних переконань трактовано дуже серйозно.

3. У вересні 1943 митрополита прийняв Сталін, і слідом за тим большевицький уряд з свого боку вже не тільки фактично, але й формально-правно визнав патріярше правління Російської Православної Церкви. Вже у вересні 1943 відбувся Собор цієї Церкви, на якому митрополита Сергія «за його церковну і патріотичну діяльність» (стор. 13) обрано патріярхом московським і всієї Руси. І хоч ні в чому не змінилася конституція СРСР, хоч і далі існує, згідно з конституцією, відокремлення між державою і церквою, все ж єдиною якоюсь мірою легалізованою і урядом визнаваною церквою в СРСР від 1943 року стала Російська Православна Патріярша Церква. Щоб ще виразніше підкреслити це особливе й монопольне становище протегованої і визнаваної церкви, при раді міністрів СРСР створено «Совет по делам Русской Православной Церкви» безпосередньо після візиту митр. Сергія у Сталіна. На чолі «совета» став сороккількарічний Карпов, як колись оберпрокурор св. Синоду.

4. 15 травня 1944 помер патріярх Сергій. Керму перебрав митрополит лєнінградський Алексій, що його в лютому 1945 після похвальної промови Карпова на Соборі обрано патріярхом. Великий російський патріот, що вславився своїми закликами в обороні Лєнінграду, беззастережно відданий радянському режимові і безкомпромісовий оборонець большевицької імперії, вже в першому своєму посланні виразно накреслив найважливіше завдання своєї церкви: боротьба з фашизмом і боротьба з Ватиканом та католицизмом. Коли боротьба з фашизмом мала актуальний характер на час війни, то друга частина послання накреслювала напрям дії Російської Православної Церкви на далеку мету: боротьба з католицизмом аж до повного його знищення. Уже в цьому першому посланні патріярх Алексій у порозумінні з большевицьким урядом *implicite* накреслив лінію поведінки супроти Української Католицької Церкви. У боротьбі з Католицькою Церквою, а в тому числі й у боротьбі з Українською Католицькою Церквою, радянський уряд дістав нового союзника і новий інструмент і тому міг уже застосувати нові методи до ліквідації Української Католицької Церкви.³

³ Цей період ілюструють такі джерельні й літературні документи: 1) «Сборник церковных документов 'Русская Православная Церковь и Великая

V. ПОНОВНА ОКУПАЦІЯ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ РОСІЙСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ В 1944 РОЦІ І ГОТУВАННЯ ГРУНТУ ДЛЯ ЗНИЩЕННЯ ЦЕРКВИ

З налагодженням взаємин між урядом СРСР і Московською патріархією і відновленням уряду колишнього Оберпрокурора св. Синоду в формі «Совета по делам Русской Православной Церкви», очоленого Григорієм Г. Карповим, Сталін започаткував свою нову релігійну політику. Прийнято і широко розповсюджено нове гасло пропаганди про «справжню релігійну свободу», що мало принести користь, мобілізуючи віруючі маси для т.зв. «отчужденної війни», внутрі і закордоном.

Коли червона армія зайняла влітку 1944 року західні області України, а разом з тим большевицький уряд почав наново налагоджувати свій партійний і адміністративний апарат, стало очевидним, що тактика большевиків у відношенні до релігії і до Української Католицької Церкви в порівнянні з часами першої большевицької окупації тих земель у 1939-1941 роках змінилася: безбожницька пропаганда притихла, Церкву, духовенство, церковну службу залишено в спокої. Церковні податки були помірні, священики, дяки, диригенти церковних хорів, а навіть голови церковних братств були звільнені від військової повинності, богослуження в церквах і святкування празників могли вільно відбуватися. Большевики були цілковито заклопотані війною і розбудовою та закріпленням свого адміністративного й партійного апарату, і тому залежало їм на тому, щоб не насторожувати населення і не наставляти його неприхильно будь-якими репресіями за його релігійні переконання. Такий стан непевності і тиші перед бурею тривав приблизно до смерті митрополита Андрея Шептицького — 1 листопада 1944 року. Навіть похорони митрополита відбулися з усіма урочистостями, з масовою участю вірних, духовенства і єпископів всіх католицьких обрядів — українського, вірменського і латинського. Похоронному походу дозволено було навіть пройти вулицями Львова, що в большевицькій системі давніше було виключене.

Та разом з похоронами митрополита Андрея Шептицького закінчився певний спокійний і толерантний етап у ставленні росій-

Отечественная война' », Москва, 1946. 2) «Правда о религии в России. Митрополит Сергей », Москва, 1942. 3) «Журнал Московской Патриархии », Москва, 1943-1945. 4) А.М. АММАНН, «Ostslawische Kirchengeschichte, Wien 1950, ст. 617-620. 5) «Русская Православная Церковь », Москва, 1958, стор. 13-29, 211-219.

ських большевицьких можновладців до Української Католицької Церкви. Правда, наступник митрополита, новий митрополит архієпископ Йосиф Сліпий, міг без перешкод вступити на митрополичий престол, але вже перші тижні його правління вказували на далекосяжні зміни у ставленні большевицької влади до Української Католицької Церкви. Щоб запевнити Церкві можливість її існування, навіть у тих скупих рамках, на які дозволяє ленінський декрет від 23 січня 1918 «*Про свободу совісти і відділення Церкви від держави і школи від Церкви*» і сталінська конституція 1936 року (§ 124, про т.зв. свободу культу в СРСР), митрополит Сліпий вислав до Москви делегацію в складі священників Г. Костельника, К. Шептицького, І. Котова і Бучинського; при нагоді своїх розмов для знайдення *modus vivendi* з урядом на базі повної аполітичності Церкви й її лояльності супроти державної влади делегація мала також вручити дар Української Католицької Церкви в сумі 100 000 карбованців, призначений на допомогу воєнним інвалідам. Делегації не допущено до відповідальних керівників уряду, натомість їй поставлено вимогу включитися в активну боротьбу проти українських повстанців, які вели підпільну боротьбу проти большевицького режиму. Не помогли вияснення митрополита, що Церква не може включатися безпосередньо й активно у вир наскрізь політичної і збройної внутрішньої боротьби, не вистачало для уряду закликів і послань митрополита до християнської любови та милосердя, до респектування п'ятої Божої заповіді «не вбий» і до респектування людського життя. Делегація повернулася з Москви з переконанням, що російський і большевицький уряд має вже готовий, раніше вирішений план поведінки супроти Української Католицької Церкви. Цей до кінця продуманий і рафінований план знищення Української Католицької Церкви почав негайно виявлятися і набирати конкретних форм. У цьому плані паралельно (але заздалегідь продумано й узгіднено) було поділено головні ролі між такими чинниками (подаємо їх за їхньою важливістю): а) большевицький уряд з своїм адміністративним, партійним і поліційним апаратом; б) Російська Православна Церква на чолі з патріархом Алексеем і своїм апаратом на місцях; в) відповідно намовлені, застрашені чи стероризовані одиниці з Української Католицької Церкви.

VI. РОЛЯ РОСІЙСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКОГО УРЯДУ З ЙОГО АДМІНІСТРАТИВНИМ ПАРТІЙНИМ І ПОЛІЦІЙНИМ АПАРАТОМ У ЗНИЩЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

На підставі арт. 124 совітської конституції « Церква в СРСР є відділена від держави », що повинно б означати взаємне невтручання у внутрішні справи обох сторін, Церкви і держави. Та російсько-большевицький уряд і його адміністративні, партійні і поліційні органи порушили самі свою конституцію, роблячи все можливе, щоб приневолити українців католиків до переходу на російське « православ'я ». В цей спосіб Російській православної церкві станула до помочі в її « місійній » праці « навертання на православ'я », хоч як це парадоксально звучить, атеїстична влада, яка знову мала до своєї диспозиції весь апарат адміністрацію, комуністичну партію і, найважливіше, поліційний апарат.

Вже восени і взимку 1944-1945 років, безпосередньо після того, коли з смертю великого і шанованого Митрополита Андрея усунуено перешкоду для заздалегідь запланованої ворожої проти Української Католицької Церкви акції, партійні, адміністративні і поліційні органи почали перевіряти ґрунт серед населення і духовенства. Першим кроком у цьому пляні була заборона українським владикам комунікуватися з своїми вірними і духовенством в письмі і слові. Протиправно і протиконституційно органи влади скликали по всіх районах конференції духовенства, на яких участь кожного священика була обов'язкова. На цих конференціях доповідаті з адміністративного і поліційного апарату « усвідомляли » духовенство про історію Української Католицької Церкви, гостро критикували та очорнювали Берестейську Унію (1596), нападали на історичну католицьку Польщу, на Ватикан, на Римську апостольську столицю і на Католицьку Церкву взагалі. Священиків, які не з'являлися на ці конференції або висловлювали критичні думки, не погоджуючися з комуністичними « місіонерами », пізніше виарештовувано і піддавано довготривалим упокорюючим допитам, фізичному і моральному тискові.

Водночас на війї території розміщено дивізії військ МВД. Почався нечуваний терор супроти населення: арешти, розстріли, депортації сотень тисяч населення, цілих родин з старими і дітьми включно, одночасно арешти і депортації священиків. Ці жорстокі методи мали на меті застрашити населення і священиків,

найбільш упертих ув'язнити або вивезти на далеко-східні простори СРСР, а інших морально зламати і зробити послухними для прийняття дальших рішень.

При адміністративно-партійних органах у більших місцевостях большевицький уряд призначав уже «уповноважених у справах Російської Православної Церкви», звичайно людей, присланих з московського центру, членів партії і функціонерів МВД, так, зрештою, як і при уряді СРСР товариш Карпов або при уряді УРСР у Києві товариш Ходченко є довголітніми членами партії і функціонерами МВД.⁴

І хоч Російська Православна Церква не мала на території Західної України ні одної парохії, проте російсько-большевицький уряд створив для неї цивільний адміністративний апарат, щоб перевести насильне включення українського населення під її юрисдикцію.⁵

Враз із загальним терором проти населення і духовенства МВД почало широко розгорнену кампанію в державою контрольованій пресі і радіо. 6-квітня 1945 появляється у львівській газеті «Вільна Україна» стаття Володимира Росовича⁶ під заголовком «З

⁴ МВД — російське скорочення «міністерство внутренних дел»; МГБ — «Міністерство государственной безопасности», поліційні органи, спадковмічі горезвісних попередніх органів ГПУ, НКВД, НКГБ.

⁵ Цікаво відмітити, що уряди «депутатів для справ Російської Православної Церкви» в районах були створені тільки в Західній Україні. На інших землях України, які перед II-ю світовою війною творили т.зв. УРСР, при районах таких урядів не було, вважалося, що вони непотрібні. Не було їх на вищих щаблях адміністративних одиниць в областях. Існував тільки при Раді народних комісарів (пізніше — міністрів) Української РСР, уряд «уповноваженого Ради народних комісарів для справ Російської Православної Церкви, що на нього Москва призначила П. Ходченка.

⁶ Під псевдонімом Володимира Росовича скривався найбільш ганебний західно-український колябортант з комуністичною партією і з російсько-большевицькими поліційними органами, Ярослав Галан. Дня 23 жовтня 1949 року українське визвольне підпілля виконало над ним смертний вирок. Большевицька пропаганда твердить, що смертний вирок виконано «з наказу Ватикану». Так і написано на бюсті Ярослава Галана, що знаходиться в Ленінградському музеї антирелігійної пропаганди.

Див. також: Петро Карманський, *Ватикан — надхненник мрякобів і світової реакції*, Радянська Україна, Київ, чч. 9, 10, 12, 13, 1952. В статтях обговорюється смертний вирок, виконаний на Галанові, та реферується судову розправу проти його здогадних виконавців. Характеристичне для большевицької терористичної системи, що вона потрапила приневолити Петра Карманського, старшого віком українського поета (нар. 1878 р.), католика, що

хрестом і мечем», вістря якої було звернене проти померлого Митрополита Андрея Шептицького. У ній очернено цю в усьому світі цінену людину. В статті виразно зарисувалася програма офіційних органів большевицької влади. Покійного Митрополита згідливо названо «служителем реакційного Риму», цілу Українську Католицьку Церкву гостро заатаковано за її «злуку з Ватиканом» та за її підтримку українського визвольного підпілля. В статті підкреслено, хоч це не відповідало правді, що Російська Православна Церква починає відроджуватися в Західній Україні, словом — стаття в офіційній комуністичній партії підготовляла ґрунт для наступних ударів. Це тим більше, що статтю передруковано в центральному офіційному органі партії в Києві «Радянська Україна». Статтю передавано в радіо, поширювано окремою брошурою серед населення, коментовано на різних зборищах в містах і селах і разом з тим поведено нечувану брехливу акцію проти Української Католицької Церкви.

Після психологічної підготовки наступу на Українську Католицьку Церкву, органи большевицької поліційної влади приступили до фізичного насилля супроти церковної ієрархії: 11 квітня 1945 року МВД арештувало всіх українських єпископів, які знаходилися в межах його контролю. Передруковуємо на цьому місці розповідь очевидця тих трагічних подій:⁷

довго жив в Римі, слабого тілесно і душевно, до очернювання Ватикану, як «надхненника» смертного вироку на Я. Галані. Наївним було б твердження, що українське визвольне підпілля діяло «на наказ Ватикану». Ярослав Галан був зненавидженим типом в українському визвольному підпіллі та в цілому українському населенню за те, що він активно, в слові і письмі (напр. його стаття «*Націоналістичні опори*», Радянська Україна, 14 серпня 1946) оплюгавлював український визвольний рух і вислугувався партійним і поліційним органам російсько-большевицької влади в Україні. Що більше, він навіть так далеко морально впав, що не вагався робити доносів до режимних поліційних органів на своїх рідних і близьких знайомих, яких посуджував в їхніх симпатіях до підпільної визвольної боротьби українського народу. Завдяки тим доносам не один з його близьких знайомих заплатив депортацією до концентраційних лагерів, а то й жертвою свого життя.

⁷ «*Наступ сталінсько-большевицького імперіалізму на Українську Греко-католицьку Церкву*», стаття в підпільному органі «За Українську Державу» т. II, ч. 9-10 (квітень-травень 1945). Видання друковане в підпільній друкарні ОУН ім. Е. Легенди. Оригінал цього українського підпільного журналу зберігається в архіві дослідного товариства «Пролог», Ньюйорк. Переклад англійською мовою опублікований в статті В. Душника п.н., *Мученики в Україні. Росія відмовляє релігійну свободу*, The America Press, Ньюйорк (рік видання не поданий).

« Дня 11 квітня 1945 року спеціальний відділ військ НКВД оточив катедру св. Юра у Львові. Після докладного обшуку, згідно з рафінованими методами НКВД, були арештовані: Митрополит Йосиф Сліпий, єпископи Никита Будка і Никонай Чарнецький, крилошани оо. Ол. Ковалький і Л. Куницький, священники – о. Горчинський, о. В. Белей, о. Ст. Сампара, о. Й. Труш, о. Р. Білик, директор католицької школи, о. Й. Годунько...

Арештовано і переведено до табору при вул. Перацького студентів теології. Всіх професорів Богословської Академії приведено на організоване поліцією засідання, де їх поінформовано, що Українська Греко-католицька Церква перестала існувати, що її Митрополита арештовано та що катедру св. Юра візьме під свою владу православний єпископ, якого призначить радянська влада. Під час обшуків поліцейні органи поводитися брутально, забирали всі золоті і срібні предмети літургичного вжитку, літургичне вино тощо. Ось так виглядає релігійна свобода в СРСР», — кінчає свій опис очевидець.

Того самого дня (11 квітня 1945) органи МВД заарештували в Станиславові єп. Григорія Хомишина і його помічника Кир Івана Лятишевського.

Покищо на волі залишилися два єпископи галицької провінції, резиденція яких була на території Польщі в Перемишлі: єп. Йосафат Коциловський і його помічник Кир Григорій Лакота. Та і цих обох єпископів у порозумінні між російсько-більшевицьким і польським комуністичним урядами арештовано вперше 19 вересня 1945, після цього і після кількомісячного ув'язнення 8 січня 1946 їх передано органам МВД.

Слідом за арештом єпископів, ще того самого місяця, влаштовано багатоденні обшуки в митрополичій палаті та в усіх бюрох митрополичої консисторії, пограбовано цінні архіви та інші пам'ятки і вивезено до Москви, а вкінці виарештовано всіх видатніших священників, членів капітули, професорів Богословської академії та семінарій і велику кількість духовенства. Їх усіх вивезено до в'язниць і депортовано до концентраційних таборів на східні простори СРСР.

У цей спосіб адміністративно-поліцейні органи російського

Порівняй також: ALBERT GALTER, *The Red Book of the Persecuted Church*, Published under the auspices of the Commission for the Persecuted Church of the International Catholic Organisations. Second English Edition Westminster, The Newman Press, 1957, p. 92ff.

більшевицького уряду позбавили Українську Католицьку Церкву її легітимної ієрархії, прорідили ряди кількатисячного духовенства і терором-арештами та масовими депортаціями довели населення до стану страху і безнадії.

Коли безпосередньо після виарештування всього єпископату компетентні вищі духовники, члени митрополичої та єпископських капітул, згідно з приписами канонічного права, пробували обрати т.зв. капітульних вікаріїв, яким мала належати в час відсутности правних ординаріїв адміністрація церковними одиницями, МВД виарештувало і їх, щоб цим способом створити в Українській Церкві стан правно-канонічного безладдя і легше здійснити свої плани ліквідації Української Католицької Церкви.

Разом з цим більшевицький уряд, користуючися з витвореного ним самим стану безладдя, *всупереч всім канонічно-правним приписам Церкви, всупереч власним конституційним приписам невтручання в справи Церкви і респектування свободи сумління та релігійних переконань своїх громадян, перебрав церковну владу в свої руки.*

Позбавлені своєї ієрархії українські католицькі священники, які пережили цей перший голокоуст, стали наступною ціллю морального і фізичного насильства советських органів. Видано наказ, що всі священники мають реєструватися в адміністративно-партійних органах влади і тільки «реєстрованим» в них священникам дозволено виконувати свої священничі обов'язки. На доручення правлячих цивільних органів творено парохіяльні комітети, які не тільки мали адмініструвати церковним майном, але мали право наставляти і звільняти священників. До цих комітетів призначувано покірливих владі людей, щоб в цей спосіб не допустити до підтримки вірних для священників. Та ця дальша акція органів влади більшевицького уряду вже тісно зв'язана з новим фактором: появився послухний інструмент, що виконував накази і здійснював плани більшевицької влади, т.зв. «ініціативна група по возз'єднанню Грекокатолицької Церкви з Російською Православною Церквою».⁸ Та про цю справу будемо говорити щойно в дальшому.

⁸ В часі австро-угорського і польського володіння в Західній Україні називано так Церкву, яка зберігала в богослуженнях східний обряд (візантійський або грецький), але була в унії, тобто з'єдинена з Римською Католицькою Церквою і признавала примат папи. Більшість вірних тієї Церкви становили українці і тому «Греко-католицька Церква» була відома на Заході під назвою «Українська Католицька Церква», колись «Руська Церква» у

VII. РОЛЯ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ У ЗНИЩЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Російська Православна Церква під кермою московських патріархів — від 5.5.1944 патріяршого містоблюстителя, а від Собору в Москві в лютому 1945 року патріярха московського Алексія — виступає в очах всього світу завжди в шатах миролюбця і християнської любови і в цей спосіб часто вводить в оману, якщо говорити про її справжню ролі і завдання в плянах і власних (тобто церковних) і в плянах російського уряду. Сьогодні ще неприступні всі таємні домовлення між московськими патріярхами і радянським урядом, ще не розкриті таємниці спільного планування у визначенні цілей і вастосуванні метод стосовно церковної політики уряду СРСР і єдиної урядом визнаваної та підтримуваної Російської Церкви. А все ж таки, навіть на підставі тих скупих офіційних документів Російської Церкви, які відомі у вільному світі, можна ствердити на прикладі нищення Української Католицької Церкви *тісну, наперед заплановану, свідому і послідовну*, заповіді християнської любови суперечну, з природними і Божими законами пошанування людської особистости і переконань кожної людини *не згідну*, співпрацю між большевицьким урядом і його адміністративно-політичними та поліційними органами, з одного, і Російською Православною Церквою та її органами, з другого боку. А ось характеристичні факти:

а) Російська Православна Церква і її керівники мовчать про криваве переслідування Української Католицької Церкви в 1944-46 роках. Переслідування християн, вірних, духовенства, єпископів, нехай буде й іншого віровизнання, не викликає в цій Церкві не те що протесту, але навіть найменшого співчуття.

б) Що більше, ця Церква не тримається пасивности, не виявляє навіть неутральности, яку можна було б пояснити боязню перед большевицькою владою, вона натомість активно включається в акцію ліквідації Української Католицької Церкви, вона цю акцію *інспірує*, старанно підготовляє і в насильницькій акції свідомо допомагає.

відрізанні від «Московської Церкви». Через своє з'єднання з Римською Католицькою Церквою російські та польські історики почали називати Українську Церкву «уніятською», а її вірних «уніятами», щоб затерти її національний характер, надаючи поняттю «уніят» дискримінаційне значення.

е) Чейже це не випадок, що перший заклик патріярха Алексія, до речі, водночас звернення цілого Собору Російської Православної Церкви від 2 лютого 1945 року, містить у собі осудження Апостольської Столиці — на офіційній мові і уряду СРСР, і тієї ж Церкви — *Ватикану* і цілої Католицької Церкви. Папу *Пія XII* це звернення атакує за його Різдвяне послання із зверненням до всіх людей світу, переможців і переможених, виявити в жорстокій війні християнську любов і милосердя. Формулювання звернення цієї Церкви не різняться від урядових більшовицьких формулювань, якщо мова про Апостольську Столицю.⁹

а) Московський патріярх Алексій, вірний своєму рішення, висловленому в соборовому зверненні, боротися проти Ватикану і Католицької Церкви, зараз же після Собору звернувся до Української Католицької Церкви своїм новим посланням. Це послання характеристичне своєю формою і змістом: християнський патріярх не звертається, як це прийнято в історії Церкви і як це було б гідне патріяршого достоїнства, до ієрархів-владик, духовенства і вірних. Він просто поминає ієрархів, *знаючи вже наперед*, щоб їх долю вирішив більшовицький уряд, і що вони призначені на ув'язнення й досмертне позбавлення можливості вернутися до своїх вірних, а звертається просто до духовенства та вірних. Його послання починається словами: «Пастирям і віруючим грекокатолицької Церкви»... А далі говориться: «Возлюблені во Христі пастирі, браття і сестри». Найменшої згадки про ієрархів-владик,

⁹ Журнал *Московской Патриархии*, Москва, 1945, нн. 4,5. Там міститься оригінальний текст послання патріярха Алексія «До священників і вірних Греко-католицької Церкви в Західній Україні». В квітні 1945 р., в часі, коли органи МВД виарештували всіх українських єпископів цей сам журнал опублікував дві напастливі протикатолицькі статті, щоб ідеологічно підбудувати акції більшовицьких органів. Одна з них, якої автор російський митрополит Вен'ямін, п.н. «*Римокафоліческа Церков*» несамовито нападає на Римо-католицьку Церкву, що нараховує близько 400 мільйонів вірних, різних рас на різних континентах і має за собою майже дві тисячі літ існування. Друга стаття, написана Ніколаєм, єпископом Волинським, п.н. «*Воюющий католицизм*» скерована проти Української Католицької Церкви і її унії в Римом, в Бересті 1596 р. Обі статті, як також їм подібні, публіковані в офіційні Московської патріярхії «*Журнал Московской Патриархии*» в роках 1945-46, служили органам більшовицької влади, партійним і поліційним, у пропагандивних акціях проти Української Католицької Церкви, включаючи в них баламучення та валякування священників і вірних.

Див. також: B. SCHULTZE, «*L'attitude de l'Eglise patriarchale de Moscou envers Rome*», *La Civiltà Cattolica*, N. 4, 1946 p. 88ss.

наче б Українська Католицька Церква була безладною громадою віруючих і духовників. Іншими словами, московський патріярх повністю згідний з акцією большевицького безбожницького уряду, акцією брутального насильства над християнськими ієрархами Української Церкви, він навіть радіє з такого стану і використовує його, щоб безскрупульно звернутися з облесливими словами до духовенства та вірних. Його звернення треба, як щодо форми, так і щодо змісту трактувати як заклик до бунту, заклик до зради своїй вірі, заклик піддатися теророві і насильству безбожницького большевицького уряду і відректися своїх ієрархів, своєї Церкви і своєї віри. Цей безпосередній заклик московського патріярха до українського духовенства та вірних, з поминанням і понад голови українських католицьких ієрархів, ще й тим цікавий, що він своїм стилем нагадує методи політичних проклямацій і звернень радянських можновладців. Радянський уряд залюбки й продумано у всіх своїх акціях звертається до робітничої класи, до т.зв. поступових організацій, до замаскованих прихильних комунізму, до різного роду партій і, вкінці, до різних народів, поминаючи уряди і відповідальних державних мужів цих чужих країн, і скидаючи завжди всю вину за світові нещастя якраз на уряди й відповідальних державних керівників. Цей стиль розкладу з середини й одвертого чи замаскованого заклику до бунту проти відповідальних державних законправних чи церковних керівництв спільний найвищим органам і уряду СРСР, і Російської Православної Церкви. Якщо хтось сумнівався в тому, то заклик московського патріярха Алексія до духовенства та вірних Греко-Католицької Церкви найкращий документ, щоб розвіяти ці сумніви.

Змістом своїм звернення московського патріярха йде по лінії вже раніше заповідженої боротьби проти Ватикану і проти Католицької Церкви. Московський патріярх насамперед засуджує всю науку цієї Церкви, категорично й непомилно так само, як це роблять большевицькі можновладці, одним реченням, мовляв, ваші предки «та по чужому наущенню... і ви, їх нащадки, визнали над собою духовне керівництво римського папи, і прийняли разом з цим католицьку догматику, яка *плюндрує* чистоту древнього вселенського православ'я». Одним реченням московський патріярх засудив Католицьку Церкву, її науку й її церковне зверхництво, — Церкву, яка нараховує 400 мільйонів вірних різних народів, рас і всіх континентів і має за собою дві тисячі років історичного буття. Але московському патріярхові ще й цього замало, він твердить, що навіть культ, Богослуження, молитви українських вірних

у своїй церкві є порожніми, не мають вартости, є бездушними: «Православні обряди, які зберігаєте ви в своїй службі Господній... не мають духа і не годують віруючих Божою благодаттю...». Відмовити молитві людини вартість цієї молитви перед Богом-Творцем — до такого абсурдного твердження не договорився ще ніхто з представників усіх відомих великих світових релігій.

Незвичайно характеристичними є даліші твердження патріярха Алексія: «Господь явно благословив зброю тих, хто піднявся проти Гітлера і фашизму на захист волі, миру та щастя людськості... А до чого закликав Вас небіжчик, митрополит Андрей Шептицький та його найближчі спільники? Вони кликали вас під ярмо Гітлера, вони вчили вас схиляти свої голови перед ним. А куди й тепер веде вас Ватикан, закликаючи в різдвяному та новорічному посланнях папи доброзичливо ставитися до всіх носіїв фашизму, поставитися милосердно до Гітлера, цього найбільшого злочинця, яких тільки знала історія...».

При читанні цих слів складається враження, що це звернення не церковного достойника, а большевицького агітатора, перейнятого духом ненависти, злоби, бажання помсти, якому не до вподоби, коли хтось проголошує слова християнської любови, милосердя і прощення. Що більше, московський патріярх послуговується навіть *свідомою брехнею*, коли приписує Ватиканові і митрополитові Української Католицької Церкви, мовляв, «вони кликали вас під ярмо Гітлера... вони вчили вас схиляти свої голови перед ним». На митрополита Андрея не поважилися кинути наклеп, бодай за час його життя, навіть большевицькі можновладці, і честь митрополита перед нападами московського патріярха непотрібно й зайво було б боронити. Цей митрополит помер в ореолі святости, все населення почитає його як святого, а в Римі започатковано його канонізаційний процес. Московський патріярх цинічно порушує людську честь того святого, він не має стриму навіть перед мавстатом смерги і вічності, в яку відійшов уже цей великий митрополит.

Але цього нападу на покійного митрополита не можна брати відірвано. Як уже згадано, паралельно з цим світські органи державної большевицької влади започаткували таку ж саму кампанію проти митрополита Андрея. Думки патріярха московського Алексія повторив і доповнив большевицький функціонер «Володимир Росович» у згаданій уже статті у «Вільній Україні». І тому ці два виступи офіційних большевицьких органів і московського патріярха не є випадкові; вони *свідчать про спільний, на поодинокі*

етапи розложень, продуманий план, узгоднений між Російською Православною Церквою і урядом СРСР, план для знищення Української Католицької Церкви.

Вкінці, московський ¹⁰ патріарх закликає вже відкрито в тому своєму посланні, повному політично-пропагандивних фраз, пере-кручень і лжі, до бунту й зради своїй Церкві — « порвіть, розторгніть узи в Ватиканом, який веде вас у темряву, у духову загибель, завдяки своїм релігійним помилкам, а тепер хоче вас озброїти проти всієї вільнолюбної людськості, хоче поставити вас спиною до всього світу... ».

Московський патріарх, згадуючи брехливо про митрополита Андрея Шептицького, не забув згадати і його « найближчих спільників », тобто всіх католицьких єпископів і вище духовенство, як

¹⁰ Вже заплановане арештування всіх українських католицьких єпископів було наявним доказом цього спільного плану. За вістками, які дісталися на Захід, єпископів привезено на таємний суд до Києва і звинувачено « в зradі і коляборації з окупаційними властями ». Акт звинувачення, написаний Публичним Прокурором Української РСР опубліковано щойно в березні 1946 р., але судочинства таємної розправи ніколи не було оприлюднено. Подано тільки до відома, що Митрополит Йосиф Сліпий засуджений на депортацію і на 8 літ примусової роботи. Інших засуджено на 5-10 літ примусової роботи. Пор.: ALBERT GALTER, *цит. тв.*, ст. 92-93.

В 15-ліття арештування українських єпископів щоденник « Америка » в англомовній частині, 7.4.1960 р. подав наступні інформації про дальшу долю українських владик: Архiepіскоп-Митрополит, д-р Йосиф Сліпий засуджений втретє в травні 1959 р. на сім літ тюрми за те, що написав пастирського листа до своїх вірних в Західній Україні; єп. Григорій Хомишин, Станіславівський, помер в тюрмі 1947 р.; єп. Перемиський, Йосафат Коциловський, помер в тюрмі 1947 р.; єп. Ужгородський, Теодор Ромжа, помер в наслідок ран, завданих йому в зумисній автовій катастрофі, коли автобус Червоної Армії наїхав на нього в часі пастирської візитації; єп. Пряшівський, Павло Гойдич, засуджений на до смертну тюрму; єп. Николай Чарнецький, Апостольський Візитатор для українців католиків на Волині, засуджений на десять літ, помер після звільнення у Львові; Львівський єп.-помічник, Никита Будка, канадський громадянин, засуджений на депортацію, помер в Центральній Азії 1949 р.; Станіславівський єп.-помічник, засуджений на 8 років, помер після звільнення в Станіславові; Перемиський єп.-помічник, Григорій Лакота, помер в концентраційному лагері в Воркуті; Пряшівський єп.-помічник, Василь Гопно, знаходиться по сьогодні в концентраційному таборі; Апостольський Візитатор для українців католиків в Німеччині, о. д-р Петро Вергун, арештований в Берліні в 1945 р., помер на Сибірі в 1957 р.

На підставі останніх неперевіраних вісток, що дісталися на Захід, Митрополит Йосиф Сліпий мав би бути звільнений з концентраційного лагеру після третього присуду за останніх 15 років ув'язнення, з приводу непривітної реакції світової opinio.

таких, що « кликали під ярмо Гітлера ». Це вершок цинізму в посланні Алексія, бо кожному ясно, що означає такий пасус в умовах радянського диктаторського режиму. Ці слова патріярха — це огидний, бридкий і брехливий донос на ще живих католицьких єпископів і духовенство. Московський патріярх, голова Російської Православної Церкви і претендент на патріярха всього християнства, *денунціює* своїх християнських братів перед большевицьким урядом...¹¹

При читанні цього послання московського патріярха Алексія мимоволі насувається питання, хто стоїть на чолі Російської Православної Церкви: християнський ієрарх чи вірний функціонер безбожницького уряду СРСР?

¹¹ Митрополит Андрей Шептицький — загально відомий, як противник нацизму і нацистів. Американський дослідник, J.A. ARMSTRONG, *Ukrainian Nationalism 1939-1945*, New York, p. 172, цитує розмову Митрополита, зарековдовану д-ром Фредеріком, агентом німецького міністерства закордонних справ, що з доручення своїх зверхників відбув подорожі до різних країн, окупованих нацистами. Митрополит одверто сказав д-рові Фредерікові, що він осуджує методи нацистів та навіть вважає нацизм більшим злом ніж комунізм. Довіроче звітження д-ра Фредеріка про розмову з Митрополитом Шептицьким, яка відбулася 19 вересня 1943 р. і була набрана на магнетофон, зберігається в архівах « Centre de Documentation Juive » в Парижі як Документ ч. CXIV, а-60. На підставі звітження, нацисти, знаючи про наставлення Митрополита Шептицького, кілька разів переводили обшуки в його резиденції. Див.: « Osservatore Romano » 14-15 жовтня 1946. Між його багатьома виступами проти нацистів в останній війні треба згадати його лист протесту проти переслідування і вбивств жидів, висланий на адресу Гайнріха Гімmlера, як також його власні заходи рятувати жидів. У своїй власній катедрі Шептицький переховав 15 жидівських дітей і кількох дорослих, між ними рабіна д-ра Давида Кагане, про що цей пише у своїх споминах: « *Undser Veg* », Paris, 17.9. 1948. На доручення Митрополита переховалися 150 жидів у жіночих та мужеських монастирях Української Католицької Церкви. Див.: PHILIP FRIEDMAN, « *Their Brothers' Keepers* ». The Christian Heroes and Heroines Who helped the oppressed escape the Nazi terror. New York, 1957, pp. 134ss.

Є самозрозумілим, що т.зв. « спільники » шанованого Митрополита Шептицького, так немилосердно обвинувачені патріярхом Алексієм, поділяли його проти-нацистські погляди. І це саме можна сказати про цілу Українську Католицьку Церкву. Відношення нацистів до Української Католицької Церкви було таке саме, як до всіх Католицьких Церков — негативне. Вони обмежили діяльність Української Католицької Церкви тільки до території Галичини і пильно запобігали тому, щоб її впливу не допустити поза цю територію. Напр. нацисти заборонили єп. Н. Чарнецькому, Апостольському візитуєторові для Волині, жити на території своєї юрисдикції. Дальші інформації про політику нацистів подає ARMSTRONG, *цит. тв.*, ст. 36-38, 171-172, 195-197.

Ми умисне докладніше зупинилися на посланні московського патріарха Алексія з тієї причини, що його тези і думки були неначе вказівкою для дальшої акції більшовицьких органів влади і т.зв. «ініціативної групи» в поступовому нищенні Української Католицької Церкви в 1945-1946 роках.

Переглянувши опубліковані в «*Журналі Московской Патриархии*» за роки 1945-46 матеріали, не диспонуєчи документами про таємні договори між урядом СРСР і Православною Російською Церквою та зіставивши їх з подіями, які відбувалися на теренах українського католицького населення, доводиться ствердити, що репресії були заплановані та узгоднені між обома чинниками, урядом СРСР і Московською патріархією. Ці два чинники були головними акторами в знищенні Української Католицької Церкви. Дальший виступ т.зв. «ініціативної групи» мав назовні фірмувати акцію і маскувати узгоднену дію обох головних акторів.

Щоб унаглядити, з яким цинізмом промовляє Московський патріарх, закінчуємо цей розділ, цитуючи тут дослівно Московського патріарха, який наприкінці свого послання зі справжнім революційним патосом у стилі відомих комуністичних прокламацій апелює:

«Зламить, порвить ваші зв'язки з Ватиканом, який провадить вас до темряви і духовної руїни з причини своїх релігійних блудів; сьогодні він бажає, щоб ви обернулися спиною до цілого світу, узброюючи вас проти свободолюбного людства і відвертаючи вас від цілого світу. Приспівіть ваш поворот до вашої матері, яка вас обнімає, Російської Православної Церкви».¹²

VIII. «ІНТЕРРЕГНУМ» МІЖ АРЕШТУВАННЯМ ІЄРАРХІЇ Й ОФІЦІЙНИМ ВИСТУПОМ «ІНІЦІАТИВНОЇ ГРУПИ»

Більшевицька влада, виарештувавши всіх українських владик, позбавила Церкву її законного керівництва. До законного канонічно-правного наладнання влади ця ж большевицька влада не допустила, виарештовуючи все вище духовенство. Натомість органи большевицької влади узурпували церковну владу, чим порушили не тільки приписи церковного канонічного права, але навіть при-

¹² «*Русская Православная Церковь и Великая Отечественная война*». Сборник церковных документов. Москва, 1946. Цитовано за Душником, *цит. тв.*, ст. 35.

писи власної конституції. Большевицькі органи на місцях, за вказівками своїх найвищих державно-адміністративних органів, видали декрети, якими заборонили насамперед служити священикам як дотепер у своїх церквах (це, за большевицькою конституцією, зветься свободою культу), далі закликали всіх священиків реєструватися в органах большевицької влади, конкретно в органах МВД, щоб одержати дозвіл на відправу Богослужень, і, вкінці, покликали до життя в усіх парохіях т.зв. «церковні комітети», до компетенції яких належав облік церковного майна і його адміністрація та покликання на служителя культу будь-кого з тих священиків, які зареєстрували себе в органах МВД. До церковних комітетів большевицька влада добирала таких людей, які, рідше з переконання, частіше з страху, мали бути виконавцями волі большевицьких адміністративних органів. Не слід забувати, що виконання цих постанов большевицьких органів відбувалося при акомпаньєменті нечуваного терору, який тоді шалів на всіх теренах Західної України.

В цей же самий час масово поширювалося вже нами обговорене звернення московського патріярха до духовенства і вірних Української Католицької Церкви з виразним закликом до бунту і зради своїй вірі і своїй Церкві. Резиденцію львівських митрополитів-архiepіскупів окупував (узяв у посідання) православний єпископ Макарій, висланник московського патріярха Алексія з титулом єпископа Львівського і Тернопільського, хоч Православна Церква у Львові мала дотепер тільки одну невеличку парохію й одну церкву. Він вважав себе негайно після арештування української католицької ієрархії вже найвищим пастирем Української Католицької Церкви. Він, як це зробив московський патріярх, звертався в закликах залишити католицьку віру і переходити на московське православ'я. Щобільше, він висилав на вже спустошені парохії, де священиків арештовано, розстріляно чи депортовано, своїх православних московських священиків. Його акцію підтримували всіма засобами органи большевицької влади. Ґрунт для дії «ініціативної групи» був підготований, населення було стероризоване, а водночас і головні члени «ініціативної групи» були вже морально і психічно сирепаровані для своєї дальшої діяльності.

ІХ. ПОВАЛЕННЯ З НУТРА: РОЛЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ Т.ЗВ. «ІНІЦІАТИВНОЇ ГРУПИ»

З перспективи років, які нас відділяють від т.зв. Львівського «Собору», що мав назовні зафіксувати «формально-правну» ліквідацію Української Католицької Церкви, вже виразним і незаперечним є факт, що спричинниками і головними акторами та ліквідаторами були російський більшовицький уряд СРСР і керівні кола Російської Православної Церкви. Ці два актори наступали на Українську Католицьку Церкву *ззовні*. Вживши давньої алегорії, можна б сказати: двома мечами водночас бито Українську Католицьку Церкву — світським мечем більшовицького уряду і духовним мечем російської ієрархії. Та як всюди, так і тут, у боротьбі з українським католицизмом ці зовнішні ліквідатори шукали помічного знаряддя в самій Українській Католицькій Церкві, отже, помічного інструменту зсередини. Таким інструментом мала стати «Ініціативна група по возз'єднанню Греко-католицької Церкви з Російською Православною Церквою».¹³ Це явище в методах більшовицької політики не нове, воно загальновідоме. Де зовнішній тиск не дає бажаного успіху, там покликаються до життя відповідні співзвучні групи й фактори, які кожному політичному зовнішньому тискові надають характеру своєрідного легалізму. У політичній мові такі методи відомі під назвою інфільтрації зсередини «спонтанно» викликаних переворотів та перебирання влади і т.д.

І тому «ініціативну групу» треба розглядати тільки по лінії аналогічних метод радянського уряду на політичному відтинку. Зрештою характеристика головних акторів в «ініціативній групі» і дія цієї групи підтверджують цю констатацію.

а) Головні актори групи — українські католицькі священики: о. д-р Гавриїл Костельник, о. д-р Михайло Мельник, о. Антін Пельвецький. Головна увага більшовицького уряду для придбання собі

¹³ Офіційний протокол т.зв. «Собору Греко-католицької Церкви 8-10 березня 1946 у Львові», що прийняв постанови «про ліквідацію Берестейської Унії з 1596 р., про розрив з Ватиканом та про возз'єднання з Руською Православною Церквою» подає дату постанови цієї групи 28 травня 1945 р. Дип.: «Діяння Собору Греко-католицької Церкви 8-10 березня 1946 у Львові», Видання Президії Собору, Львів 1946, ст. 15, 127-128. (Далі цитуватимем: «Діяння»).

відповідного інструменту, що слухняно здійснив би пляни радянського уряду, була звернена на о. д-ра Гавриїла Костельника. Його популярність серед духовенства, його реторський талант і західна філософічна освіта могли давати більшовикам певні надії на бодай частинний успіх ним фірмованої акції. Разом з тим його погляди, сформульовані чи то в статтях, чи в розмовах, чи в невеликих, дуже часто поверхових філософічних есеях, вказували на можливості захитання і заломання цієї людини. Г. Костельник був відомий з своїх у теології ліберальних і модерністичних переконань. Хоч людина незаперечно віруюча, він, треба сказати, в питаннях віри належно не цінив раціональних формулювань, а втікав у сферу почувань і сантиментів, навіть у дуже різкий псевдомістицизм. Людина сентиментального, а водночас вибухового характеру, людина, яка перескакувала з однієї ділянки знання в другу, людина, яка пробувала продукуватися на відтинках філософії, теології, літератури, поезії, історії, християнської містики, педагогіки, проповідництва, але водночас людина, яка не зуміла сконцентруватися на одному полі людських знань, Г. Костельник часто попадав у крайності, і плоди його творчости, хоч на перший погляд вражали своєю оригінальністю, при глибшій аналізі виявлялися без глибшої думки і без солідного ґрунту. Таким неспокійним, блукаючим в екстремах, раз вибуховим, то знову сентиментальним — було ціле єство Г. Костельника, такими були його характер і його переконання. Не даром більшовики вже в час першої окупації звернули свою увагу на нього. У 1940-41 роках вони старалися приєднати його для своїх цілей. Цьому служили десятки довгих розмов і дискусій, проведених Костельником з органами НКВД в урядових бюрох ЗАГС. Як непродуманими були деякі писання Г. Костельника, свідчить факт, про який оповідав сам Г. Костельник, що в одній розмові інтелігентний співрозмовець Г. Костельника, представник органів безпеки, просто скаав Костельникові, що по солідному прочитанні і перестудіюванні всіх публікацій Костельника він прийшов до переконання, що Костельник людина без віри. Очевидно, це був неслухняний закид, але якраз у певній неупорядкованості думок і поглядів Костельника більшовики бачили його слабе місце. Другим слабим місцем Костельника була його просто чуттєво органічна любов до своєї родини. І тому більшовики арештували в 1940 році його 17-літнього сина й узяли його звільнення сина, а то й охорону сина перед розстрілом, від співпраці Костельника з органами більшовицької влади на відтинку реалізації їх плянів супроти Української Католицької

Церкви. Самі більшовики не важилися відкрито виступити проти митрополита Андрея, тому поставили вимогу, щоб це зробив Костельник. Треба однак визнати, що Г. Костельник у цей перший час мужньо витримав усі морально-духові тортури, не заломався і відкинув всі пропозиції, зроблені йому чи то з лагідними обіцянками, чи під загрозою репресій супроти нього самого і супроти його родини. З вибухом війни більшовики депортували арештованого сина.

Коли з другим приходом більшовиків не стало митрополита Андрея, для Костельника перестав існувати також той авторитет, що його Костельник беззастережно визнавав. Треба прийняти, що в той час більшовики поновили свій тиск на Г. Костельника. Правда, він ще їздив з доручення нового митрополита Сліпого до Москви, щоб знайти якийсь *modus vivendi* для Української Католицької Церкви. Невдача подорожі збудила в ньому почуття повної безнадії. Крім цього, факт, що два інші сини Костельника були добровольцями в організованій німцями дивізії «Галичина» на протибільшовицькому фронті, змальовували Костельникові також безперспективність його цілої родини. Не знаємо меж людської відпорності на моральний тиск і на загрози небезпеки фізичного терору. Є фактом, що Г. Костельник впав жертвою більшовицького морального терору й згодився очолювати «ініціативну групу по возз'єднанню Греко-Католицької Церкви з Російською Православною Церквою», а раз заломившись, був уже до кінця послухним знаряддям органів більшовицької влади і органів Російської Православної Церкви.¹⁴

Другою постатю в «ініціативній групі» був о. д-р Михайло Мельник. Вибір упав на нього просто тому, що в той час Мельник був генеральним вікарієм для тієї частини Перемиської єпархії, що була на схід від т.зв. лінії Керзона і ввійшла до складу УРСР. Ієрархи цієї єпархії мали резиденцію в Перемишлі, що припав Польській Народній Республіці. Останньо, на підставі вісток

¹⁴ Костельник помер дня 21 вересня 1948 р. після виконаного на нього замаху. Вбивника не ідентифіковано, хоч Московський патріарх та більшовицький уряд подали, будь то би його вбили «українські націоналістичні партизани» (УПА) і твердили, що ініціатива до цього замаху вийшла з Ватикану. На підставі новіших безспірних джерел о. Костельника замордовано на наказ МВД, бо для них о. Костельник став уже непотрібним та існувала для більшовиків небезпека, що о. Костельник може сказати всю правду про виконання ролі, яку йому під моральним тиском і погрозами доручено.

з листів окремих людей, стало відоме, що свою згоду ввійти до « ініціативної групи » й очолювати її разом з Костельником та Пельвецьким, Мельник дав щойно після свого арешту, фізичних побоїв і моральних погроз.

Третім видним членом « ініціативної групи », як представник Станиславівської дієцезії, був о. А. Пельвецький, що посідав тоді пост декана в Гусятині. Це особа мало профільована, а про його змобілізування та приєднання до « ініціативної групи » також нічого ближче не відомо.

У висновку треба ствердити таке: *всі керівні постаті « ініціативної групи » на підставі того, що про їх звербування відоме, не були ні ектузіями ліквідації Української Католицької Церкви, ні добровольцями з рядів українського католицького духовенства, які спонтанно, з власної волі зголосилися, щоб довершити якийсь небувалий акт історичного значення.* Це трагічні людські постаті із зломаними моральним і фізичним большевицьким терором душами, які перші стали жертвами большевицького насильства над свободою людського сумління, і їм судилось у дальшому бути слухняним інструментом такого ж насильства над тисячами і мільйонами душ інших людей.

б) Вперше з'являється явно на горизонті « ініціативна група » в складі названих вище священників 28 травня 1945, отже шість тижнів після виарештування української католицької ієрархії, видаючи два документи — один адресований до ради народних комісарів УРСР, другий до українського католицького духовенства. Від цього моменту всі акції, які проводяться спільно большевицькими адміністративними, партійними й поліційними органами, Російською Православною Церквою і членами « ініціативної групи », фірмуються назовні цією « ініціативною групою ».

Х. ПЕРШІ КРОКИ « ІНІЦІАТИВНОЇ ГРУПИ »

Офіційна хроніка т.зв. Львівського « собору » 8-10 березня 1946 одним реченням згадує, що « ініціативна група » « постала у Львові 28 травня 1945 року », ¹⁵ хоч, розглянувши всі події від смерті митрополита Андрея Шептицького 1 листопада 1944 і проаналізувавши зміст перших декларацій « ініціативної групи » з

¹⁵ Діяння, ст. 15.

датою 28.6.1945, треба прийти до висновку, що день 28.6.1945 є тільки датою вже відкритого виступу цієї групи після різних попередніх урядових устійнень-плянів, які « ініціативна група » мала відтепер здійснювати. Цілій акції насильного винищення Української Католицької Церкви органами большевицької влади в тісному порозумінні з керівними органами Російської Православної Церкви явний виступ « ініціативної групи » мав надати посмаку бодай уявної мінімальної законности і добровільности.

Тому в своєму першому офіційному виступі « ініціативна група » звернулася з листом до ради народних комісарів УРСР,¹⁶ в якому просить уряд УРСР затвердити її на те, щоб група могла перетворити Українську Католицьку Церкву на Православну: « Наша Церква опинилася в стані безвластя та дезорганізації... Тому ми, підписані, чільні представники з наших трьох епархій, рішилися вивести нашу Церкву зі стану анархії в стан консолідації для перетворення її на православну Церкву і просимо одобрити цей наш почин. А саме, ми постановили очолювати Ініціативну групу греко-католицької Церкви по возз'єднанню з православною Церквою... Отже, просимо затвердити нашу Ініціативну групу і признати їй право вести намічене діло ». Так кінчається просьба до уряду УРСР. Ініціатори стверджують « безвластя і дезорганізацію », але промовчують, що такий стан витворив не хто інший, як большевицький уряд, що ув'язнив усіх ієрархів. Ініціатори з священничою освітою знають, що в таких випадках існують виразні приписи церковного права, як розв'язувати питання тимчасової адміністрації в Католицькій Церкві, вони знають, що ці справи належать Апостольській Столиці, і не було в цей час жадних інших перешкод, щоб Апостольська Столиця цю справу поладнала й найменувала адміністраторів церковних одиниць. Але до такої розв'язки не хотіли допустити большевицький уряд і Російська Православна Церква, бо вони хотіли того безвладдя, щоб Українську Католицьку Церкву не виводити з безвладдя, а її ліквідувати і перевести на православіє.

Тому звернення « ініціативної групи » до уряду УРСР є наскрізь протизаконне, воно не згідне з приписами церковно-канонічного права, воно також протизаконне з погляду ленінського декрету про відділення Церкви від держави і § 124 конституції СРСР, в яких виразно гарантується Церкві невтручання світських властей у справи релігійних організацій.

¹⁶ Діяння, ст. 16-19.

Коли б навіть прийняти, що винятковий стан дезорганізації Церкви, тобто виарештування католицької ієрархії, унеможливлення налагодити адміністрацію Церкви з боку большевиків згідно з приписами канонічного права — заборона звертатися в цьому питанні до Апостольської Столиці, — то й так постанови « ініціативної групи » не має жадних формально-правних підстав. Група є наскрізь *самозванча*, навіть у тому розумінні, коли б прийняти, що вона постала за згодою позбавленого ієрархії духовенства: три ініціатори звуть себе « чільними представниками » всіх трьох епархій, при чому немає навіть сліду якогось документу, щоб хто-небудь цю групу *вибирав чи уповноважував*. Виникнення « ініціативної групи » не можна обґрунтувати ніяким актом виявленої волі духовенства. Ініціатори самі себе — очевидно, на доручення большевицьких органів — проголосили *представниками* духовенства, якого про його згоду ніхто не питався; щобільше, назвали себе ще й *чільними* представниками. Таке рішення групи — очолювати Українську Церкву і перевести її до складу Російської Православної Церкви, тобто ліквідація формально-правного існування Української Церкви — треба характеризувати як *протизаконне узурпування найвищої влади в Церкві, аналогічне до всяких подібних узурпувань влади тоталітарно-диктаторських систем*.

Так само характеристичною є мотивація такого кроку, яку подає « ініціативна група » в аналізованому листі: можна б думати, що *при зміні релігійних переконань* раціями такої зміни будуть аргументи і мотиви чисто *релігійного* характеру. Натомість у листі не зустрічаємо ні одної такої рації. Мотиви, що їх наводить група, є чисто *політичної* натури. Це насамперед в одній малій частині дійсні, в більшості згідно з засадами режимної радянської історіографічної школи насвітлені, т.зв. кривди колишніх політичних систем, зокрема, Польщі, в яких довелося перебувати католицькому населенню західних областей України, при чому за всю політику тих систем обвинувачується знову Ватикан. Дальшим мотивом мала б бути нищівна політика Гітлера. Після тих мотивів історично-політичного характеру є довша вставка, яку треба розуміти, як *каяття* « ініціативної групи » передусім за дві « провини » Української Католицької Церкви:

Перша: її внутрішнє й органічне пов'язання з Західною Європою; друга: її повна чужість російсько-большевицькій системі. Дослівно ініціатори пишуть про це так:¹⁷

¹⁷ Діяння, ст. 11.

« Не станемо того затаювати, бо воно загальновідоме, що наш народ у Галичині від XIV стол. зв'язаний з ходом життєвих умов і рухів Західньої Європи, просяк ідеями, які виступали на західноєвропейському поприщі... ». Цими словами самі ініціатори визнають органічне і життєве пов'язання українського католицького населення з Західною Європою, а в тому числі також і з Католицькою Церквою, і логічно заперечують все, що сказане в першій історично-політичній частині. Але саме такий органічний зв'язок з Західною Європою в очах « ініціативної групи » є *првиною*, за яку треба каятися.

« З другого боку, ми від серця в мріях 'моту пропрію' не могли надіятися на СРСР, бо жахалися революційного атеїзму, були зовсім чужі для соціалізму і ще не мали довір'я до розв'язки національного питання в СРСР... Признаємося щиро, що ми під кінець німецької окупації вже мали тільки один страх, а не мали жадної надії ».

Це дуже цінне визнання « ініціативної групи ». Воно вказує виразно на те, що для українського католицького населення чужим були в питанні церковно-релігійному войовничий атеїзм большевицької системи, в питанні державно-устроєвому — державний монопольний соціалізм і здавлення національних прав окремих народів СРСР. Цінним визнанням ініціаторів є й те, що вони ні « від серця », тобто з внутрішнього переконання, ні « моту пропрію », тобто з власної індивідуальної спонуки, не могли в'язати жадних надій з атеїстичною большевицькою системою СРСР. Іншими словами, *їхнє рішення походить не з власного внутрішнього переконання і не з власної ініціативи. Воно диктоване страхом і зовнішнім примусом.* Бо щиро визнають ініціатори: « Ми мали тільки один страх ». Дальшими мотивами постанови і дії « ініціативної групи » мали б бути воєнна перемога СРСР, яка створює нову історичну дійсність (отже знову наскрізь політичний мотив), до якої повинні бути достосовані релігійні переконання українського населення так, неначе б питання віри, релігійних переконань і Церкви мали мінятися в залежності від політичної дійсности.

Відавши в цій мотивації належну хвалу генералісімусові Сталінові та голові уряду УРСР Микиті Хрущову, і висловивши лояльність до уряду СРСР, ініціатори стверджують, що Українська Католицька Церква « в цих нових наших умовах державного і народного життя являється історичним пережитком ». Або коротко, навіть за словами « ініціативної групи », — головним *мотивом лік-*

відації Української Католицької Церкви є нова політична дійсність, створена більшовицькою системою уряду СРСР.

Осудивши так з чисто *політичних* рацій Українську Католицьку Церкву, ініціатори засуджують також свою дотеперішню ієрархію за те, що вона не узаляжнювала ні питань віри, ні внутрішніх і щирих переконань віруючого населення, ні Церкви від примх нової політичної дійсності. « На жаль, наші єпископи не зорієнтувалися ні в політичній, ні в церковній нововитвореній ситуації, і хвиля життя перейшла їм понад голови... ». Це вже вершок цинізму. Зрештою, в цьому твердженні немає нічого нового, це амодифіковане твердження московського патріярха Алексія, який в обговорюваному вже нами зверненні заявив: « А до чого закликав вас небіжчик митрополит Андрей Шептицький *та його найближчі спільники*... ». Лист « ініціативної групи » в цілому — це неначе відповідь московському патріярхові Алексію, який закликав порвати і розторгнути узи з Ватиканом і повернутися до Російської Православної Церкви. Московський патріярх *денунціює* українських католицьких єпископів перед радянською владою, « ініціативна група » їх *засуджує* ще перед часом, заки органи більшовицької державної влади видали свій присуд на ув'язнених владик.

При кінці свого звернення до уряду УРСР « ініціативна група » подає плян своєї акції: « Психологія релігії — дуже делікатної натури, тому годі думати про моментальне перетворення нашої Уніятської Церкви на православну. На це треба часу... щоб священників переконати і *перевиховати*, вірних *заспокоїти* і приготувати і т.ін. 'Ініціативна група', яка вже має більше своїх однодумців у всіх трьох наших єпархіях, хоче приступити до реєстрації своїх однодумців, до видання відповідних книжок і взагалі так повести діло, щоб було якнайменше борні і тертя, бо жертви в такій акції обтяжують акцію, та щоб не витворити упертих ('упорствующих'). Акція повинна розвиватися в порозумінні між державним урядом, 'ініціативною групою' і Зверхництвом Всеруської Православної Церкви, бо тільки цим способом накреслена лінія може вийти найдоцільніша, не ламана ».¹⁸

Цей характеристичний пасус стверджує виразно такі факти:

1. Заплянований перехід українського католицького населення і духовенства до іншого релігійного віровизнання через ліквідацію

¹⁸ Діяння, ст. 19.

Української Католицької Церкви не тільки протизаконний; він не мав жадного ґрунту, був не добровільний, а вимушений.

2. «Ініціативна група» свідомо того, що зустрінеться з опором усього населення і духовенства.

3. Тому «ініціативна група» хоче застосувати методу «перевиховання» духовенства і «заспокоєння» віруючого населення. Що означає «перевиховання» і «заспокоєння» в термінології радянської більшовицької системи, те в світі добре відоме. Це — застосування фізичного і морального терору. «Ініціативна група» замаскованими словами «борня», «тертя», «упорствуючі» говорить: вона свідомо, що цей терор треба буде застосувати в ліквідації Української Католицької Церкви.

4. «Ініціативна група» підтверджує, що вона *вже проводила свою роботу* з органами більшовицької влади спільно, бо згадує вже про своїх однопумців, тому сама просьба про затвердження групи є тільки формальним актом для надання їй певного, бодай уявного легалітету.

5. «Ініціативна група» явно підтверджує, що для здійснення плянів ліквідації Української Католицької Церкви потрібна співпраця і координація дії за одним спільним пляном трьох чинників: уряду УРСР, Православної Російської Церкви й «ініціативної групи». Якщо врахувати, що існування і дія «ініціативної групи» були залежні виключно від ласки і підтримки її з боку більшовицьких органів влади, то буде ясним, що ліквідація Української Католицької Церкви обтяжує в першу чергу конто більшовицького уряду і Російської Православної, урядом протегованої, Церкви.

6. І ще раз треба підкреслити, що участь більшовицьких органів влади і участь Російської Православної Церкви в ліквідації Української Католицької Церкви, участь, яку вважають ініціатори *конечною*, щоб могли насильно знищити цю Церкву, є протизаконною, бо вона порушує і ленінський декрет з лютого 1918 року про відділення церковно-релігійних організацій від держави і про невтручання держави у внутрішні справи і також заборону одній віроісповідній організації втручатися в справи другої віроісповідної організації.

7. Тому співдія цих трьох чинників в ділі знищення Української Католицької Церкви і методи, застосовані в цій дії, є суперечні не тільки з загальною Хартією людських свобод, підписаною

також урядом СРСР, але й суперечні власному радянському законодавству — ленінському декретові і сталінській конституції.

Того ж самого дня, 28 травня 1945 року, « ініціативна група » звернулася до духовенства Української Католицької Церкви з повідомленням про створення та завдання « ініціативної групи » і з закликом вступати в її члени, щоб реалізувати ліквідацію Української Католицької Церкви. Зміст листа ¹⁹ такий самий, як і листа до уряду УРСР.

Різниця тільки в тому, що коли в листі до уряду УРСР з 28.5. 1945 щойно висловлена просьба про затвердження « ініціативної групи », то в листі до духовенства з цієї ж самої дати, не чекаючи на відповідь від уряду УРСР, повідомляється вже, що « з дозволу державної влади утворилася Ініціативна група по возз'єднанню Греко-Католицької Церкви з Православною Церквою... », а далі — що « державна влада визнаватиме тільки розпорядження нашої Ініціативної групи, а *ніякої іншої адміністративної влади* в Греко-Католицькій Церкві не буде визнавати ».

Цей пасус виразно стверджує, що вже перед явним виступом « ініціативної групи » і перед формальним її затвердженням з боку уряду УРСР фактично були таємні договори між ініціаторами і більшовицькими органами влади, бо « ініціативна група » стверджує, що вона, поперше, має дозвіл державної влади; подруге, державна влада буде визнавати тільки розпорядження « ініціативної групи »; потретє, що державна влада не буде визнавати жадної іншої адміністративної влади в Українській Католицькій Церкві. Коли прийняти ці твердження « ініціативної групи » в дослівному їх значенні, а так тільки можна їх розуміти, то треба сказати, що *протизаконним і насильним рішенням* більшовицький уряд, визнаючи узурпаторську « ініціативну групу » та її розпорядження і не допускаючи іншої адміністративної влади в *Українській Католицькій Церкві*, *вже de facto вирішив ліквідацію Української Церкви, узурпуючи собі самому владу, якої на підставі власної конституції не має.*

І цей лист до духовенства, отже, до людей з богословською освітою, не містить жадних філософічних чи теологічних рацій для зміни віровизнання, він, як і попередній, оперує демагогічними політичними та спрепарованими історично-політичними дешевими фразами, а вкінці ставить духовенство під моральний примус, за-

¹⁹ Діяння, ст. 20-24.

кликаючи священників вступити в члени « ініціативної групи », реструватися на місцях — « наші священники повинні якнайскорше вступити в члени Ініціативної групи у своєму *власному* інтересі, бо для них буде потрібна наша посвідка ». Вже цим першим листом священники поставлені під моральний тиск, бо хто б відмовився вступити до « ініціативної групи », той не отримає потрібної посвідки. Іншими словами, ініціатори грозять священникам моральним і фізичним терором. Що в СРСР означає для людини не мати відповідного документу, кожний знає. Людина стає безправною здобиччю поліцейських органів большевицької влади. Вона не може дістати праці, вона вилучена з суспільства, вона стає гоненою дикою твариною. Зрозуміло, що священник без посвідки « ініціативної групи » не міг виконувати своїх священничих обов'язків, перспективою дальшого існування його і його родини була тільки втеча в неприступні ліси або шлях депортації до концентраційних таборів...

ХІ. УКАЗ-ДЕКРЕТ БОЛЬШЕВИЦЬКОГО УРЯДУ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

18 червня 1945 на адресу « ініціативної групи » наспів наступний лист большевицького уряду:²⁰

« Членам Ініціативної групи по возз'єднанню Греко-Католицької Церкви з Руською Православною Церквою: д-ру Костельнику, д-ру Мельнику, д-ру Пельвецькому.

За вказівками Раднаркому УРСР, у відповідь на вашу декларативну заяву від 28.5.1945, повідомляємо вас:

1. Ініціативна група по возз'єднанню Греко-Католицької Церкви з Руською Православною Церквою санкціонується у вашому складі, як єдиний тимчасовий церковно-адміністративний орган, якому надається право керувати в повному обсязі існуючими греко-католицькими парафіями в західних областях України і проводити справу возз'єднання зазначених парафій з Руською Православною Церквою.

2. Ініціативна група по возз'єднанню Греко-Католицької Церкви з Православною Церквою має право погоджувати надалі всі правові питання в справі керівництва греко-католицькими пара-

²⁰ Діяння, ст. 19-20.

фіями і возз'єднання їх в Православною Церквою з Уповноваженим Раднаркому в справах Руської Православної Церкви при РНК УРСР і відповідно в областях — з місцевими уповноваженими.

3. В міру проведення обліку деканів, парафій і монастирів Греко-Католицької Церкви Ініціативна група має надсилати до Уповноваженого в справах Руської Православної Церкви при Раднаркомі УРСР списки всіх деканів, парохів і настоятелів монастирів, які відмовляються підлягати юрисдикції Ініціативної групи Греко-Католицької Церкви по возз'єднанню в Православною Церквою.

Червня 18, 1945 року

Уповноважений Ради в справах Руської Православної Церкви при РНК УРСР *П. Ходченко* ».

З огляду на важливість цього урядового документу, ми навели його в цілості. На документі підписаний « Уповноважений Ради в справах Руської Православної Церкви при Раднаркомі УРСР ». Ця рада створена після візиту московського митрополита Сергія у Сталіна у вересні 1943 року та після договору між московським митрополитом, пізнішим патріархом, і урядом СРСР. « Головним завданням цієї Ради є здійснення зв'язку між урядом СРСР і патріархом московським і всієї Руси в питаннях, які потребують дозволу уряду. Рада (совет) для справ Руської Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР слідує також за правильним і своєчасним проведенням у життя на всій території СРСР законів і постанов уряду, які стосуються Російської Православної Церкви ». ²¹

В окремих республіках СРСР і навіть у поодиноких областях при відповідних органах місцевої влади існують « уповноважені » цієї центральної ради і при самому уряді СРСР. По суті ця рада — це своєрідне міністерство культу, правда, тільки для справ монопольної на території всього СРСР Російської Православної Церкви. До компетенцій цієї ради належить, навіть за дуже обережним формулюванням офіційного радянського видання, призначеного для закордону, зв'язок між урядом і Церквою, уділювання Церкві потрібних дозволів, контроль-слідкування за точним і ретельним проведенням у життя всіх законів і постанов уряду СРСР

²¹ *Русская православная Церковь*, ст. 14.

в церковних справах. Або інакше — *рада для справ Російської Православної Церкви при раді міністрів СРСР виконує найвищу виконавчу, законодавчу і контрольну владу над Церквою*. На ділі, рішення цієї ради є рішеннями уряду СРСР, від яких у радянській тоталітарній системі немає відкликів, а тим більше не можливий опір їм. Роля і компетенції ради такі самі, як за царської імперії роля і компетенції т.зв. святишого синоду. Рада є прямим наслідником і спадковцем цього синоду, установи царського імперіального режиму.

Коли уповноважений цієї ради при республіканському уряді УРСР видає рішення чи постанови, то за цими рішеннями стоїть авторитет і сила всього центрального большевицького уряду. Це рішення має характер дефінітивний, характер наказу, а опір проти такого рішення є прямим опором проти уряду СРСР.

Адресатами цього безапеляційного рішення, в якому навіть виразно підкреслюється, що уповноважений ради видає цей документ-наказ «за вказівками раднаркому», є три члени «ініціативної групи». Як легковажно трактує большевицький уряд свій слухняний інструмент, видно вже з того, що при прізвищах адресатів поминено й імена, і по батькові, і всі титули, якими вони підписувалися в своєму листі до ради народних комісарів УРСР. Залишено тільки титули «докторів» для Костельника і Мельника, але водночас і знецінено цей титул, бо надано його і третьому членові «ініціативної групи» Пельвецькому, який докторського титулу ніде не набув.

ХІІ. ЗМІСТ ЛІКВІДАЦІЙНОГО ДЕКРЕТУ-УКАЗУ

Протизаконність і безправність урядового декрету большевицького уряду характеризується наступним:

1. Декрет є наявним втручанням у внутрішні справи церковної організації, Української Католицької Церкви, суперечним заходам сталінської конституції і ленінського декрету про невтручання у внутрішні справи віроісповідних громад.

2. Декрет протизаконно узурпує собі найвищу владу в Українській Католицькій Церкві, через що большевицький уряд ігнорує і ломить тисячолітні канони церковного права, на підставі яких єдино керується і управляється Церква.

3. Большевицький ряд, узурпувавши протизаконно — і в світ-

ському і в канонічно-правному розумінні — найвищу владу в Українській Католицькій Церкві, передає цю владу в руки такого ж самого незаконного з погляду канонічного права органу, яким себе проголосила « ініціативна група », санкціонуючи цю групу, як « єдиний тимчасовий церковно-адміністративний орган ».

4. Незаконність і протиріччя цього Декрету навіть у тому, що до компетенцій ради в справах Російської Православної Церкви належали, згідно з договором між урядом СРСР і московським патріархатом, тільки справи Російської Православної Церкви. Тим часом рада і сама переступає, очевидно, « за вказівками уряду », свої власні компетенції, бо вирішує питання адміністрування греко-католицькими парохіями.

5. Протизаконно декретом не тільки санкціонується самозванча « ініціативна група »; їй дається право « керувати в певному обсязі » греко-католицькими парафіями.

6. Та не тільки це, керування « ініціативної групи » обмежується виразно єдиною метою — перевести греко-католицьку Церкву до Російської Православної Церкви, або, іншими словами, « ініціативна група » визначається як ліквідаційна комісія для Української Католицької Церкви.

7. « Ініціативна група » визнається « єдиним » адміністративним органом Української Католицької Церкви, і тим самим рішенням большевицького уряду забороняється наладити правління позбавленої своїх архієпископів Церкви законним канонічно-правним шляхом.

8. Ліквідааторську роль « ініціативної групи » має закінчити облік всіх деканів, парафій і монастирів. Большевицькому урядові не вистачає обліку тих, які згодні послухати ліквідаційного указу, він доручає « ініціативній групі » точно провести облік всіх тих священиків, які « відмовляються підлягати юрисдикції Ініціативної групи ». Юрисдикція — це специфічна церковна влада, яку може у всіх Церквах давати чи відбирати тільки канонічно-правна ієрархія Церкви. Большевицький уряд узяв собі цю владу і тією узурпованою « юрисдикцією » наділяє « ініціативну групу ». Указ большевицького уряду — це вершок глуму над всякими законами і над усіма принципами права.

9. Доручаючи облік тих, які, згідно з своїм сумлінням, зобов'язані були відмовитися визнавати узурпаторську владу, уряд СРСР висловлює неприховану погрозу на адресу всіх, хто відмо-

висься допомогти ліквідувати свою Церкву, виректись своїй віри, своїх переконань і свого сумління.

10. « Ініціативній групі », яка раз дала свою згоду бути слухняним знаряддям у руках органів большевицької влади, доручається зладити ще й списки тих, які мають бути піддані репресіям радянської влади.

11. Цим документом уряди СРСР і УРСР виразно засвідчують, що вони є справжніми ліквідаторами Української Католицької Церкви, тими, хто відбирає основи для її існування і не дає навіть тих мінімальних, радянськими законами гарантованих, прав для вільного виконування культу.

12. Ліквідаційний указ виразно підтверджує тісну співпрацю в ліквідації між органами уряду і Російської Православної Церкви, при чому « ініціативній групі » доручається, неначе ліквідаційній комісії, провести облік посмертної спадщини: придатний, зламаний духово інвентар передати Російській Православній Церкві, духово стійкий елемент Української Католицької Церкви передати органам безпеки радянського уряду для його викінчення в тюрмах і концентраційних таборах.

Звичайно незорієнтований обсерватор схильний вбачати закінчення існування Української Католицької Церкви в т.зв. большевиками відповідно розплянованому соборі у Львові 8-10 березня 1946 року. В дійсності ж неупереджений обсерватор і аналітик подій на Україні мусить прийти до переконання, що нами цитований указ-декрет уряду є формальним актом знищення Української Католицької Церкви. Цей декрет — *de facto* і *de iure* — відбирав основи існування для Української Католицької Церкви, він її вводив до нелегальної, радянськими законами і виразним рішенням уряду СРСР забороненої установи. З другого боку, віддаючи цим декретом т.зв. юрисдикцію самозванчій « ініціативній групі », большевицький уряд хотів під маскою дії групи створити бодай ілюзію добровільної і не вимушеної самоліквідації Української Католицької Церкви. Наведений вище лист ввійде в історію як черговий акт насильства державного уряду СРСР, що своєю формою і змістом знаменито долучається до традиційних і славновісних царських указів минулих віків.

ХІІІ. ОСТАННІЙ ВІДОМИЙ ГОЛОС ЦЕРКВИ НА ОБОРОНУ СВОЇХ ПРАВ І ЗАХИСТ ПРАВДИ

Не зважаючи на страшні умови большевицького терору, принижена і зранена Українська Католицька Церква борониться перед сваволею і беззаконними радянської влади. Свою поставу у цій для неї безприкладно в історії трагічній ситуації вона, за підписами понад трьох сотень священиків, від яких в умовах большевицького терору можна було технічно зібрати підписи, звертається 1 липня 1945 року листом до уряду СРСР, адресованим В. Молотову. Повний текст листа наступний:

«Заступникові Голови Ради Народних Комісарів СРСР В.М. Молотову. В наслідок заарештування всього єпископату Греко-Католицької Церкви в Західній Україні, а також цілого ряду наших священиків, та через заборону виконувати управу нашою Церквою комунебудь з греко-католицького духовенства, наша Церква опинилася в дуже аномальному стані. Це становище ускладнене ще більше через те, що виникла 'Ініціативна група по возз'єднанню Греко-Католицької Церкви з Православною Церквою' з осідком у Львові. Ця група, яку очолюють о. д-р Костельник (Львів), о. д-р Мельник (Дрогобич) та о. Антін Пельвецький (Станиславів), видала відозву до всечесного духовенства в західних областях України з датою 28.5.1945 року і з підписами вищенаведених священиків.

«Тому що відозва містить у собі багато фалшу та перекручень загальновідомих історичних фактів, ми, греко-католицьке духовенство, не будемо відповідати на цю відозву. Ми хочемо тільки в цьому листі з'ясувати урядові СРСР своє ставлення до влади та висловити свої просьби. Зазначаємо, що стоїмо й далі хочемо стояти на платформі патріотизму до УРСР та всього Радянського Союзу і совісно виконувати всі свої обов'язки відносно держави. Не хочемо вмішуватися до т.зв. політики, а тільки всеціло віддатися праці для спасіння душ людських та своїх. Думаємо, що така праця приносить користь не тільки Церкві, але й державі.

«Ставлення наше до акції о. Костельника є вповні негативне, його акцію осуджуємо, як шкідливу, суто нецерковну і як противну проголошеній Христом правді: 'І буде одно стадо і один пастир'. Тому яким є, що ми не можемо йти за голосом, який закликає до відступства від віри. У такій ситуації, яка тепер витворилася, може легко дійти до релігійної боротьби, яка все, як зна-

ємо з історії, приносить не лише Церкві, але й державі шкоду.

«Тому просимо, щоб Уряд звільнив наш єпископат з митрополитом на чолі, а доти, поки не наступить це звільнення, дав нам можливість упорядкувати справи, зв'язані з нашою Греко-Католицькою Церквою. В такому разі Церквою до часу звільнення митрополита й єпископів рядив би церковно-правний орган, згідно з приписами нашої Церкви, та управляв би цілою Львівсько-галицькою митрополією.

«Ми віримо, що уряд прийме наше прохання та піде нам назустріч, бо ж сталінська конституція виразно гарантує всім громадянам, отже і нам, свободу совісті та віровизнання. Ми знаємо, в ім'я яких високих ідеалів була роблена революція 1917 року, та віримо, що ці ідеали свободи живуть ще і нині та що вони розвиваються і поширюються в усьому світі. Не віримо в те, щоб уряд хотів нас переслідувати за нашу віру і всю дотеперішню акцію, 'навертання на православ'і' уважасмо як непорозуміння, як певного роду діяння на власну руку менших чи більших урядовців.

«Тому в ім'я справедливости, в обличчі світлої перемоги Радянського Союзу просимо о полишення нам і нашому народові в Західній Україні тої свободи в церковних справах, якою ми користувалися сотки літ та до якої на основі радянських законів маємо право.

«Львів, дня 1 липня 1945 року. Площа св. Юра 5».²²

Цей лист українського католицького духовенства, лист, який дістався до західного вільного світу з-поза залізної завіси, такий ясний і переконливий своїм змістом, що його непотрібно коментувати. Він ясно змальовує стан, він залишиться історичним документом правди і водночас обвинувачення радянського уряду за насилля над людським сумлінням, людськими переконаннями і найціннішим даром, насилля над вірою людини і мільйонів вірних Української Католицької Церкви. Уряд СРСР мовчав і відповіді своїм громадянам не дав, хібащо цією відповіддю треба вважати дальші репресії, моральний і фізичний терор, застосовані супроти українського і віруючого українського населення.

²² Пресо́ва інформаційна служба, ч. 51, Нью Йорк, 1952.

XIV. ВІД ВИСТУПУ «ІНІЦІАТИВНОЇ ГРУПИ» ДО Т.ЗВ. «ЛЬВІВСЬКОГО СОБОРУ»

Від першого назовні листами заманіфестованого виступу «ініціативної групи» 28 травня 1945 до Львівського собору 8-10 березня 1946 лежить довгий період, понад дев'ять місяців, протягом якого «ініціативна група» за підтримкою більшовицьких органів і Російської Православної Церкви проводила заплановану акцію остаточної ліквідації Української Католицької Церкви і переведення стероризованої її частини під юрисдикцію Російської Православної Церкви. Видними подіями зараз на початку ліквідаційної акції була фактична і правна заборона Української Католицької Церкви більшовицьким урядом в уже вище проаналізованому указі-декреті від 18 червня 1945 і гарячий протест в обороні Церкви українського католицького духовенства з 1 липня 1945 року.

1. Зізнання різних свідків і описи подій в західних областях України, які дісталися на Захід, стверджують нечуваний терор супроти духовенства і віруючого населення. Акція «ініціативної групи», як це було заплановано і проголошено нею, йшла по лінії «переконування і перевиховання» духовенства і «заспокоювання» вірних. За тими словами більшовицької термінології криються дуже конкретні дії — реєстрація священників органами МВД, видавання заломаним посвідок «ініціативної групи», пропагандивна акція під акомпаньямент погроз ініціаторів групи, головне о. д-ра Костельника, скликування священників на різні конференції з доповідями і погрозами, що чекає кожного, хто не вступить до «ініціативної групи», відбирання можливості існування для священників і їх родин, які відмовлялися покинути свою Церкву і свою віру, переслуховання упертих священників органами МВД, моральні і фізичні тортури, масові арешти священників, їх родин і віруючого населення, масові їх депортації до примусових концентраційних таборів і т.д. За свідченнями різних вірогідних свідків, кількість арештованих священників досягла вісімсот осіб у 1946 році, а одної тільки ночі з в'язниці в Тернополі вивезено понад 150 арештованих священників до концентраційних таборів праці. Цей дев'ятимісячний період в історії Української Католицької Церкви був періодом найважливіших переслідувань, що їх можна порівняти хіба з відомими історичними переслідуваннями християн

перших віків існування християнства.²³

2. Та й самі офіційні більшовицькі джерела говорять про цей період дуже вимовною мовою:

а) « Очевидно, підготовчу працю — *переконування духовенства* — можна було б ще довше продовжувати, але не можна було занадто зволікати зі скликанням Собору... Крім того, *акція усної пропанди* була *майже* *викінчена* в Дрогобицькій, Львівській і Станиславській областях, за *деякими винятками*. *Гірше* було в Тернопільською областю, де з *деяких причин*, а головне з технічно-комунікаційних, *дуже* *трудно* було *провести* конференції з усім духовенством ».²⁴

б) « Загально підсумовуючи спостереження, можна б сказати, що... *вплив римського виховання та дисципліни* був *дуже великий*... Особливо тяжко було *приєднуватися* до нашої акції старим, що цілком зрозуміло для їх віку, та молодим *целесам*... У молодих, крім впливу римського виховання, момент *чуттєвий брав* *верх* над *здоровим і тверезим розумом* і всю акцію представляв у *фальшивому світлі*. Не бачили вони і не могли зрозуміти, що *нинішня акція*... є *лише початком великої акції відродження християнства в цілому світі* ».²⁵

в) « Щоб улегшити священикам *приступлення* до Ініціативної групи, всі три *отці*, які *стоять на чолі* Ініціативної групи, *їздили* по районах, де з *зібраними священиками* мали *відповідні конференції*, щоб їх *переконати і заохотити* ».²⁶

г) « До *нинішнього дня* *приступило* до Ініціативної групи 986 *священиків*..., а не *приступило* 281. Ті, що не *приступили*, це *уперті*, яких ми й *усно*, і *листами* по кілька разів *переконували*, однак *безуспішно* ».²⁷

д) « Справді, керівники Ініціативної групи *свідомі* того, що *перевиховання духовенства і народу*... *тількищо розпочате*, а ще *далеко не проведене*, як *слід*... ».²⁸

е) « ...після Собору *змагання* про і *контра увійдуть* в *гострішу*

²³ Біла книга, стор. 40-46; *Le Communisme et l'Eglise Catholique*, Paris 1956, pp. 92-93.

²⁴ Діяння, ст. 26.

²⁵ Там само, ст. 26.

²⁶ З доповіді одного з ініціаторів, о. А. Пельвецького. Діяння, ст. 61.

²⁷ Діяння, ст. 61.

²⁸ Там само, ст. 62.

фазу. Але той хід справи не змінився б, хоч би й собор відкласти ще на рік. А навіть можна передбачити, що тоді боротьба була б ще запекліша ».²⁹

б) « Коли я на ці теми розмовляв з нашими священиками, то вони, бувало, відповідали: Під політичним поглядом ситуація ясна — нам тільки туди йти. Але догми, догми... ».³⁰

жс) « Нас ждуть різні труднощі, журби і небезпеки. Наші лісовики... виступають проти нашої акції з погрозами... Церква і духовенство вповні залежні від народу. І ми в журбі за те, щоб *всі зміни* в нашій церкві, і в дисципліні, і в обряді, і в звичаях, ішли так мудро і обережно, щоб не відпихати народу від Церкви і не гасити в ньому релігійного духа... Великі труднощі перед нами, та ви поконайте ці труднощі, відкрийте очі незрячим, підбадьоріть малодушних... ».³¹

Підсумовуючи всі ці твердження хроніста собору, передсоборових дій, « ініціативної групи », головного актора « ініціативної групи » та голови собору Г. Костельника і другого члена « ініціативної групи » А. Пельвецького, доводиться недвозначно ствердити, що ні між народом, ні серед духовенства не було ні ентузіазму, ні охоти, ні відповідальности, що « ініціативна група » усно і письмого агітувала й вела дуже сильну пропаганду, що та пропаганда була у великій мірі безуспішною, хоч за нею стояла сила большевицької влади й повне убезправнення священиків, які опиралися, що вплив католицької Церкви, вірність християнським католицьким правдам-догмам були незаперечні і послідовні, що разом з духовенством і населення ставило опір ліквідаційній акції « ініціативної групи », що акція взагалі ще не закінчена успішно, що у майбутньому боротьба проти українського католицизму буде ще більш запекла, що зміна віри приведе до великих труднощів і буде відпихати народ від Церкви, очевидно — від насильно накиненої Православної Церкви, що взагалі вся акція « ініціативної групи » може doprowadити до загашення релігійного духа в народі взагалі.

Ці, нехай і скупі визнання самих ініціаторів нищення Української Католицької Церкви не звичайно важливі, щоб насвітлити питання, якого насилля над сумлінням мільйонів віруючого українського населення вживала « ініціативна група », і щоб незапе-

²⁹ З доповіді на соборі 8.3.46. *Діяння*, ст. 62.

³⁰ З доповіді на соборі о. Костельника, *Діяння*, ст. 69.

³¹ Доповідь о. Костельника, *Діяння*, ст. 74.

речно ствердити, що ліквідація Української Католицької Церкви була порушенням основних людських прав і кпинами з свободи сумління і релігійних переконань.

З таким баянсом своєї акції «перевиховання духовенства і заспокоєння народу» «ініціативна група» приступила до закінчення свого діла, скликавши собор до Львова на 8 березня 1946 року.

XV. ПОВНА БЕЗПРАВНІСТЬ Т.ЗВ. «СОБОРУ»

Завершенням акцій «перевиховання» українського католицького духовенства і «заспокоєння» віруючого населення було скликання духовенства і деяких світських людей, як представників від вірних, на збори до Львова, яким «ініціативна група» надала назву «Львівського Собору Греко-Католицької Церкви». Ці збори мали, поперше, створити ілюзію законного включення Української Католицької Церкви в Російську Православну Церкву і, подруге, замаскувати перед цілим світом вже фактичну і формальну, очевидно безправну, як ми це бачили, ліквідацію Української Католицької Церкви більшовицьким урядом, і вкінці заманіфестувати назовні добровільність самоліквідації українського католицизму.

1. Собор, виразно названий «Собором Греко-Католицької Церкви», був скликаний не авторитетним церковним органом. Якщо це мав бути Собор Української Католицької Церкви, то членам «ініціативної групи», як також учасникам собору було відомо, що історія Католицької Церкви впродовж її двотисячлітнього існування не знає жадних законних соборів, вселенських, помісних, провінційних, єпархіяльних, які не були б скликувані законно правлячими ієрархами Церкви. У світлі історії цілої Католицької Церкви всякий собор, не скликаний авторитетною ієрархічною законною владою — це абсурд. Та не тільки історія не знає таких соборів. Не знає таких соборів і церковно-канонічне право і канони Вселенської Католицької Церкви. Тим часом т.зв. Собор у Львові був скликаний «ініціативною групою», отже органом, який створився не на базі і не в згоді з канонами Католицької Церкви, але який був самозванчий, і т.зв. юрисдикція якого, як це ми вже аналізували, виводиться від умандатування більшовицьким урядом, який знову ж не мав права ні на підставі церковного права, ні навіть на підставі власних цивільних законів і конституції покликати будь-який церковний орган до життя, а тим більше обдарову-

вати такий орган потрібною владою, бо *nemo dat, quod non habet*. Тому « ініціативна група » не мала жадної юридичної церковної влади, і так само, як її виникнення, її діяльність, скликання нею Собору було незаконним, нелегальним, щоби́льше — протизаконним актом. Тому з огляду на скликання *неавторитетним чинником* збори духовенства і вірних у Львові і в історичному, і в юридичному аспектах не були жадним Собором Української (Греко-Католицької) Церкви. Якщо ініціатори назвали ці збори « Собором Греко-Католицької Церкви », то таку поведінку треба запламувати як брехню, введення в обманюванням всього віруючого населення і обманюванням себе самих, учасників зборів, українських католицьких вірних і всього світу.

Та прийім на хвилину, що « ініціативна група », яка вирішила перевести Українську Католицьку Церкву в Російську Православну Церкву, спиралася на канонах цієї Православної Церкви. Треба сказати, що й *Православна Церква ні історично, ні юридично не визнає соборів*, скликуваних незаконними канонічно-церковними органами. Відомі є ще недавні історичні факти, коли московський патріярх Тихон, попередник Алексія, в 20-их роках екскомунікував всі т.зв. живі та автокефальні церкви, які, не маючи ієрархії, на т.зв. соборах духовенства і вірних встановлювали свої закони. Отже, і з погляду Православної Церкви кожний собор духовенства, скликаний некомпетентними й авторизованими канонами Церкви чинниками, є незаконним зборищем. Тому збори духовенства і вірних у Львові 8-10 березня 1946 і з погляду церковних канонів Католицької і навіть Православної, в тому числі Російської Церкви, яка цим зборам патрунувала, не мали і не могли мати характеру юридично законного Собору Української Греко-Католицької Церкви.

2. Неюридичність і незаконність цих зборів, якщо вони мали бути Собором Греко-Католицької Церкви, впливає також з уваги на учасників цих зборів. У Хроніці т.зв. Собору ³² пишеться: « Було рішено запросити всіх деканів і по одному священику з деканату, а деякі деканати самі від себе могли вибрати і більше легатів зі священиків. Запрошення послали також і виднішим священикам з противників акції Ініціативної групи ». А у звіті т.зв. соборної мандатної комісії ³³ говориться: « На Собор греко-католицької (уні-

³² Діяння, ст. 32.

³³ Там само, ст. 53.

ятської) Церкви в м. Львові... було запрошено 225 делегатів-священиків, членів Ініціативної групи, і 22 делегати від мірян з усіх трьох греко-католицьких єпархій... З тих запрошених делегатів на Собор прибуло 216 делегатів-священиків і 19 делегатів-мірян. З запрошених противників возз'єднання ніхто не прибув на Собор ».

Як виходить з наведених офіційних стверджень, т.зв. соборові священики-делегати були *цілком довільно дібрані* на підставі рішення « ініціативної групи ». Вони були добирали з тих деканів і священиків, які приступили до нелегальної з погляду церковного права групи, зареєстрували себе в державних органах влади й отримали потрібні посвідки від « ініціативної групи ». « Ініціативною групою » призначені декани і нею ж призначені священики, по одному з кожного деканату, мали вирішувати справи цілої Української Католицької Церкви. Цих делегатів не мало права вибирати місцеве духовенство. *Фактично і формально ці священики не були делегатами духовенства, але функціонерами « ініціативної групи »*. Якщо навіть деяким деканатам дозволено вибрати більше делегатів, то вони могли бути вибрані тільки з членів « ініціативної групи ». З противників « ініціативної групи » запрошено тільки деяких, з яких не з'явився ніхто. Отже, правно беручи, присутні на львівських зборах делегати могли щонайбільше репрезентувати тільки 986 священиків, які приступили до « ініціативної групи », якщо навіть вірити числам, поданим на цьому псевдособорі: « До нинішнього дня приступило до Ініціативної групи 980 священиків... а не приступило 281... Ті, що не приступили, це уперті, яких ми й усно, і листами по кілька разів переконували, однак безуспішно ».³⁴

У світлі цих чисел, у правдивості яких можна сумніватися, виринає наступне питання: на підставі статистичних даних Українська Католицька Церква нараховувала перед війною 2.950 священиків світських і 520 монахів-священиків і братів, разом 3.470. Коли навіть прийняти, що сотні священиків померли чи опинилися поза кордонами СРСР, у Польщі, Чехо-Словаччині, Карпатській Україні чи в Західній Європі, то виринає чергове питання, де поділися близько 1.500 священиків, коли, за словами офіційного доповідача на т.зв. Соборі, залишилось усього 281 священиків упертих. За словами доповідача, всього духовенства в Галичині було 1.267, отже більш-менш число колись одної церковної єпархії, а

³⁴ Доповідь о. А. Пельвецького, *Діяння*, ст. 61.

цих єпархій в Галичині було три. У висліді цього доводиться сказати, що *одна третина*, якщо вірити офіційним даним, священників, які зберегли себе тільки тим, що зареєструвались і погодились на ліквідацію української Католицької Церкви, *узурпувала собі право говорити від імени всього духовенства і цілої Церкви*. Коли за офіційними даними залишився ще 281 священник на волі, які не приступили до « ініціативної групи », то це є офіційним підтвердженням, що сотні інших священників сиділи в цей час у в'язницях, в концентраційних таборах або ховалися. Думаємо, що ці священники, яких була більшість, мали виключне право виступати від імени Української Католицької Церкви. І коли згадується в офіційних документах, що нікого з тих священників на соборі не було, то це найкращий доказ безправності тих зборів і протизаконності т.зв. Львівського Собору. Якраз опір тих небагатьох, що ще були на волі, і тієї маси, яка вже була у в'язницях і концентраційних таборах, — це найкращий доказ *повного соборового безправ'я*.

Протизаконною, неканонічною і безправною була участь *світських делегатів*. Канонічні приписи Католицької Церкви такого явища не знають, і тому ця участь підтверджує, що цього зборища не можна вважати Собором Греко-Католицької Церкви. А навіть коли прийняти, що це якісь делегати, вибрані демократичним порядком, то насувається питання, які вірні, де і коли вибрали тих делегатів. Зрештою, в Хроніці підкреслюється, що рішення, скільки мирян і кого конкретно запросити на зборище, винесла « ініціативна група ». Якими критеріями « ініціативна група » керувалася, щоб цих 19 мирян представляли тримільйонове українське католицьке населення, це також залишиться таємницею.

3. Юридична безправність т.зв. Собору Греко-Католицької Церкви, а в результаті також безправність усіх рішень цього собору, випливає з докладної аналізи « ініціативної групи », до якої належали всі присутні на львівських зборах священники-делегати і делегати-миряни, та всі ті священники, яких делегати репрезентували. Ця група і всі групою зареєстровані священники виступили проти своєї ієрархії і своєї Католицької Церкви, вони порушили обов'язкові для всіх католицьких священників правно-канонічні приписи в момент, коли зважилися включитися в Російську Православну Церкву, отже в день офіційного постановля « ініціативної групи » — 28.5.1945. Зареєстрування в « ініціативній групі » було для всіх тих священників рівнозначне з фактичним зірванням зв'яз-

ків в Українською Католицькою Церквою, яке водночас позбавляло тих священників всякого права говорити від імені цієї Церкви. Тому т.зв. Собор у Львові треба трактувати як зборище збунтованих проти своєї Церкви ребелянтів, які фактично вже перестали бути членами своєї Церкви. Це був не Собор Греко-Католицької Церкви, а збори колишніх католицьких священників, які хотіли на цьому зборищі офіційно заявити те, що приналежністю до групи вже фактично зробили, тобто попросити голосно московського патріарха про прийняття до Російської Православної Церкви. Це був не Собор Греко-Католицької Церкви, а збори вже фактично православного духовенства. Такі збори тим більше не мають юридичних підстав вирішувати питання про буття чи небуття Греко-Католицької Церкви.

4. Цю не-юридичність скріплює ще і той момент, про який священники-делегати довідалися щойно на Соборі після прийняття безправних рішень у питаннях Української Католицької Церкви: аранжери т.зв. Собору — колишні католицькі священники, не тільки фактично виреклися Католицької Церкви, вони й формально приступили до іншого віровизнання, перейшовши до Російської Православної Церкви 22-25 лютого 1946 в Києві. Від цього часу найчільніші представники групи — Г. Костельник, М. Мельник, А. Пельвецький, Є. Юрик, Й. Маринович, Т. Марко, І. Крук, В. Дрелих, М. Крутяк, К. Добрянський, Р. Дорик, Ю. Ванчицький та М. Павлосюк (разом 13) також формально-правно перестали бути католиками, а тим самим усі їх далішні діяння, включно до соборових, є наскрізь незаконними. Коли зважити, що вся акція і все планування « ініціативної групи » і саме скликання т.зв. Собору було ділом трьох людей, — Костельника, Мельника і Пельвецького, — то виходить наступний парадокс: *православні священники, отже люди іншого віровизнання, скликають собор Української Католицької Церкви*. Це ще більше підкреслює незаконність цього т.зв. Собору.³⁵

5. Ініціатори й аранжери Львівського Собору були самі свідомі цього безправства. Доказом цього є те, що справу тримали весь час у таємниці, щоб передчасно не зустрітися з закидом, що вони не мають права скликати собору Греко-Католицької Церкви.

³⁵ Порівняй Діяння Собору, *Хроніка*, стор. 26-32, де подається опис переходу цих священників до Російської Православної Церкви.

Та тасмниця не міняє юридичної ситуації, а правдою залишиться, що православні, отже інаковіруючі священники — Костельник, Мельник, Пельвецький — підготовляли, скликали, організували і, щобільше, керували т.зв. соборовими нарадами. Вони мали основні доповіді, вони пропонували головні резолюції, в їх руках фактично і формально лежали всі соборові рішення, вони — цілком вже чужі для Української Греко-Католицької Церкви, вирішували долю цієї Церкви. Історія Церкви не знає такого правно-канонічного безглуздя. Знає натомість такі методи комуністична партія більшовиків, яка, часто прикриваючись і маскуючись іншими вивісками, знутри розкладає, перебирає владу і ліквідує. Уряд СРСР, користуючись у ліквідації Української Католицької Церкви послугами « ініціативної групи », застосовував свої відомі в історії і теперішності обманливі методи. Група священників, скриваючи те, що вона вже й формально-правно належить не до Української Католицької Церкви, а до Російської Православної, і виступаючи ще на соборі в масці українських католицьких священників, проводить ліквідацію чужого їм церковного організму.

6. Аранжери т.зв. « собору » були свідомі свого безправного діяння і браку законно-правних підстав для можливості відбуття Собору Української Католицької Церкви. Бодай до головного моменту неканонічності і безправності скликуваного нею « Собору » « ініціативна група » одверто признається.

На стор. 26 і далі Діянь Собору читаємо: « ...треба було думати про вступні організаційні праці в справі Собору. Ясним є для кожного, що Собор не міг відбутися без участі в ньому єпископів, і то своїх, що вийшли з свого духовенства. Відчуваючи і глибоко розуміючи цю потребу своїм батьківським серцем, патріарх московський і всієї Русі Алексій сам розв'язав справу єпископату... і тому на 24 і 25 лютого 1946 року призначив хіротонію на єпископів о. Антонія Пельвецького і о. д-ра Михайла Мельника, першого для Станіславівської єпархії, а другого для колишньої Перемиської, нині Самбірсько-Дрогобицької єпархії... Хіротонія мала довершитися у Києві... Перед висвяченням оо. Пельвецький і Мельник *формально мусіли привдатися до Православної Церкви*. Ясно, що вони не могли б цього зробити самі одні. Мусів з ними бути і почет, найближчі і чи не найвидніші... ».

Отже, самі ініціатори документально стверджують, що Собор не може відбутися без участі єпископів, і то навіть своїх єпископів. Іншими словами, ініціатори визнають, що Собор Греко-

Католицької Церкви без своїх, католицьких, єпископів не має жадних правно-канонічних підстав.

Правда, ініціатори дають від себе підступну софістичну інтерпретацію, коли хитро пояснюють konieczність участі «своїх єпископів», розуміючи це так, щоб ці «свої» «вийшли з свого ж духовенства». Ця фальшива інтерпретація і свідоме введення в оману та обдурювання себе і других аж надто наглядні, бо хіба кожному ясно, що в розумінні церковного права «свій єпископ» в якійсь Церкві — це такий єпископ, який є з цією Церквою зв'язаний тою самою вірою, тою самою церковною дисципліною і тими самими законними приписами церковного права. Всякі інші речі, як територіяльна, національна чи расова приналежність ніколи не визначають того, чи якийсь єпископ є для даної Церкви «свій» чи «не свій».

Що так розуміли цю справу не тільки аранжери собору, але що так її розуміють і большевицький уряд і комуністи в цілому світі, про це свідчать численні факти: після арешту єп. Коциловського в Перемишлі і передання його польськими органами безпеки в руки большевицького МВД, при кінці 1945 року, большевицькі органи вживали всіх засобів своїх метод переконування, щоб вимогти від цього єпископа згоду включитися в акцію «ініціативної групи». Такі ж самі вимоги ставили большевицькі органи єп. Ромжі в Ужгороду. Треба прийняти, що вже й на початку арештованим українським католицьким єпископам, яких тримали у в'язниці і таборах Києва, напевно роблено ці пропозиції і що за ціну їх згоди обіцяно їм волю. Коли ж всі спроби приєднати до своєї акції ліквідації Української Католицької Церкви бодай одного українського єпископа скінчилися безуспішно, большевицький уряд пішов на дуже грубий обман, користуючися тут послугами Російської Православної Церкви, яка сама взялася за розв'язку цього питання, щоб бодай створити ілюзію законності собору. Визнавати дійсність собору без участі єпископів навіть ця Російська Церква не відважувалась.

Та ця свідомість незаконності всяких вирішень у Церкві без єпископів виявляється в комуністичних режимах і в інших країнах: свідчать про те різні спроби розбивання Католицької Церкви латинського обряду в нутра на території Польщі, Румунії, Угорщини, Чехо-Словаччини, Китаю і т.д. Всюди там комуністичні режими стараються за всяку ціну знайти бодай одного єпископа, якого різними засобами терору, фізичного і морального, стараються зробити послухним у здійсненні своїх плянів.

У ліквідації Української Католицької Церкви, як уже згадано, свої послуги російському большевицькому урядові заоферувала Російська Православна Церква. Патріярх московський *«сам розв'язав цю справу єпископату і тому на 24 і 25 лютого 1946 призначив хіротонію на єпископів о. А. Пельвецького і о. д-ра М. Мельника...»*.

І цей момент, коли патріярх московський сам починає розв'язувати питання Української Католицької Церкви і, конкретно, справу католицького єпископату цієї Церкви, без участі якого в Соборі не могло бути мови про відбуття будь-якого собору і про винесення будь-яких рішень, наново доводить тісну свідому співпрацю і співдію між большевицьким урядом, Російською Православною Церквою і «ініціативною групою». Московський патріярх помагає російському большевицькому урядові розв'язувати складні правно-канонічні питання Церкви, щоб створити ілюзію легальної самоліквідації Української Католицької Церкви. Думаємо, що незаконність, протиканонічність і нелогічність такої поведінки московського патріярха була відома і патріярхові, і всій ієрархії Російської Православної Церкви, і «ініціативній групі», і всьому духовенству. З моментом, коли оо. Пельвецький і Мельник «му-сіли формально приєднатися до Російської Православної Церкви» (Діяння, стор. 28) і коли вони прийняли єпископські свячення з рук владик Російської Православної Церкви, з цим моментом вони на підставі правно-канонічних приписів і Католицької, і Православної Церков перестали *бути формально-правно католицькими, а були членами Російської Православної Церкви*. Московський патріярх дуже добре розумів канонічні приписи, на підставі яких він як православний ієрарх не мав права висвячувати єпископів для не-своєї, чужої, в даному випадку для Католицької Церкви. Тому зрозуміле, що кандидати мусіли відректися Католицької Церкви і включитися в Російську Православну Церкву. Коли ж він їх висвятив після їхнього виречення Католицької Церкви, то висвятив їх уже не для Української Католицької Церкви, але для своєї Російської Церкви. Московський патріярх дуже добре знає, що він навіть на підставі канонів Православної Церкви не має права висвячувати єпископів свого власного віровизнання, отже православного, наприклад, для Патріярхату Царгородського, Єрусалимського і т.д. Та попри все він тут старається сам розв'язати справу цілком чужої, інакше віруючої Української Католицької Церкви. Тому це висвячення єпископів з призначенням їх для Української Католицької Церкви є наскрізь безправне і незаконне. Коли ж московський патріярх, свідомий канонічної безправности, попри все

пішов на такий крок, то таку поведінку, метою якої було обійти тверді і виразні приписи церковних канонів, треба окреслити як *свідомий обман* і безправне порушення церковних законів. Обман для створення ілюзії легітимності «Львівського Собору».

Не потребуємо додавати, що така поведінка московського патріарха Алексія є порушенням цивільного законодавства СРСР про невтручання одної церковної громади в справи другої церковно-релігійної громади. Але це порушення було потрібне для знищення Української Католицької Церкви, воно, врештою, лежало в спільному пляні російського більшовицького уряду і Російської Православної Церкви — боротьби з Ватиканом і з католицизмом, боротьби, гасла якої виписав московський патріарх Алексій у своєму соборовому посланні з лютого 1945 року.

Оце втручання московського патріарха в акцію нищення Української Католицької Церкви ще раз наглядно підкреслює нашу попередню тезу про те, що Російська Православна Церква відіграла в нищенні українського католицизму незвичайно велику роль, будучи свідомим спільником всіх плянів і дій безбожницького російського більшовицького уряду.

7. Аранжери цього т.зв. собору добре розуміли безправність цієї поведінки, тому вони тримають у таємниці факт переходу тринадцятьох чільних діячів «ініціативної групи» і факт висвячення двох єпископів.

Хронікар цього псевдособору, ствердивши, що самоозрозумілим є, що Собор не може відбутися без єпископів, на другому місці згадує: «До президіального столу підходять о. д-р Костельник, о. Антоній Пельвецький — *учасники Собору ще не знають, що перед ними преосвященний єпископ Антоній...*».³⁶

Ініціатори псевдособору Греко-Католицької Церкви аж до кінця соборових нарад, які закінчилися голосуванням і рішенням включити себе в Російську Православну Церкву, тримають у таємниці факт, що вся президія т.зв. собору, що головні доповідачі на ньому — це вже формально-правно не католицькі, а православні священики, та що оо. Пельвецький і Мельник — це єпископи некатолицької, чужої — Російської Православної Церкви. Щойно після голосування голова цього дивного збору розкриває таємницю. Ось що пише хронікар: «З цього моменту отці делегати Собору, що приїхали на собор як греко-католицькі панотці, стали українськими

³⁶ Діяння, ст. 35.

православними священиками. *Тепер о. д-р Костельник міг представити їм двох нових наших православних владик: преосвященного Антонія (Пельвецького), єпископа Станіславівського і Коломийського, та преосвященного Михаїла (д-ра Мельника), єпископа Самбірського і Дрогобицького*». ³⁷

Передусім треба зауважити, що хроніка псевдособору не точно формулює: поперше, не всі, які приїхали на собор, були дотепер греко-католицькими панотцями: тринадцять чільних аранжерів собору були вже і фактично, і формально-правно православними священиками; подруге, всі інші були де факто, через приступлення до «ініціативної групи» і визнання її цілей, не греко-католицькими священиками, а відступниками, вони вже де факто були православними або щонайменше прозелітами Російської Православної Церкви. Після переголосування, тобто після формально прийнятої резолюції виректися католицизму і піддатися під владу московського патріярха, о. д-р Костельник «вже міг» розкрити всі таємниці і сказати, що перед ними є і два православні єпископи і православні священики. Отже, на початку зборів він цього з якихось причин не міг зробити.

Про причини цього можна догадуватися: розкриття таємниці позакулісових підготувань псевдособору вже на його початку надто виразно показало б весь обман і всю правно-церковну неканонічність цього т.зв. «Собору». Коли б таємниця була розкрита на початку нарад, тоді й обидва нововисвячені єпископи і одинадцять священників, які вже відступили від Католицької Церкви, не могли б ні керувати цим збором, ні виголошувати доповідей, ні брати активної участі у вирішеннях. Вони щонайвище могли бути такими гостями на цих зборах, як ними були представники Російської Православної Церкви, про яких говориться у хроніці: «...до церкви св. Юра входять високі гості, делегати Московської Патріярхії — преосвященні єпископи Макарій і Нестор і керуючий справами Українського екзархату о. мітрат Ружицький Константин. О. д-р Костельник вітає достойних гостей і представляє їх Соборові». ³⁸

Цікаве явище, характеристичне для цілого цього збирання: гостей і делегатів Російської Православної Церкви вітає *тайний мітрат* тієї ж Російської Православної Церкви, який водночас є головною фігурою, організатором, головою і автором резолюцій Собору Греко-Католицької Церкви. Коли ж Костельник не міг

³⁷ Діяння, ст. 43.

³⁸ Там само, ст. 36.

розкрити таємниці позакулісових дій на початку зборів, то тільки тому, щоб до кінця нарад, які закінчилися цього ж першого дня, бо наступні дні були тільки богослужбовими святкуваннями і писанням привітальних телеграм і т.д., — створити ілюзію, що в церкві св. Юра зібрані греко-католицькі священники, і щоб якнайдовше не виявився обман. І саме ця поведінка — приховування перед зібраними делегатами дійсного стану і дійсного обличчя присутніх — з одного боку, свідчить про те, що т.зв. « собор » не мав жадних правоканонічних основ, не був собором Греко-Католицької Церкви, не міг юридично виносити ніяких рішень у справі тієї церкви, і, подруге, що аранжери цих зборів були повністю свідомі цієї безправності. І тому застосували методи підступу, хитрощів, обдурювання і обману.

8. Юридична безправність « собору » наглядна також з того, що ціль його і рішення були заздалегідь визначені. « Собор » був вислідом дії т.зв. « ініціативної групи *по возз'єднанню Греко-Католицької Церкви з Російською Православною Церквою* ». Його учасниками були тільки члени цієї групи. У самій назві групи була визначена її мета — ліквідація українського католицизму. Там не могло вже бути аргументів « проти », раз тому, що організація і керівництво (ціла президія т.зв. « собору ») *були в руках не католиків*, а чільних членів Російської Православної Церкви — двох єпископів і одного митрата. Приналежність (фактична і формальна) президії « собору » до Російської Православної Церкви не дозволяла їй піддавати в будь-якій формі під сумнів справу ліквідації українського католицизму. Інші учасники своїм вступом до « ініціативної групи » і своєю участю в зібранні, яке мало проголосити ліквідацію Української Католицької Церкви, також вже наперед перерішили можливість вирішувати так або інакше. Законність кожного собору знову ж полягає в тому, що якась важлива справа піддається під наради учасників і що учасникам собору залишається свобода вибору такого або іншого рішення. Цієї свободи вибору не мали головні аранжери « собору », будучи вже православними, приналежними до Російської Православної Церкви, її не могли мати також учасники, будучи членами групи, яка основним своїм завданням поставила собі ліквідацію Української Католицької Церкви. І тому на підставі основної прикмети цього т.зв. « собору », *браку можливості прийняти вільне рішення, цей збір духовенства не можна вважати церковним собором Греко-Католицької Церкви*. Цей брак свободи і вислову і рішення вже православний,

але тайний мітрофорний ієрей, а водночас головний аранжер і головний внескодавець і голова «соборових» нарад Г. Костельник дуже виразно підкреслює, роблячи підсумки дискусії: «На Соборі отці делегати не висунули ні одного аргументу проти нашого возз'єднання з Православною Церквою...».³⁹ Це зрозуміле, бо не міг тих аргументів висунути жаден з присутніх: ні Пельвецький, ні Мельник, вже православні єпископи, ні Костельник — аранжер усієї ліквідаційної акції і голова «собору» — вже тайний православний мітрофорний ієрей, ні інші десять священників, з яких рекрутувалися головні й допоміжні промовці на «соборі», ні всі інші делегати, які через приналежність до «ініціативної групи» були зв'язані основною її постановою — ліквідацією Католицької Церкви, ні головний промовець на цьому зборі з світських людей, тов. Степан Щурко, член комуністичної партії і таємний співробітник МВД в Дрогобиччині.

Але живими аргументами «проти» були всі ув'язнені єпископи, ув'язнені, депортовані і гонені священники, а їх було біля півтори тисячі, і навіть тих 281 священників, що їх назвав Пельвецький «упертими» (*Діяння*, стор. 61), які ще були в цей час на волі, позбавлені найпримітивніших людських прав... Це дуже переконливі аргументи «проти»... Вони найвиразніше свідчать про безправність львівського збору звати себе «Собором Греко-Католицької Церкви».

На тлі такого стану т.зв. «львівського собору» просто дивними і незрозумілими в юридичному аспекті є слова першого доповідача на «соборі» о. А. Пельвецького, вже православного єпископа Російської Православної Церкви, на початку «собору»: «Для чистоти (так!) понять перш за все треба ствердити, що цей нинішній Собор є Собором Греко-Католицької Церкви...».⁴⁰ Повну вартість характеру цього таємного достойника Російської Православної Церкви, а слідом за тим і обману, забріханість його слів зрозуміти можна хіба, коли зачитуємо слова, які цей тайний достойник Російської Православної Церкви висловлює в цій же своїй доповіді:

«Наш митрополит і єпископи Греко-Католицької Церкви не зрозуміли свого призначення, як це видно з повідомлення Прокуратури УРСР, не виправдали довір'я, яким Церква наділила їх, а, навпаки, поставили Церкву під удар...».⁴¹

³⁹ Там само, ст. 43.

⁴⁰ Там само, ст. 61.

⁴¹ Там само, ст. 59-60.

Тяжко вважати віродостойними слова людини, яка з'являється перед зібранням духовества в масці греко-католицького священика, будучи вже єпископом Російської Православної Церкви, і кидає очорнення на своїх дотеперішніх і зараз ув'язнених та безборонних владик, для якої правдою і законом є те, що проголосив день перед « собором » большевицька прокуратура, тоді орган головного і « славнозвісного » в цілому світі прокурора Вишинського, допоміжний орган всемогутнього большевицького МВД. Коли Пельвецький міг бути тайним єпископом Російської Православної Церкви і міг водночас прикидатись в очах « соборових » делегатів католицьким священиком, то не можна в людині такого характеру виключати можливості, що вона водночас була також таємним співробітником цієї ж всевладної прокуратури, яку вважає непомильною в її оцінках...

XVI. СОБОР ЧИ БОЛЬШЕВИЦЬКИЙ МІТИНГ?

Звичайно (на нормальних церковних соборах) праці собору відбуваються в різних комісіях, де розглядаються питання теологічного, історичного, літургичного, правно-канонічного характеру. У комісіях беруть участь під керівництвом єпископів найбільші вчені теологи, історики, каноністи-правники і літургісти. Всі питання на комісіях всебічно обговорюються, солідно уарґументовуються і після цього випрацьовуються соборові тези-резольюції, які комісіями передаються ще раз на розгляд усього собору і на його вирішення. Нічого, хоч би приблизно такого, що нагадувало б прийнятту на соборах процедуру, не було на т.зв. « львівському соборі ». Весь хід собору мав характер відомих в усіх країнах большевицької системи віч чи мітингів. Все було згорі постановлено, все вирішено, доповідачі і теми доповідей заздалегідь намічені, ролі докладно поділені, без вільної дискусії, без аргументації. Діяння цього « собору » змальовуються в хроніці наступно:

« 6 березня відбулося в канцелярії Ініціативної групи передсоборне засідання в участю 20 священиків-делегатів на Собор, у більшості деканів, на якому ухвалено було весь порядок нарад Собору... ».⁴¹ « Зібрались отці делегати і миряни, члени Собору... До президіяльного столу підходить о. д-р Костельник, о. А. Пельвець-

⁴¹ Там само, ст. 33.

кий — учасники Собору ще не знають, що перед ними преосвященний єпископ Антоній — і о. д-р Мельник... Місця секретарів займають отці Павлосюк Микита і Ванчицький Юрій. *Так ухвалено на передсоборному засіданні 6.3.1946. І пощо, навіщо потрібна тут формальна процедура вибору президії...* о. д-р Костельник в очах всіх делегатів не тільки Адміністратор Церкви, але більше — *всіма визнаний вождь всього великого церковного руху... займає місце голови... оголошує порядок нарад Собору...*».⁴²

Отже, все йшло так, як вже було наперед ухвалено, президію і навіть секретарювання на «соборі» перебирають таємні єпископи і священники Російської Православної Церкви на чолі з «всіма визнаним вождем» Г. Костельником. Вже така процедура вказує на те, що не могло бути мови про те, щоб ці збори могли бути не тільки собором Греко-Католицької Церкви, але будь-яким церковним собором взагалі.

«Відкриваю засідання Собору, — каже о. д-р Костельник, — і уділяю слово о. А. Пельвецькому для доповіді про діяльність Ініціативної групи... о. Пельвецький виходить на трибуну і виголошує свою доповідь... Після доповіді о. Пельвецького вступає на трибуну о. д-р Костельник і виголошує доповідь про мотиви возз'єднання. З затасним духом усі слухають. Слухають, а потім довго будуть говорити про ту історичну доповідь... Скінчивши свою доповідь, о. д-р Костельник займає місце голови і пропонує розпочати дискусію, чи нам слід зривати з Ватиканом... чи ні. Починається дискусія. Важко забирати голос після о. д-ра Костельника...».⁴³

У двох доповідях, які тривали біля сорока хвилин, вичерпано всю важливу проблематику «собору» — історичну, теологічну, правно-канонічну, обидві доповіді надруковані в Діяннях (стор. 59-75). Все було від початку діяльності «ініціативної групи» вирішене, а все ж таки таємний православний священник Г. Костельник, неначе на глум, ставить до учасників «собору» нібито дискусійне питання: «...чи нам слід зривати з Ватиканом, чи ні». Ясним було, що жадної дискусії над цим питанням не могло бути, що, зрештою, підкреслює хронікар «собору»: «важко було забирати голос після о. д-ра Костельника». Було важко, боже це промовляв «загальноновизнаний вождь»... Відомо, що коли в большевицькій системі промовив *вождь*», то після того не може вже бути ні справж-

⁴² Там само, ст. 35.

⁴³ Там само, ст. 36-37.

ньої дискусії, ні тим більше якогось опору чи хоч би критичних зауваг. І тому хронікар «собору» стверджує: «Здається, справа возз'єднання освітлена з різних точок зору, і з ідеологічно-теологічної і з історичної...».⁴⁴

Та все таки «далі на трибуні змінюють один одного промовці... що докидають нові думки, нове насвітлення справи, вже і без того ясно та всесторонньо обговореної, боже треба так багато коментарів і аргументів...».⁴⁵ Таких згори намічених промовців, не дискусантів, за поданням «соборових діянь», було одинадцять. Усі ці доповнюючі доповіді, які видруковані в «Діяннях Собору» на стор. 77-117, мали наскрізь політичний і агітаційний характер, як і дві доповіді аранжерів «собору» Костельника і Пельвецького.

«Дискусія вичерпана... о. д-р Костельник, роблячи підсумки дискусії, говорить: На Соборі отці делегати не висунули ні одного аргументу проти нашого возз'єднання з Православною Церквою... А далі голова відчитує проєкт ухвали Собору... 1) анулювати постанови Берестейської Унії з 1596 року, 2) відірватися від римської (папської) Церкви, 3) повернутися до прадідівської православної віри і 4) возз'єднатися з Всеруською Православною Церквою в Радянському Союзі. Відбувається голосування. Стихийним піднесенням рук Собор однодушно прийняв ці історичні рішення...».

Ось так на підставі автентичного документу «соборових» нарад змальований перебіг т.зв. собору Греко-Католицької Церкви. Упродовж 3-4 годин вирішено всі справи складної теологічної натури, проведено «точну» аналізу двотисячлітньої історії Христової Церкви, розглянено всі правно-канонічні приписи Церкви, вирішено найделікатніші питання віри і релігійних переконань кількох мільйонів віруючого українського населення, вирішено «анулювати» постанови Берестейської Унії, хоч про ці постанови на «соборі» взагалі не говорено, цих постанов учасникам «собору» не подано до розгляду й аналізу. І тому вже на підставі самого перебігу т.зв. «собору» треба прийти до висновку, що весь цей збір не був ніяким церковним собором, тим більше не був він собором Української Католицької Церкви. Цей збір за характером свого перебігу і за стилем своїх «нарад» був радше політичним мітингом стероризованих і заляканих та душевно заломаних колишніх католицьких священників під кермою малої жменьки таєм-

⁴⁴ Там само, ст. 37.

⁴⁵ Там само, ст. 42.

них церковних достойників Російської Православної Церкви для ілюзорного заманіфестування безправного, вже перед тим большевицьким урядом проведеного, знищення Української Католицької Церкви.

Як далеко було продумане аранжування «собору» на зразок комуністичних мітингів, свідчить і те, що в час перебігу «собору» переривано читання доповідей і відчитувано телеграми, які мали нібито наспівати від одушевленого населення. Цікаво, що, з одного боку, в хроніці «собору» відмічається, що навіть населення Львова, хоч туди з'їхалося так багато духовенства і довгими годинами дзвонили церковні дзвони при відкритті «собору», не знало, що властиво відбувається якийсь «собор», значить — справи «собору» його аранжери старалися не розголошувати, а з другого боку, на «собор» приходять кілька телеграм від вірних. «У гаморі сучасного міста, можливо, і не чули цього дзвону, а почувши, навіть віруючі не знали або докладно не усвідомлювали собі, чому це цілу годину по церквах дзвонять... Не знали і не прочували...».⁴⁷

І хоч віруючі нічого «не знали і не прочували», попри те на «собор» приходили телеграми від населення. Большевицьку аранжовку і фабрикування цих телеграм найкраще ілюструє фотокопія телеграми з місцевости Дубляни коло Львова. Текст цієї телеграми ⁴⁸ живцем взятий з послання московського патріярха Алексія до «пастирів і віруючих» Греко-Католицької Церкви з закликом покинути Католицьку Церкву і піддатись юрисдикції московського патріярха. Це, вже раніше обговорене нами послання друковане у Віснику Московської Патріярхії (1945).

А ось зіставлення:

У телеграмі пишеться:⁴⁹ «Тепер зібрана вся руська земля в давніх її кордонах... не можемо не згадувати, до чого кликав нас Ватикан і його близькі співробітники. Вони звали нас під гніт Гітлера... Вкупі з Гітлером хотіли знищити православні народи. Все людство піднялося проти кривавого безумця. Господь благословив зброю проти Гітлера на захист свободи, миру і щастя людства... Ми щасливі, що нас звільнили від Ватикану і повернули наші серця до бувшої православної матері Церкви Православної...».

⁴⁷ Там само, ст. 33.

⁴⁸ Там само, ст. 40-41.

⁴⁹ Там само, ст. 40-41.

У посланні Московського Патріярха читаємо: « віднині, Промислом Божим, возз'єднана руська земля в її давніх кордонах... А до чого закликав вас небіжчик митрополит Андрей Шептицький та його найближчі співробітники? Вони кликали вас під ярмо Гітлера, вони вчили вас схиляти свої голови перед ним. А куди й тепер веде вас Ватикан... Гітлер... захоплений божевільною жагою знищити слов'янські народи та інші... мріяв подолати світ. Все краще, чесне, поступове, що є в людськості, повстало проти кривавого безумця, Господь явно благословив зброю тих, хто піднявся проти Гітлера і фашизму на захист волі, миру та щастя людськості... Для мене не було б більш священної втіхи, як коли б ви... звернули свої серця від Ватикану до нашої старої Матері-Церкви Православної... ».

Зіставлення цих двох документів найкраще говорить про різну большевицьку аранжовку навіть самого перебігу « соборових нарад » і є ще додатковим доказом на те, що цей т.зв. « собор » не був справжнім церковним собором, а подібним до відомих у цілому вже світі аранжованих мітингів у радянській системі, включно з фабрикованими телеграмами, привітаними, виявами ентузіазму тощо.

XVII. « СОБОРОВА » ТЕМАТИКА

Проаналізувавши сам перебіг « соборових діянь », можна б ще приглянутися до тематики зборів, які мали претенсії бути церковним собором. На підставі всього « соборового » матеріалу, надрукованого в Діяннях у формі виголошених доповідей (стор. 59-117), доводиться ствердити, що не подано там ні одного справжнього теологічного, правно-канонічного чи історичного обґрунтування та мотивації для прийняття рішення ліквідації Української Католицької Церкви. Насвітлення всієї історії християнства й Української Католицької Церкви спотворене згідно з історіографією марксизму-ленінізму; дві т.зв. теологічні рації, які наводить Г. Костельник — походження св. Духа і Непорочне Зачаття — є того роду, що сьогодні навіть Православна Церква устами серйозних православних теологів цих догматичних рацій не підтримує. Догматична, а водночас правно-канонічна, догма про примат римських папів представлена фальшиво, примітивно, демагогічно. Зрештою, цей примітивізм теологічної й історичної думки характеризує всіх промовців, бо інакше й не могло бути: на т.зв. « церковному соборі », який мав вирішувати справи складної теологічної, історично-прав-

ної і правно-канонічної натури, не було ні одного вченого і справжнього теолога-догматиста, каноніста або історика Церкви, бо всі ці вчені Української Католицької Церкви сиділи в цей час у в'язницях. Тому все, що говорено на « соборі », мало характер плиткої політичної демагогії. Головною рацією і мотивацією ліквідації Української Католицької Церкви було те, що Українська Католицька Церква опинилася в новій політичній дійсності, тобто в межах СРСР, що на терені цього Союзу існує одна большевицьким урядом визнана Російська Православна Церква, отже, послідовно, враховуючи цю нову дійсність, Українська Католицька Церква мусять перестати існувати, тобто порвати свої догматичні і правно-канонічні зв'язки з Апостольською Столицею і підпорядкуватися московському патріархові. Ця політична мотивація ліквідації Української Католицької Церкви проведена в доповідях всіх промовців на « соборі », ⁵⁰ тому зайвим в детально наводити цю « аргументацію » і її ближче аналізувати, бо кожному відомо, що питань віри, релігійної приналежності і релігійних переконань, а слідом за тим і питань Церкви, не вільно розв'язувати наскрізь політичними і в залежності від історичних часів мінливими раціями.

Тому також і з огляду на саму, майже виключно політичну, тематику цього збору духовенства у Львові його не можна вважати церковним собором. Політичний характер усіх нарад — це також доказ безправності і правно-канонічної залежності і самого « собору », і його рішень.

XVIII. НЕКАНОНІЧНІСТЬ Т.ЗВ. « СОБОРУ »

Залишаючи на боці справу, про яку ми вже говорили, що весь « собор », який мав бути собором Греко-Католицької Церкви, був запланований, скликаний і керований таємними достойниками Російської Православної Церкви, сам цей « собор » був також під постійною обсервацією, впливом і контролем явних уповноважених Російської Православної Церкви. Цей вплив інакшевіруючої чужої Церкви підважує можливість вільного вирішування і канонічну правовість « собору ». Московський патріарх Алексій пригласив своїх повновласників на собор, які слідували за його пере-

⁵⁰ Там само, ст. 59-117.

бігом і за кожним словом навіть офіційних і «ініціативною групою» перевірених доповідачів.⁵¹ Московський патріарх Алексій старається вплинути на перебіг нарад «собору», присилаючи на «собор» телеграму, в якій заохочує до зірвання з Католицькою Церквою і закликає до підпорядкування Російській Православній Церкві.⁵² Уповноважений московського патріарха і член московської делегації на «собор» о. мітрат К. Ружицький виголошує на «соборі» Греко-Католицької Церкви агітаційну церковно-політичну промову з закликом порвати зв'язки з Ватиканом, виректися своєї віри і підпорядкуватися московському патріархові.⁵³ Це тільки відомі на підставі офіційних «соборових діянь» факти. Що діялося за кулісами самих нарад, про це «Діяння» мовчать. Але й цього вистачає, щоб прийти до висновку, що збір духовенства у Львові не був канонічно-правним собором Української Католицької Церкви, а якщо навіть вважати б його церковним собором, то він стояв під безпосереднім контролем, інспірацією, впливом і режисурою з-поза куліс московського патріарха. Тому і сам «собор» та всі його рішення і з цієї рації треба вважати незаконними і безправними. Цей контроль і режисюра московського патріарха Алексія ще раз підтверджує нашу попередню тезу про свідому співдію московського патріарха Алексія і всієї Російської Православної Церкви в особах її видних достойників в ділі ілюзорної і обманної формально-правної ліквідації Української Католицької Церкви.

ХІХ. ТИСК РЕЖИМУ НА «СОБОР»

Весь т.зв. «собор» стояв під моральним тиском радянських більшовицьких органів. Таємні співробітники цих органів були присутні на «соборових» нарадах. До них у першу чергу треба зарахувати президію «собору», до них без сумніву належав світський доповідач Степан Щурко, про що свідчить його доповідь на «соборі»,⁵⁴ повна пропаганди, агітації і погроз. Треба прийняти, навіть на підставі друкованих доповідей, що таємних співробітників більшовицьких органів на «соборі» було більше за аналогію, що на «соборі» були й таємні достойники Російської Пра-

⁵¹ Там само, ст. 36.

⁵² Там само, ст. 62.

⁵³ Там само, ст. 118-126.

⁵⁴ Там само, ст. 112-115.

вославної Церкви. Але виразною погрозою і тиском на «соборових» учасників було проголошення на початку «соборових» нарад листа прокуратури російського більшовицького уряду про вирок на українських католицьких владик.⁵⁵ Усі наради відбувалися під враженням цього вироку більшовицької прокуратури, яка кидала тінь на майбутнє всіх тих учасників, які важилися б опонувати в будь-чому запланованому рішенню ліквідації Української Католицької Церкви. Тому і з цього погляду «соборовим» нарадам і рішенням бракувало свободи, основної передумови для прийняття формально-правних рішень.

XX. ПОСТАНОВИ «СОБОРУ»

Вислідом т.зв. соборових нарад були «Постанови Собору про ліквідацію Берестейської Унії 1565 року, про розрив з Ватиканом та про возз'єднання з Російською Православною Церквою».⁵⁶

У цих постановах не знаходимо вже нічого нового. Вийшовши з założення, що «коли всі українські землі, завдяки зусиллям і перемогам волелюбних народів, братськи об'єднаних у Великому Союзі Радянських Соціалістичних Республік, зібрані в єдину Українську Державу і український народ став з'єдинений...», отже виразно приймаючи чисто політичну мотивацію ліквідації Української Католицької Церкви,⁵⁷ т.зв. собор постановив «зліквідувати унію (тобто Українську Католицьку Церкву), відірватись від Ватикану і повернутись до... православної віри і Руської Православної Церкви... про свої постанови повідомити Раднарком УРСР, а також Голову Ради в справах Російської Православної Церкви при Раді Народних Комісарів СРСР...».⁵⁸

Далі в «Постановах» висловлюється подяка «державним мужам Великого Радянського Союзу і Української Держави»⁵⁹ і ухвалюється «вислати відповідні телеграми» до московського патріярха Алексія та різних достойників Російської Православної Церкви...

Здається, що ці «постанови» залишаться як унікал в історії

⁵⁵ Там само, ст. 59-60.

⁵⁶ Там само, ст. 127-128.

⁵⁷ Там само, ст. 127.

⁵⁸ Там само, ст. 128.

⁵⁹ Там само.

всієї двотисячлітньої історії Христової Церкви і як вічний свідок насильства, довершеного над українським католицьким населенням Західної України російсько-більшевицьким урядом, ієрархією Російської Православної Церкви і послušним їх знаряддям — групою колишніх католицьких священників, керованою Г. Костельником, Пельвецьким і Мельником.

XXI. ПІСЛЯСОБОРОВИЙ БАЛАНС – СВИДОЦТВО МАРТИРОЛОГІЇ

Не будемо зупинятися детально на дальших діяннях у напрямі викорінення українського католицизму, зробимо тільки підсумки:

1. Після « соборового » обману про формально-правну канонічну ліквідацію Української Католицької Церкви вже в найближчі роки дійшло до ліквідації українського католицизму на всьому просторі СРСР, у тому числі також на території Підкарпатської України.

2. Весь український католицький єпископат зліквідовано. З виарештованих владик загинули у в'язницях, у концентраційних таборах або після виснаження на примусових роботах: єп. Хомишин — помер у тюрмі в Києві 24-25 грудня 1945; єп. Коциловський — помер у таборі біля Києва 17 листопада 1947; єп. Лакота — помер на Боркуті на засланні 12 листопада 1950; єп. Будка — помер у Караганді (Казахстан) 1 жовтня 1949; єп. Лятишевський — повернувшись з заслання, помер 27 листопада 1957; апост. адміністратор о. Вергун — помер на засланні в Ангарському виселку, Красноярський край, 7 лютого 1957; єп. ужгородський Ромжа — загинув у заінсценізованому автовному випадку 1 листопада 1947.

Решта єпископів і церковних достойників Української Католицької Церкви і далі перебувають у в'язницях або на засланні.

3. Число померлих або розстріляних священників не відоме. У загальному, на підставі правдоподібних звідомлень свідків і приватного листування, можна прийняти, що близько півтори тисячі священників і монахів перебуває у в'язницях або на засланні.

4. Сотні тисяч віруючого католицького населення було вивезено на східні простори СРСР, де воно й сьогодні перебуває без права повороту на свою землю.

5. На всьому просторі СРСР, де колись було 3.040 парохій

і 4.440 церков та молитовниць, немає ні одної католицької парохії, ні церковного дому. Всі вони пограбовані, замкнені або частинно віддані Російській Православній Церкві.

6. Немає ні одної української католицької школи, ні одної духовної семінарії.

7. Всі церковні доми, монастирі, монастирські доми сконфісковані і пограбовані.

8. Виконування душпастирських функцій, уділювання тайн, поміч хворим, відправа Богослужень небагатьома священиками, які залишились на волі, заборонено.

У загальному, Українська Католицька Церква є поза законом, її вірні і духовенство загнані в катакомби, як у часи перших християнських віків.

ДОДАТОК¹

Документ ч. 1.

ПРЕСОВИЙ КОМУНІКАТ

*Перший Звичайний Синод Єпископів Української
Католицької Церкви*

У днях від 25-ого листопада до 2-го грудня 1980 року, за благословенням Папи Івана Павла II, відбувся у Римі Перший Звичайний Синод Єпископів Української Католицької поза межами

¹ Подаємо два документи Синоду українського єпископату в Римі 1980 року. Пресовий Комунікат подає перебіг Синоду і поданий був до публічного відома через ватиканську Sala Stampa. На другий документ «Торжественне заперечення канонічності т.зв. 'Львівського Собору 1946 р.'» zareagував арау московський патріарх Пімен листом до папи Івана-Павла II. У відповідь папа заявив, що «Святіший Престол, непохитно залишаючись на позиції, яку він завжди зберігав у відношенні прав українських католиків, шкодує з приводу такого опублікування, яке мало місце ще перед тим, як я сам познайомився з цими документами, але він незабаром повідомив всі нунціятури в країнах, де існують громади українців католиків про те, що ці тексти не були одобрені й тим самим позбавлені будь-якого офіційного характеру. Рівночасно була поставлена вимога не публікувати і не розповсюджувати цих документів. Ні один орган Святішого Престолу не згадав про це». Пімен опублікував свого листа і листа папи. Оба подані нами документи були також подані до публічного відома перед затвердженням усіх документів Синоду.

України, що його скликав Отець і Глава Української Церкви Блаженніший патріарх Кардинал Йосиф (Сліпий) і був його предсідником.

Синод почався спільним Архидієцким Молебнем до Святого Духа при гробі св. Йосафата у Базилиці св. Петра при співучасті усієї української спільноти в Римі.

Крім Блаженнішого Отця Йосифа та його Кoad'ютора Кир Мирослава Любачівського, які представляли ієрархію Української Церкви на Рідних Землях, взяли участь у Синоді українські Владика Канади, Америки, Аргентини, Бразилії, Австралії та країн Західної Європи. Разом усіх синодальних Владик було п'ятнадцять. Чотирьох Владик — з Югославії, Франції і Бразилії — не могло взяти участь через недугу.

Як представник Папи був присутній на нарадах Синоду Еміненція Кардинал Владислав Рубін, Префект Священної Конгрегації для Східних Церков.

Першим завданням Синоду був вибір кандидатів на Владик для Філадельфійської Архидієцкої та для Чикаго, як рівнож на єпископів помічників для деяких єпархій.

На Синоді Владика Української Католицької Церкви опрацювали спільний документ «Торжественного Заперечення канонічності т.зв. 'Львівського Собору 1946 року'» та проаналізували стан Української Церкви в Україні, зложивши відповідний план дії в обороні прав віруючої людини в Україні, а зокрема в обороні прав для Української Католицької Церкви. Синод Єпископів Помісної Української Церкви звернувся до своїх терплячих вірних в Україні і на Засланні Соборним Посланням для піддержання їх у боротьбі за свою віру і Церкву. Синодальні Отці підкреслили великі заслуги передач на Україну Ватиканського Радія і рішили звернутись до Святішого Отця з подякою за уже довголітні українські передачі.

Головними темами Синоду українських Владик були: підготовка до Ювілею тисячоліття хрещення Руси-України; єкуменічна акція і співпраця з Українською Православною Церквою; священнічі і монаші покликання; підготування перекладів богослужбних книг на українську та інші мови; завдання мирян в Українській Церкві; роля української родини у модерному світі.

У неділю, дня 30-ого листопада 1980 р., українські Владика разом зі священиками — експертами, які приготували Синод, на чолі з Їх Блаженством, відправили торжественну Службу Божу у Соборі Святої Софії з участю всіх українських спільнот у Римі.

У понеділок, дня 1-ого грудня 1980 р., Блаженніший разом з усіма Єпископами були прийняті на аудієнції у Святішого Отця Папи Івана Павла II. Відтак Святіший Отець прийняв на аудієнцію усю українську Спільноту в Римі, около 250 осіб, разом з Владиками. Підчас обох аудієнцій Їх Блаженство Отець Йосиф привітав Папу українською мовою, а відтак Святіший Отець промовив найперше до Владик на їхній аудієнції, а потім до усієї української громади в Римі по-українськи, уділяючи всім присутнім та усьому українському Народові Апостольське Благословення, спільно з українськими Владиками. Підчас аудієнції Блаженніший вручив Папі в дарі його погруддя роботи скульптора Лева Молодожанина.

Українські Синодальні Отці закінчили свої наради у вівторок, дня 2-ого грудня 1980 р., поробивши різні постанови і рішення відносно тем, які вони розглядали і які будуть оголошені у своєму часі. Для введення у життя рішень Синод українських Єпископів встановив Єпископські Комісії.

Перший Звичайний Синод Єпископів Української Католицької Церкви, під головуванням Його Блаженства патріарх Йосифа, становить наріжний камінь самоуправи Української Католицької Церкви, згідно з традиціями Східних Церков і постанов Другого Ватиканського Собору.

Ватикан, дня 2 грудня 1980

✠ Йосиф
Патріарх і Кардинал

Документ ч. 2.

ТОРЖЕСТВЕННОЕ ЗАПЕРЕЧЕНИЕ КАНОНИЧНОСТИ Т.ЗВ. «ЛЬВІВСЬКОГО СОБОРУ» 1946 Р.

Божественний Спаситель передав Церкві, Ним оснований, конституційне завічання, що всі церковні справи повинні рішатися колегіально наслідниками Апостолів — єпископами, соборовим способом, під головуванням або наглядом наслідника св. Петра, Римського Архисрея.

Цього правила держалася Українська Церква, коли на зібран-

ню своїх речників-єпископів у Бересті 1595 р. рішила знову об'єднатися з Римським Апостольським Престолом та вважала те святе Об'єднання завершеним, коли впродовж кілька десятиліть всі українські єпископи й єпархії до нього прилучилися.

Зібрання, яке безправно назвало себе «собором», що його скликала безбожна світська влада в 1946 році у Львові, не могло бути і не було ніяким правним собором нашої Церкви, бо жоден з єпископів Української Церкви не брав участі в ньому, а присутність деяких священників і мирян не вистачає для законності і правосильності такого «собору» в жодній християнській Церкві, не враховуючи, що участь більшості була вимушена ворогом нашої Церкви і нашого народу.

Св. Апостольський Римський Престіл в особах Папів Пія XII торжественною декларацією 15 грудня 1952 р. та Івана-Павла II заявами з 19 березня 1979 р. і 5 лютого 1980 р. дав до відома цілому світові, що Українська Католицька Церква існує даліше правно і фактично і тим засудив неканонічність і неважність т.зв. «Львівського Собору» 1946 р. та нап'ятував історичний обман.

Ми українські єпископи, згуртовані коло Блаженнішого Отця і Глави нашої Церкви, патріархорівного Верховного Архiepіскопа Львівського і Митрополита Києво-Галицького Йосифа та його майбутнього наслідника, Архiepіскопа Кoadютора Мирослава, зібрані з благословенням Святішого Архiepірея Папи Івана-Павла II, оцим заявляємо всім членам духовенства, чернецтва і всім нашим вірним в Україні і на поселеннях по цілому світі, що собору чи синоду нашої Церкви, на якому наша Церква зривала б свій святий зв'язок з Апостольським Римським Престолом ніколи не було, та що так названий «Львівський Собор 1946 р.» не мав і не має нічого спільного з нашою Українською Церквою, яка лишається даліше вірним членом Вселенської Церкви — Христового Містичного Тіла з її главою і Намісником Христа на землі Святішим Отцем Папою Римським — Петровим наслідником.

ОЛЕКСА ГОРБАЧ

**КАРЛОВЕЦЬКІ РУКОПИСНІ PRAECEPTA ARTIS ORATORIAE
З 1736-37 РР. ВІДЕНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ**

(OLEXA HORBATSCH, *Codex Carlovicensis - «Praecepta Artis Oratoriae»
ann. 1736-37 in Bibliotheca Nationali Vindobonensi*)

Серед рукописів Австрійської Національної Бібліотеки в Відні зберігаються під нр. 127 *Occupationes et exercitia Slavonice*, яких 2-га половина (листки 141-180) це *Praecepta artis oratoriae in tres partes digesta et juventuti Illyrico-Rascianae tradita et explicata in Collegio Slavonico-Latino Carlovicensi, A.D. 1736*.

Перша частина рукопису це латинські й церковнослов'янські вправи з поезики й реторики в тій же «Колегії». Є це чистопис якогось студента-слухача, прогляданий, справлюваний і оцінюваний щомісячно учителем, почавши від 8.X.1734 р. (с. 29v). Дата на зразку листа з 29.I.1737 р. (с. 131) дозволяє поширити час виникнення цієї частини рукопису ще й на початок 1737 р.

На *Occupationes et exercitia* складаються: а) 130 коротших і довших церковнослов'янських текстів з їх кожноточасним латинським перекладом та б) 31 церковнослов'янський і 4 короткі латинські вірші (вони латинських чи церковнослов'янських перекладів не мають). У 5-тих випадках латинський текст стоїть перед церковнослов'янським, а при двох церковнослов'янських прозових текстах бракує латинського перекладу (може, через прогалини в рукописі).

За змістом прозові тексти це короткі проповіді вправи й поуки загально-моралізаторського й шкільно- та навчально-дисциплінового характеру. Церковнослов'янські вірші це 13-складові попарно римовані дворядовики, рідше ж комбінації 13-складових 2-рядків з дальшим 11-складовим та 5-складовим 2-рядком. Звичайно самі вірші це варіаційні вправи до попереднього прозового завдання.

Можна здогадуватися, що бодай окремі вірші були списувані під диктант з викладу вчителя-українця: крім бо агадок про Київ чи Десну, трапляються тут виразні лексичні українізмами й польонізмами в мові, а що їх інакше годі було б пояснити.

Поверховно описав цей рукопис А.І. Яцимирський.¹ Короткий опис змісту *Præcepta artis oratoriae* подав наша стаття.² Про церковнослов'янські віршувальні вправи першої частини рукопису готовимо статтю деінде.³

Виклад цього рукописного курсу реторики заслуговує на увагу українців зокрема тому, що він занесений у Сремські Карловці київськими учителями й є прикладом прищиплювання київської «вчености» на сербському ґрунті.

На опублікування заслуговує цей курс уже хоча б тому, що з таких збережених десятків київських рукописних курсів реторики досі опублікований уповні всього *De arte rhetorica* (1706-07) Ф. Прокоповича в українському перекладі⁴ та в латинському ориґіналі⁵ (на підставі двох київських рукописів).

¹ Яцимирский, А.И.: Описание югославянских и русских рукописей заграничных библиотек, I. Вена, Берлин, Дрезден, Лейпциг, Мюнхен, Прага, Люблина, *Сборник Отделения русского языка и словесности Академии Наук*, т. 98, Петроград 1921], Nendeln 1966², с. 178-79, нр. 133 (127). Реторика 1733-37 гг. (21,5 x 17 см на 180 листах). Темж: BIRKFELLNER, G.: *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*, Balkankommission, Linguistische Abteilung, Bd. 23, Österr. Ak. d. Wiss., Wien 1975, с. 418-19, II/208 (Cod. Slav. 127).

² HORVATSCH, O: Die handschriftliche Karlowitzer Rhetorik aus den JJ. 1736-37, *Festschrift für W. Lettenbauer zum 75. Geburtstag*. Freiburg i. Br. 1982 S. 39-47.

³ HORVATSCH, O: Die kirchenslavischen Versifikationsversuche in der handschriftlichen Karlowitzer Rhetorik, (в друку).

⁴ Прокопович, Ф.: *Філософські твори, т. 1. Про риторичне мистецтво. Річні сентенції*, Київ 1979, ред. колегія: В.І. Шинкарук і ін. Видавці чомусь випустили 9-ту книгу *De eloquentia sacra*, а що в науковому виданні здивувало навіть советську рецензентку, пор. Булаїна, Т.Б.: Первое издание «Риторики» Ф. Прокоповича, ж. *Русская литература*, Москва 1980, зовш. 3, с. 230-32. — Вона ж, як і американський рецензент Дж. Кракрафт (J. Cracraft, *Harvard Ukrainian Studies*, V, 2, с. 272-74, Cambridge/Mass. 1981), підкреслила, що ні упорядники ні автор передмови М.Д. Рогович не пояснили, чому з-поміж 6-тих збережених списків Прокоповичевої Реторики (з київські, по одному бібліотек кол. духовних семінарій: чернігівської, новгородської й вологодської) для перекладу вибрано рукопис Центральної Наукової Бібліотеки АН УРСР з сигнатурою ДА/П.148, не подавши ні Філіяцій цих списків. — За Дж. Кракрафтом, вони не раніші 1731 р., — хоча свої думки він, на жаль, не обґрунтовує.

⁵ ПРОКОПОВИЧ, ФЕОФАН: *De arte rhetorica libri X, Kijoviae 1706*, Untersuchung und Kommentar von R. Lachmann, Handschriftenredaktion B. Uhlenbruch, *Slavistische Forschungen 27/II, Rhetorica Slavica, Bd. II*, Köln-Wien 1982, на підставі двох рукописів ЦНБ АН УРСР — за описом М. Петрова (*Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве, вып. 1*, Москва 1891), нр. 249 (як основний текст «А») й нр. 248 (як доповнюючий текст «Б» при

За Р. Штупперіхом ⁶ (с. 77) Ф. Прокопович читав курс поетики в Києві від 1.IX.1704 по VI.1705, наступного ж навчального року (1706-07) читав курс реторики, а ставши в вересні 1707 р. префектом Академії, читав 1707/08 рр. курс філософії. Прокоповичеве прізвище та 1706 р. відмічені в наголовках окремих списків *De arte rhetorica*.

У противагу до польських барокково-взуїтських раніших зразків у Київській Академії Ф. Прокопович запровадив як наслідую-

передруку), а що різні від списку нр. ДА/II.143 як теж від списку, з якого розділ *De triplici dicendi genere* надрукував Вомперський, В.П. (*Стилистическое учение М.В. Ломоносова и теория трех стилей*, Москва 1970, с. 195-200). Обширний вступ Р. Ляхмани інформує про політичні й реторично-поетичальні концепції Прокоповича, а такий же її коментар ідентифікує джерела цитат у Реториці. Про оба свої списки вона каже, що текст «А» поправніший, а текст «Б» обширніший та що різняться і від тексту Вомперського і від ДА/II.148. Філіяцій з іншими збереженими списками не подає. — За Р. Ляхмани, Прокопович брав зразки з західно-європейських друкованих реторик: француза Nicolai Caussini *Humanae et sacrae eloquentiae libri XVI*, Париж 1619], Кельн 1631], та німця Melchioris Junii *Artis dicendi praecepta*, Петербург 1594, з яких часто цитував дослівно (с. XXVII та 468). — Авторка зігнорувала помилку київських коментаторів (Прокопович Ф.: *Філософські твори*, I, с. 21, коментар, с. 469), які змішали німецького реториста (див. Schindling, A.: Junius Melchior, 27.X.1545-23.I.1604, професор реторики в Штрасбургу, *Neue deutsche Biographie*, Berlin 1974, с. 690) з польським проповідником домініканцем Мельхієм Дробіцьким з Мостиць (1511-91), див. Świątochowski, R.: Melchior z Mościsk, *Polski słownik biograficzny*, t. XX, s. 404-5, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975 (а що себе ніде не звав Junius-ом). — Очевидно, дискусійним залишається неісторичне пов'язування в Р. Ляхмани Прокоповичевої Реторики (1706-07 рр.) з реформами Петра I (див. с. LII-LIII, LVII, LX): Прокопович же в той час діяв іще в Києві й його «державним зверхником» (якого звеличував був іще в закінченні *Владимир-а*, 1705) був гетьман Мазепа, не цар Петро I. Годі отже переносити поставу Прокоповича з післяполтавської доби на час з-перед Полтави, з чим погодиться хіба кожен об'єктивний історик, що не «кривас на русофільську ногу». Підкреслювання ролі реторичних ідей Прокоповича для «нового петровського суспільства» (с. LV і деінде) підсуває уявлення, ніби Прокопович з 1706-07 рр. уже діяв як пізніший (із післякиївської доби) пропагандист реформ Петра I. Хіба що прийняти твердження Дж. Кракффта, мовляв рукописи *De arte poetica* походять з доби після 1731 р. — Шкода, що видавці не додали словничка Прокоповичевої латинської реторичної термінології, а що полегшувало б користування текстом, — тимбільше, що видані тексти не без помилок (напр. *apodoxis*, с. 244, себто *apodosis*). Україніста дивуватиме місцями непоправна (напр. с. IX) передача наголовків українськомовних праць (але це явище поширене, і сказав вибачлива, тимбільше що нею грішать навіть київські філологічні чужомовні видання!).

⁶ STUPPERICH, R.: Feofan Prokopovič und seine akademische Wirksamkeit in Kiev, *Zeitschrift für slavische Philologie*, XVII, 1941, с. 70-102.

вальні ідеали ретористів Арістотеля, Цицерона, Квінтіліяна та християнських Отців Церкви (Івана Золотоустого, Григорія Богослова, Василя Великого) й вони запанували тут після Прокоповича. На них покликується й карловецька реторика, хоча вона з Прокоповичевим рукописом безпосередньо не пов'язана; окремі подібності в дефініціях (*epistula*, 174: *Prokop.* 364; *incisum*, 149; *Prokop.* 218) як і в прикладах (з Вергілієвої Енеїди 1,37, с. 173v: *Prokop.* 114) взяті, ймовірно, лиш за традицію з якогось спільного джерела. Ціла ж низка дефініцій (*circumstantiae*, 163: *Prokop.* 92; *dilemma*, 173: *Prokop.* 189-190) виразно інакша.

Після невдачі 1726 р. београдського митр. Мойсія Петровіча (1677-1730) з покликанням до гімназії в Сремських Карловцях учителем росіянином Максимом Терент. Суворовим, який тут діяв до 1730 р. (*Кулаковский*,⁷ с. 201-07; *Unbegaun*,⁸ с. 30), прибуло сюди на запрошення з 4.IV.1733 р. Петровічевим наступником митр. Вікентієм Йовановічем († 1737, митрополитом став 1731 р.) п'ятьох учителів з Києва з Емануїлом-Михайлом Козачинським (*Кулаковский*,⁷ с. 278-80), а саме: Петро Казуновський (або Падуновський), Трохим Климовський, Григорій Шумлян (чи Шумляк), Теофіль Левандовський, Іван Мінацький (чи Мінацький), — тепер враз із раніше ще від Петровіча запрошеним на ректора й катедрального проповідника Синесієм Залуцьким, — уже шістьох.

Форму прізвищ киян-учителів подає Кулаковський⁷ (с. 278-82) як Петр Падуновський і Іоанн Мѣнацькій (за ним пішов *Unbegaun*,⁸ с. 29, — зрештою як і З. Хижняк,⁹ с. 162); згідно ж з М. Якшічем (*Jakšić*,¹⁰ с. 231) ймення обох киян звучали Казуновський і Мінацький. *Кулаковский*⁷ (с. 378, примітка 1) уважав форму Казуновський Якшічевим помилковим відчитанням прізвища Падуновський.

З прибуттям цих учителів у Карловцях переіменовано ранішу «Слов'янську» школу на «Слов'яно-латинську» з Козачинським як її ректором (*Кулаковский*,⁷ с. 280). Немає певности, чи всі шість киян учили в Карловцях, а чи окремі з-поміж них пішли вчителювати до Београду й Вуковару (Т. Левандовський), Осієку (1736 р. Козачинський; тоді в Карловцях його заступав учитель реторики П. Казуновський/Падуновський, див. *Кулаковский*,⁷ с. 280-81).

⁷ Кулаковский, П.А.: Начало русской школы у сербов в 18 в. Очерк из истории русского влияния на югославянские литературы, *Известия Отделения русского языка и словесности АН*, т. VIII, 3, с. 278-82, СПб. 1903, а теж с. 201-07.

⁸ UNBEGAUN, B.: *Les débuts de la langue littéraire chez les serbes*, Париж 1935.

⁹ Хижняк, З.: *Київсько-Могиланська Академія*, Київ 1970.

Козачинський і Казуновський/Падуновський звернулися після смерті свого мецената митр. В. Йовановича листом з 1.VIII.1737 р. до сербських єпископів з проханням виплатити їм залеглу платню й відпустити на Україну. Цьому їх проханням вволено й Козачинський повернувся 1738 р. по через Відень до Києва (де спершу зазнав шикан з приводу того, що дав себе сербам у Карловцях висвятити у священники безженним світським).

В тому ж листі звітували оба автори, що їх гурт учителів (два « богослови », один « філософ » і два « ритори ») почавши від прибуття влітку 1733 р. (згідно з умовами В. Йовановича з травня 1733 р.) навчав у Карловцях слов'янсько-латинської граматики аж по два роки реторики та плянував навчати ще філософії й теології, але адміністраційні умовини митрополії їм можливостей для того останнього вже не дають (*Jakšić*,¹⁰ с. 231).

За *З. Хиженяк*⁹ (с. 162), в Карловцях навчали з-поміж 6-тих київських « магістрів »: П. Падуновський у класі поетики й синтаксими, а П. Минацький у класі реторики. Слов'янської граматики й латини навчали там у підготівній класі серби Г. Живойнович і П. Райкович.

Як виникає хоча б із листа Козачинського й Казуновського/Падуновського, кияни повторили тут у скороченій формі студійну програму Київської Академії того часу.

У Києві навчання охоплювало в I-шій половині 18-го в. на лад єзуїтських колегій у 12-тирічному циклі 8 клас: а) на нижчому ступені — по I-ому році « фари » або « аналогії » (підготівньої класи), « інфіми », « граматики » й « синтаксими », б) на середньому ступені — « поетики » й « реторики » та в) на вищому ступені — 2 роки « філософії » й 4 роки « теології ». Навчання латини починалося з « інфімою »; « поетика » вважалася мистецтвом складати вірші, а курс « реторики » включував першзавсе епістолярну стилістику та деколи диспуткову діалектику й гомілетуку. Польщини навчали почавши від « аналогії » (в 1725-1844 рр. була в Києві й окрема катедра для польського, див. *Jabłonowski*,¹¹ с. 230, 233, 239-40).

Учителі поетики й реторики спиралися аж до 18-го в. на польських єзуїтських зразках. З критикою польських концепцій, і го-

¹⁰ Jakšić, M.: O Vićentiju Jovanoviću. Prilozi za istoriju mitropolitstva mu 1731-37. Po arhivskim izvorima, *Letopis Matice Srpske*, sv. 204, Novi Sad 1900.

¹¹ Jabłonowski, A.: *Akademia kijowska-mohylańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej na Rusi*. Kraków 1899-1900.

ловно проповідницьких вірців Томаша Млодзяновського (1622-86)¹² виступив Ф. Прокопович у викладах реторики 1706-07 (див. *De arte theorica*,⁵ с. 39-41 і деінде). Свої викладали поетики він спер 1705 р.¹³ на Й. Понтануса-Шпаннмюллера (1542-1626) *Poeticarum institutionum libri III*, Інгольштадт 1597² (див. Попов, П.М.,¹⁴ с. 395).

Історію — й, що головне, — розвиток і стан студійної програми Київської Академії досліджували: В. Аскоченський,¹⁵ С. Голубев,¹⁶ О. Яблоновський,¹¹ М. Петров,¹⁷ В. Серебренников,¹⁸ Д. Вишневський,¹⁹ Р. Лужний,²⁰ З. Хижняк,⁹ а останньо О. Сидоренко²¹

¹² GRENIUK, F.: Młodzianowski Tomasz (1622-86), *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXI, s. 425-26, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976.

¹³ Прокопович, Феофан: *Сочинения*, Москва-Ленинград 1961: *De arte poetica libri III ad usum et institutionem studiosae juventutis Roxolanae dictati Kioviae in orthodoxa Academia Mohyleana A.D. 1705*, Могильов 1786 (видав Г. Кониський), передрук і переклад на російське І.П. Брьоміна (с. 229-333 й 335-455).

¹⁴ Попов, П.М.: З історії поетики на Україні (17-18 ст.), *Матеріали до вивчення історії української літератури, 1: Давня українська література. Доба феодалізму — до кінця 18 ст.*, Київ 1959, с. 392-403.

¹⁵ Аскоченский, В.И.: *Киев с древнейшим его училищем Академиею, 2 тт.*, Киев 1854.

¹⁶ Голубев, С.Т.: *Петр Могила и его сподвижники, 2 тт.*, Киев 1883-1893; Киево-Могилянская коллегия при жизни своего fundатора, *Труды Киевской Духовной Академии* (далі: *ТКДА*), Киев 1890, пр. 12, с. 535-57; Киевская Академия в конце XVII и начале XVIII ст., *ТКДА* 1901, пр. 11, с. 306-406.

¹⁷ Петров, Н.И.: О словесных науках и литературных занятиях в Киевской Академии от начала ее до преобразования в 1819 году, *ТКДА* 1866, пр. 7, с. 305-30, пр. 11, с. 343-88, пр. 12, с. 552-69; 1867, пр. 1, с. 82-118, пр. 3, с. 465-525; Киевская Академия во второй половине XVII в., *ТКДА* 1895, пр. 8, с. 586-622, пр. 9, с. 36-56, пр. 10, с. 201-56, пр. 12, с. 574-632; Киевская Академия в гетманство Кирилла Разумовского (1750-63 гг.), *ТКДА* 1905, пр. 5, с. 51-93; Киевская Академия в царствование императрицы Екатерины II (1762-96 гг.), *ТКДА* 1906, пр. 7, с. 453-94, пр. 8-9, с. 582-609, пр. 11, с. 245-97; Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской Духовной Академии, *ТКДА* 1874, пр. 3-7, 10, 12, с. 1-224; 1875, пр. 1-3, 5-7, 11, с. 225-360; 1876, пр. 5, 7-10, 12, с. 361-456; 1877, пр. 2-11, с. 457-683; 1878, пр. 11-12, с. 1-107.

¹⁸ Серебренников, В.: Киевская Академия с половины XVII-го ст. до преобразования ее в 1819 г., *ТКДА* 1896, пр. 7, с. 369-411, пр. 9, с. 61-86; 1897, пр. 3, с. 331-56, пр. 5, с. 107-23, пр. 7, с. 307-46, пр. 9, с. 64-93.

¹⁹ Вишневский, Д.: Киевская Академия в первой половине XVIII ст., *ТКДА* 1902, пр. 1, с. 17-60, пр. 3, с. 315-58, пр. 5, с. 96-153, пр. 10, с. 208-57; 1903, пр. 5, с. 179-212, пр. 7, с. 353-411, пр. 8, с. 586-633, пр. 9, с. 49-100, — та окремо: Киевская Академия в первой половине 18 в. (Новые данные относящиеся к истории этой Академии за указанное время), Киев 1903.

(там і обширна бібліографія раніших праць).

Карловецьку Реторику слід буде пов'язувати з групою збережених, але досі, на жаль, неопублікованих ні недосліджених записуваних викладів реторики, як це їх бл. 20 списків за 1683-1701 рр. наводить О. Яблоновський¹¹ (с. 175-77), а за I-шу половину 18-го в. Д. Вішневський,¹² як зрештою й М. Петров.¹³

Карловецька Реторика різниться і від виданої нами за рукописом Нямецького монастиря з 2-гої половини 18-го в. церковнослов'янської «Риторики»²² не лиш мовою, але й об'ємом, способом викладу та пов'язаннями цієї останньої з німецько-латинською Реторикою Й.Г. Гайнеке²³ та російською М.В. Ломоносова.²⁴

З Прокоповичевою *De arte rhetorica* поєднують віденський рукопис — зворот до античних авторів і зразків та включування свято-отецьких авторів і текстів враз із св. Письмом; зовсім же немає розділу про почування (кн. 5: *De tractandis animi affectus*) як і огляду стилів, їх прикмет і хиб; порівняно ж обширно потрактовано епістолярний жанр (2-гий розділ 2-гої частини, с. 173v-180v).

Огляд стилів тут замінено переліком поручуваних класично-латинських «добрих інших» авторів та поетів як і порадою їх перечитуванням виправляти власний стиль; звертається увагу на відповідні прикмети «духа» й на належну підготову в промовця як і на його поставу при виголошуванні промови.

В дальшому розглянено елементи стилістичної синтакси й мовлення, почавши від найкоротших форм речення, аж по складні «періоди» та з черги вчення про тропи (метафору, синекдоху, метонімію), фігури (алегорію, перифразу, ономаію, гіперболу тощо) та про 20 «слівних» і таких же «реченневих» ораторських фігур.

²⁰ ŁUŻNY, R.: Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohilańskiej a literatura polska. Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich XVII-XVIII w., *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 142, *Prace Historyczno-literackie*, z. II, Kraków 1966.

²¹ SYDORENKO, A.: The Kievan Academy in the 17th century, *University of Ottawa Ukrainian Studies*, no. 1, Ottawa 1977.

²² Горбач, О.: Рукописна церковнослов'янська «Риторика» в 2-гої половини 18 в. монастирської бібліотеки в Нямці у Румунії, *Bohoslovia*, t. XXXV (1971), Рим 1972.

²³ HEINECCIUS, J.G.: *Opera*, t. I: Fundamenta cultioris Latinitatis, Geneva 1744.

²⁴ Ломоносов, М.В.: *Полное собрание сочинений*, т. 7: Труды по филологии 1739-58 гг., Москва-Ленинград 1952, с. 89-373: Краткое руководство к красноречию, кн. 1-ая, в которой содержится риторика, показывающая общие правила обоого красноречия, то есть оратории и поэзии..., СПб. 1748.

Обширно потрактовано улюблену промовцями ампліфікацію й т.зв. внутрішні й зовнішні «ораторські місця» (себто τόποι) при розгортанні переконувального (отже головно судового) красномовства. У зразкові, як практично застосовувати такі «внутрішні місця», подана промова за тим, щоб оминати пиякства, а в якій не брак натуралістично-бароккових відгуків.

Перелічуються різні роди висловів афористичного характеру й модної за бароккової доби панегіриково-емблематичної літератури. В ділянку логікових суджень у вченнях про силізми переходить розділ про аргументування.

Останній розділ у збереженому рукописі займається теорією епістолярного жанру (побудова листа, його типи й формули з обширними прикладами).

В рукописі викладів, задуманих як систематичний повний курс реторики, з якихось причин бракує кінець 2-гої частини (3-тій розділ *De orationibus vulgo politicis*) та ціла 3-тя частина (з її запланованими трьома розділами: *De oratione magna, memoria et pronuntiatione*).

Опублікування тексту улегшить дослідницьку працю над іншими київськими викладами реторики.

Доданий словничок реторичних термінологізмів (з посиланням на їх дефініції в тексті) допоможе майбутньому дослідникові дотичних київських (чи й інших) рукописів ствердити філіяційні пов'язання, а подібно й індекс цитованих у віденському рукописі латинських авторів дозволить повідшукувати ті західноєвропейські й таки польські реторичні твори, з яких, можна гадати, списували київські ретористи свої цитати й приклади.

[141] PRAECEPTA artis oratoriae in tres partes digesta et juventuti Illyrico-Rascianae tradita ac explicata in Collegio Slavono-Latino Carloviciensi Annô D-ni MDCCXXXVI.

[141v] *I Pars* [:] De elementis rhetoricae, periodis, figuris, amplificatione, et locis.

II Pars [:] De argumentationibus, epistolis, et orationibus, vulgò politicis.

III Pars [:] De oratione magna, memoria, et pronuntiatione.
[142] PROOEMIUM *Ad eloquentiae studiosos.*

Artem benè dicendi, non sinè difficultate comparari posse, sciamus oportet. Quae nimirum pulchra sunt, ea quoque difficillima esse nemo planè negaverit. Sed perspiciamus, quid Rhetoricâ nobilius, quae suum

ortum è caelo ducit, undè caeleste semen, ac delibutum ex aeterni luminis Fonte radium, satis competenter appellaverè, qui diligenter in omnibus rebus, et ubique ejus usum pervestigaverint; judicemus, quid nobilissimâ Eloquentiâ praestantius, quae inter caeteras Scientias Regina meritò, et dicitur, et fingitur. Consideremus, quid praestantissima Oratoria cognitione utilius nobis est? quae Remp.[ublicam] Regna, Imperia, singulasque urbes, optimis legibus constituerit, constitutas Sanctissimis institutis temperaverit, temperatas, q[ui]d sequendum sit, fugiendum ve, satis edocuerit. Ad istud verò tam immensum atque excellens bonum consequendum me vobis, Auditores, quos Eloquentiae cupido tenet, et ducem, et comitem e[ss]e profiteor. EFFICIAM [142v] Efficiam vestra causa, quantum in me situm est, quae potero, conarique non desinam nulli labori parcens, quae non facile potero. Sed ut votorum vestrorum compotes evadere valeatis, istud Horatij:

nil sinè magno vita labore dedit mortalibus:

in recenti memoria habeatis velim. Nisi notaque Praeceptoris diligentiae discipulorum quoque respondisset industria, littus arat, laterem lavat, oleum et operam frustra impedit praceptor. Pergite igitur, ut facitis, amare litteras, eis vos oblectare, in eis omnia vestra et seria, et joca collocare contendite perpetuis laboribus, ut stolidam illam Superbiam hominum, vobis quasi Barbaris insultantium, tandem aliquando retundatis: nolite committere, ut bonum vestrum, quod et Illustrissimo, atque Excellentissimo Archiep[iscop]o et Metropolitae totiusque Inclytae nationis Illyrico-Rascianae Primati, nec non Caesareo Regiae Ma[jes]t[at]is Consiliario, D-no D-no nostro gratiosissimo Vincentio Joannovics maximae curae est, à vobis, à quibus minimè decet: negligatur. Incumbite ad efficienda ea, quae Ecclesiae utilitatem, vestrae Patriae juxta ejusdem nomen in Slavonismo Gloriam, vobis incredibilem laetitiam brevi adferent: quod ope atque auxilio Dej. T.O.B. que V. simulque M.M. omniumque S. precibus futurum confido.

[143]

Pars I
DE ELEMENTIS RHETORICAE, PERIODIS,
FIGURIS, AMPLIFICATIONE, ET LOCIS

Caput I. De Elementis Rhetoricae

Elementorum nomine intelligo ea, quae ad notitiam Rhetoricae requirant; qualia sunt: definitio, divisio, materia, finis, partes, etc. Turpe nimirum esset, alumnum Rhetorices, in istis tanquam hospitem peregrinari; pessimèque ipsi consultum existimarem, si rogante quopiam honesto viro, quid sit illa facultas, cui sese applicat, quis sit ejus finis, quae materia, quae partes? cum suo dedecore, et rubore, inconditam illam vocem *Nescio* usurpare coget. Quod periculum ut propulsem, paucis paragraphis rem totam expediam.

§ 1. *De Nomine, definitione, et divisione Rhetoricae*

I. Rhetorica quo ad nomen derivat à verbo Graeco *ῥησις* quod significat Latinè: *dicere*, ac *fluere*: sed *dicere*, ipsi per se competit, *fluere* verò juxta Analogiam quandam, quod scilicet per ejus praecepta composita ORATIO [143v] oratio instar fluminis auro decurrat.

II. Rhetorica quo ad rem ab illo optime non solum benè sciendi sed etiam benè dicendi Magistro Aristotele sic definitur:

Rhetorica est, facultas videndi, quid in una quaque re inest ad persuadendum idoneum.

Cum verò quaelibet definitio, ut bona sit, debet constare genere proximo, et differentia maximè propria; hujus igitur genus: *Facultas*, quia in hoc cum multis alijs convenit scientijs, scilicet: cum Grammatica, Dialectica, Musica, etc. Differentia verò ab hoc loco *Videndi, quid*, etc. Per ea namque ab omnibus alijs differt scientijs.

III. Quidam recentiores similem illi excogitaverunt:

Rhetorica est ars aptè dicendi, de quacunque materia in ordine ad persuadendum.

Nisi quod haec expressius innuat id, quod illa suppresserat.

IV. Fabius quoque definivit sic:

Rhetorica est benè dicendi scientia.

Sed definitio quantum ad finem subordinatum attinet, à multis probatur: si verò ultimum ejus finem consideres, qui omnibus quasi com-

munis est: *persuadere*. Eam non omnibus numeris absolutam satis multi affirmant.

V. Dividit autem in *naturalem*, et *artificialem*: illa est quaedam vis, et aptitudo à natura insita, haec praeceptis et arte confirmatur. *Artificialis* iterum dividitur in *docentem* et *utentem*, illa docet ad persuadendum dicere, *НАЕС** [144] haec dicit, sive ad Praxim reducit doctrinam: ab illa Rhetor, qui dat praecepta, ab hac Orator, qui utitur praeceptis, denominat. Quod tamen discrimen non semper attenditur.

§ 2. De Materia Rhetoricae

I. *Materia* Rhetorices, ut ex definitione Aristotelis superius allata patet:

est unaquaeque res, seu omnis questio de re qualibet ad dicendum proposita.

II. Est verò *quaestio* quaedam ambigua et incerta enuntiatio ex duabus *propositionibus* enascens *contradictorijs*. Ut si dices: *Sextius Roscius occidit patrem suum*. Ego dico: *Sex. Roscius non occidit patrem suum*.

Ut verò melius istud intelligatur, Sciendum est *Materiam* posse dividi in *Communem*, *Propriam* et *maximè propriam*.

Quaestionem verò in *Theoreticam*, seu *Speculativam*, et *practicam*.

III. *Theoretica quaestio* est, quae in sola cognitione conquiescit. Ut: *An caelum est rotundum?* Item: *an mundus exstiterit ab aeterno?*

Practica vero e[st] quae ad opus ordinat. Ut: *an honestum utili sit anteponendum?*

IV. Denique *quaestio* alia est *finita*, alia *infinita*. *Infinita* est quae nullis finita et ADSTRACTA [144v] adstricta circumstantijs loci, personae, temporis, etc. Ut: *an Eloquentia sit discenda?* *Finita* est, quae aliqua circumstantia finit, et determinatur. Ut: *an Eloquentia faeminis sit discenda? sit ne antè vel post Philosophiam.*

V. *Communis* itaque *Materia* Rhetorices est omnis *quaestio*, non tantum *Practica*, sed etiam *Theoretica*. Contingit enim, ut Orator verba faciat, de Deo, de Animae immortalitate, et de alijs rebus, quae non cadere possunt in humanam praxim.

VI. *Materia proxima* [= propria] est sola *quaestio practica*, eaque sive finita, sive infinita: ut statim ex fine patebit.

VII. *Maximè propria Materia* est, sola *quaestio finita*, quam ali-

quando Rhetores et *causam* vocant, cujus etiam tria genera constituunt: *Demonstrativum*, *Deliberativum*, et *Judiciale*.

VIII. *Demonstrativum* est, in quo aliquid laudatur, vel vituperatur. *Deliberativum*, in quo aliquid svadetur, vel dissvadetur. *Judiciale*, in quo accusatur quisquam v[el] defenditur. Nullum autem argumentum ab Oratore tractatur, quod non aliquo horum generum concludatur. Nam ad *Demonstrativum* praeter laudes, et vituperia referuntur, gratulationes, gratiarum actiones, historiae, etc. Et ad *Deliberativum* non tantum svasiones, et dissvasiones, sed etiam hortationes, DEHORTATIONES [145] dehortationes, postulationes, consolationes, etc. Sub *Judiciali* non modo comprehenduntur accusationes, et defensiones, verum etiam expostulationes, deprecationes, etc.

§ 3. De Fine, Officio, et partibus Rhetoricae

I. *Finis* est, cujus gratia aliquid fit; estque *Intermedius*, seu *Subordinatus*, et *Ultimus*; *Prior* est, ad quem ita referuntur caetera, ut tamen ipse referatur ad aliud. *Posterior* est, ad quem ita omnia ordinantur, ut nihil sit, ad quod ipse ordinetur. Quaeramus igitur, non alium, nisi ultimum, necesse est. De quo non satis inter Authores convenit. Nam alij *benedicere*, alij *persuadere* finem ultimum esse dicunt; Sed verius philosophari videntur, qui Rhetoricae finem in persuadendo collocant. Nam omnia, quaecunque in Rhetorica tradant, in ordine traduntur ad persuadendum: *benè* autem *dicere* ulterius refertur ad persuadendum. Si quidem benedicimus ideo, ut persuadeamus. Unde rectius Aristotelem, qui per finem ultimum, quàm Quintilianum, qui per finem Subordinatum Rhetoricam descripsit, homines cordatiores descripsisse intelligunt. Sciendum est: *Svadere*, si vulgariter SUMITUR [145v] sumitur, non esse idem, quod *persuadere*. *Svadere* enim tantum ad genus Deliberativum pertinet, *persuadere* verò, quod est, aliquam opinionem parere ijs, quibus volumus, quod ad omnia causarum genera extenditur.

II. Ex Fine *officium* facile cognoscitur, quod est: ita instruere Oratorem, ut, quantum ex ipso est, persuadere possit. Id autem juxta Ciceronem tribus modis consequi possit Orator, quae sunt efficienda dicendo: ut doceatur is, apud quem dicetur, ut delectet, et moveatur vehementius. Deinde dicitur: *quantum ex ipso sit*. Nam saepe evenit etiam perfectissimis Oratoribus, ut in Miloniana Ciceroni, ut suo fine non potiantur. In voluntate enim non solum dicentis, sed etiam audientis hunc finem positum esse patet.

III. *Partes Rhetoricae* sunt quinque: *Inventio*, *Dispositio*, *Elocutio*, *Memoria*, et *Pronuntiatio*.

Inventio, juxta Cic[eronem] est excogitatio rerum verarum, aut verisimilium, quae causam probabilem reddunt.

Dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio.

Elocutio est, idoneorum verborum et Sententiarum ad *Inventionem* accommodatio.

Memoria est firma rerum verborumque perceptio.

Pronuntiatio est, pro verborum et rerum ratio-NE [146]ne vocis et corporis moderatio.

Quinque hae partes quat[tuor] modis comparari possunt, *Natura*, *Arte*, *Exercitatione*, et *Imitatione*. Quarè sit.

§ 4. *De Ingenio, et Doctrina*

I. *Natura* est quaedam aptitudo, qua aliquid efficere possumus, aut non. Itaque rectè monet, quem divino quodam vigore, et celeritate praeditum esse constat, Cic[ero]:

ut nos naturae nostrae regula metiamur, neque conemur sequi, quod assequi nequeamus.

Istud quoque Horatius ante omnia considerandum praecepit:

quid valeant humeri, quid ferre recusant.

Naturae dona duplicia sunt: ex parte *Animi*, et ex parte *corporis*.

II. Ex parte *Animi* quat[tuor]: *Ingenium*, *Memoria*, *judicium*, et *Animus* ad quosvis affectus facile mobilis.

Ingenium praestat celeres *Animi* motus.

Memoria e[st] quasi oculus quidam in occipite Oratoris, quo praeterita etiam et multis saeculis retrò acta veluti praesentia conspiciantur: quae in capacitate, et tenacitate sita est. Illa multa simul nec difficile comprehendit, haec eadem cito, aut unquam elabi vetat.

Judicium, et ad habendam decoris rationem, et ad dispositionem Argumentorum maximè facit. Estque quasi norma quaedam, et arbiter omnium eorum, quae AB [146v] ab Oratore efficienda sunt.

Animus denique effectuosus id Oratori confert, ut pro varietate rerum varias etiam formas induat, nunc exultet, nunc doleat, nunc ira accendatur, etc.

Ex parte *corporis*,

Imo debet esse, vox canora, expedita, et citò flexibilis, ut intendi, et remitti possit.

2do: oculi quales virum honestum decent, et magnae mentis indices.

3tio: facies ad gravitatem composita, et accommodata exprimendis affectibus.

4to: laterum firmitas, et consonantia.

Denique regius et totius corporis majestuosus habitus.

Nam non ut caeterae scientiae intra domesticos parietes delitescunt multoties. Sed Eloquentia cum Imperatoribus, cum Regibus, aut populo agit, pertinaces convincit, duos flectit, renitentes trahit, quo vult ducit, et à quo vult abducit; undè rectè à quodam Poeta flexanima dicta est.

Neque tamen desperandum est, quod si quis non omnia ista possideat, sed istud in Memoriam Plutarchi revocandum;

non quantum Natura valeat curare, sed quod labor et diligentia nostra praestare possit, spectare debemus.

Alterum est *ars*, sive *doctrina*, quae dicendi praecepta complectitur. Cujus necessitas, vel ex hoc cognosci potest, quod saepius in errorem impingat, qui ingenio [147]niox felix, artem negligit, quam qui à natura minus idoneus, quae ab ipso docentur, diligenter observat.

§ 5. De Exercitatione, et Lectione librorum

I. Ad Exercitationem requiritur

Imo, ut perspicuè, ac distinctè scribamur, quo nostra oratio ab omnibus intelligi possit. Quod fiet, si longos ambitus fugiamus, si verbis usitatis et proprijs utamur, phrases, aliasque loquendi formulas, quae in probatis Auctoribus reperiuntur, adhibeamus.

II. Vitanda 2do est, nimia quaedam sollicitudo in comendo, poliendoque, ut oratio nostra non affectata, sed nativa quadam facilitate fusa esse videatur.

III. 3tio ea, quae scripsimus, saepius relegamus, necessè est, et quae abundant, resecemus, quae autem desunt, adjiciamus, et alia quidem mutemus, alia corrigamus, alia transponamus, aut etiam totum scriptum, si ita videbitur, tollamus, et aliud substituamus.

IV. Insuper curandum est, non ut citò, sed ut benè scribamur; non enim qui citò, sed qui benè scribit, laudem meretur, etsi non citò quidem, sed benè scribes, futurum est, ut etiam citò scribas.

Scriptioni quoque lectio Auctorum intermiscenda, ut, quomodo illi scripsissent, intelligamus, ipsi quoque SIMILITER [147v] similiter conemur. Nisi enim Auctores legamus, nec verborum aut Elegantiam, aut copiam; nec sententiarum gravitatem, nec eruditionum apparatus, nec quidquam eorum, quibus honestat oratio, nobis ulla ratione com-

parare possumus. Videtur igitur mihi operae pretium esse, ut, qui, et quomodo legendi sint, paucis exponam.

In primis igitur Cicero ut Princeps Eloquentiae legendus est; Hystoricus: Salustius, Livius[,] Caesar, Cornelius Tacitus, Curcius, Justinus, Cornelius Nepos; Poetae: Vergilius, Ovidius, Horatius, et recentiores sive Oratores, sive Hystorici, sive Poetae recommendantur, praesertim qui non infeliciter antiquos imitati sunt, ut: Muretus, Manutius, Majorgius, Jacobus Crucius, etc. Horum enim omnium diligens lectio myrum in modum Oratoris ingenium faecundare possit. Imo magna illa Lumina sive Doctores, Chrisostomus, Athanasius, Basilius magnus, Damascenus, Nasiansenus, Ambrosius, Hyeronimus, diurnâ nocturnâque manu praesertim serò versandi sunt.

Quomodo legendi sunt, sequentes regulas accipias velim:

Prima: cum attentione pauca et fructu, quam multa inutiliter legere praestat.

Secunda: unumaliquem elige Auctorem, non plures vagare; nusquam enim EST [148] est, qui ubique est, praeclarè dicit Seneca.

Tertia: non a fine, neque à medio, sed ab ipsa praefatione inchoes lectionem, neque quidquam intercisa lectione omittas.

Quarta: in legendo Antiquorum Oratoribus causae, genus, ante omnia investigandum est, et cogitandum in quo statu versatur controversia.

Quinta: videndum ex quibus locis argumenta ad confirmandum ducta sunt.

Sexta: considerandus est ordo partium et universa sonis seriès animo complectenda est.

Septima: periodi, cola, commata, sententiae, figurae, omniumque eorum compositio exponenda est.

Expedit quoque ad manum habere, ubi recondas; si quae notatu digna legeris, quo suo loco, et tempore promas, et ad usum revoces, cum haec sit memoriae nostrae imbecilitas, ut multa ex animo elabi possint, quae perpetuò mansura esse speramus.

Cujus rei gratia duo codices conficiendi sunt: in primo notandae erunt voces rariores, quae aptissime rem significant, adagia, phrases, laudandi, vituperandi, svadendi, adhortandi formulae, alijque loquendi modi speciales:

In secundo: Exempla, ritus, mores gentium, status regnorum, rariores eventus, prodigia, fabulae ingeniosiores, symbola, Emblemata, Sententiae graviores, et id genus alia.

§ 6. *De Imitatione*

QVINTILIANUS

[148v] I. Qvintilianus magnam partem Eloquentiae in Imitatione contineri dicit, cum videt totam humanae vitae scientiam plenam esse imitatione: litterarum ductum sequuntur pueri, musici vocem docentium, Victores prototypon, rustici majorum exempla in agricultura, omnis denique disciplina suos sectatores imitatione perficit.

Q[aestio]: quis Oratorum praecipuè imitandus sit?

R[esponsio]: qui principatum inter Oratores tenet; id est Cicero: multi enim excellunt singularibus donis, sed qui omnes tam feliciter comprehenderit, ut Cicero reperitur nemo. Solus ille rebus, personis, temporibus ita aptavit suam compositionem, ut Eloquentiae procerum verissimum sit effatum: neminem eloquentem esse, qui Ciceronianus non sit. Et aliud: multum se in Eloquentia profecisse sciat, cui Cicero placere coepit. Caeteri quoque[?] imitandi sunt, praesertim ij, qui non infeliciter Principem Eloquentiae imitati sunt.

II. Tria verò praecipuè sunt imitanda: Inventio, Dispositio, et Elocutio. Imitaberis Inventionem, si observabis undè Impetus, et occasio propositionis, et Exordij sumpta est, quomodo benevolentia conciliatur, attentio figitur [?], quibus locis descripta sint argumenta, ex iisdemque fontibus in simili materia sume.

DISPOSITIONEM

[149] III. Dispositionem imitaberis, si observabis quis sit ordo compositionis, quibus modis rationes expositae sint, an per Syllogismum, an per Enthymema, an per Dilem[m]a, etc.

IV. Denique Elocutionem exprimes observando verba, puras phrasas, elegantem particularum connexionem, in unoquoque membro, et periodo.

V. Interim omnis imitatio debet esse moderata, aliter enim non esset imitari, sed furari.

Et haec sunt de Elementis seu principijs Rhetoricae. Itaque sit.

Caput II. De Incisis, Membris et Periodis

§ 1. *De Inciso, et Membro*

I. *Incisum* Latine, Graecè *comma* est pars orationis brevissima sensum aliquem exhibens. Ut: *veni, vidi, vici*.

Dicitur pars orationis brevissima, qui non debet ascendere ultra

novem syllabas. Dicitur sensum aliquem exhibens, quia *sensus* potest esse quadruplex; *perfectus*, *Imperfectus*, *Absolutus* et *non absolutus*.

Perfectus est, qui habet verbum personale, et nominativum casum ejusdem numeri et personae.

Contra verò est *Imperfectus*.

Absolutus sensus est, quo audito mens mea quiescit, et nihil ulterius expectat. УТ

[149v] Ut: *tibi gratulor, mihi gaudes, te amo, tua tueor*, etc.

Non absolutus est, quo audito mens mea non quiescit, sed adhuc ulterius aliquid expectat. Ut: *nihil tam firmum est*; non quiescit mens, nisi addideris: *cui periculum non sit ab invalido*.

II. *Membrum* Latinè, Graecè *colon* est pars orationis longiuscula sensum aliquem exhibens.

Dicitur: pars orationis longiuscula, quia plures syllabas habere potest. Dicitur: sensum aliquem exhibens, ob eandem rationem, ob quam etiam *comma*, et non aliter, nisi sola longitudine differt à *Commate*.

§ 2. De Nomine, Definitione, et Divisione periodi

I. *Periodus* Graecè, Latinè *ambitus, circuitus, Comprehensio, Continuatio, circumscriptio* dici potest. Ab Aristotele definitur ita: *Periodus est oratio, cujus principium et finis in conspectu est, et uno intuitu facile spectari potest*.

Dicitur *oratio*, quia *periodus* semper debet habere sensum et perfectum, et absolutum.

Principium ab Oratoribus dicitur *prothesis*, finis verò *apodosis*. Deindè dicitur: *et uno intuitu facile spectari potest*, quia *prothesis* absque *apodosi* intelligi non potest, neque *apodosis* absque *prothasi*, sed unà facilè possunt intelligi. DIVIDITUR

[150] II. Dividitur *periodus* in *propriam*, et *impropriam*.

Propria est quadruplex: *Monocolos* seu *unimembris*, *Dicolos* seu *bimembris*, *Tricolos* seu *trimembris*, *Tetracos* seu *quadrिमемbris*.

Unimembris seu *Monocolos* est, in qua *prothesis* et *apodosis* uno membro absolvuntur. Ut: *ego à vobis desperatae victoriae aut honestae mortis locum inveniam*.

Bimembris seu *Dicolos* est, in qua *prothesis* uno membro, et altero *apodosis* absolvitur. Ut: *nihil tam firmum est, cui periculum non sit ab invalido*.

Trimembris seu *Tricolos* est, in qua *prothesis* uno membro, et duobus *apodosis* absolvitur, vel è contra. Ut Cic[ero]: *Novi ego vos magnos Patronos, hominem occidere oportet, qui vestra opera uti velit*.

Quadrimestris seu Tetracolos est, in qua prothesis duobus membris constat, et totidem apodosis: vel prothesis uno, et tribus apodosis, vel è contra. Ut Cic[ero]: Cognovi te gratissimum omnium, idque nunquam destitit praedicare; nec enim tu mihi gratiam modò habuisti, verùm etiam cumulatissimè retulisti.

§ 3. De Improprijs Periodis

Periodi Improbiae quinque sunt: Sch[o]inotenes, Periodica Circumductio, periodus pneumatica, Pneuma, et Thesis [= the-?]

SCHINOTENES

[150v] I. *Sch[o]inotenes est colon prolixum, et, ut nomen ipsius sonat, instar funis protensum. Fit autem aut per Incisa, aut per Hyperbaton, hoc est: per trajectionem verbi, vel interjectionem alterius, vel plurium. Prioris exemplum Cic[ero]: quibus de causis, quis non jure miretur, ex omni memoria aetatum, temporum, civitatum, tam exiguum numerum Oratorum inveniri.*

Posterioris Cic[ero]: *Aulo Trebonio, qui in tua provincia magna negotia et ampla, et expedita habet, multos annos utor valdè familiariter.*

II. *Periodica Circumductio est aliquomodo similis propriae periodo non tamen habet conditiones requisitas ad propriè dictam periodum. Hoc est: quandò plura s[un]t membra quam quat[tuor], aut prothesis et apodosis non ligantur secum.*

Prioris exemplum: *magna est vis conscientiae, et magna in utramque partem, ut neque timeat, qui nihil comiserit, et semper ante oculos culpam versari putet, qui peccaverit.*

Posterioris: *pater dat, prohibes, leges sinunt, tamen te interponis.*

III. *Periodus Pneumatica est, quae quidem est aut Dicolos, aut Tricolos, aut Tetracolos, constat tamen membris prolixis Sch[o]inotenicis.*

Dicitur talis à *Pneumate*, hoc est *Spiritu*, propterea, quod Spiritui dicentis accomodatur. Ut Curtius: *per vos, gloriamque vestram, qua humanum fastigium exceditis, perque et mea in vos [151] vos, et vestra in me merita, quibus contendimus, oro, quaesoque: ne humanarum rerum terminos adeuntem alumnus, comilitonemque vestrum, ne dicam Regem deseratis.*

IV. *Pneuma est compositio orationis absolvens sententiam membris, atque incisus dimensam, ad moderationem Spiritus, et vocis in Oratore consonum.[?] Habet autem duas partes, Dianiam, seu intantum, et Epylogum sive clausulam.*

Prior pars habet se per modum antecedentis et longior esse debet; posterior per modum Consequentis, et brevior esse debet. Ut: *cum tot tantisque difficultatibus, affectus atque afflicti, in tuam Equilli fidem, virtutem, misericordiam, Quinctius confugerit: cum adhuc ei propter vim adversariorum non jns par, non agendi potestas eadem, non magistratus aequus reperiri potuerit, cum ei summam per injuriam, omnia inimica atque infesta fuerint, te Equilli, vosque qui in consilio adestis, orat atque obsecrat, ut multis injurijs jactatam, atque agitatam acquitatem in hoc tandem loco consistere, et confirmari patiamini.*

Ab initio ad te Equilli intentum, quod relictum est, clausulam appellant.

V. *Thasis* [= the-] denique cum commatis colisque inter se connexis ulterius etiam progreditur, quam Spiritus ferre possit. Habet etiam duas partes *Dianiam*, et EPILOGUM [151v] *Epylogum*, sed *Diania* vel ejusdem longitudinis debet esse cum Epylogo, vel Epylogus longior, quo solo et longitudine a Pneumate differt, idcirco neque singulare ejus exemplum hic apponitur. Particulas, quibus membra periodi inter se junguntur, seu vincula membrorum, cuique diligens lectio innumera facile suppeditabit.

Caput III. De Figuris Verborum, et Sententiarum

Figurae; quibus oratio tanquam stellis spersa lucet, et ceu gemmis radiata micat; duplicis generis sunt: *verborum* et *sententiarum*, quae à Graecis *schemata* dicuntur. *Verborum* tantum habent in verbis dignitatem; *Sententiarum* verò non tantum in verbo, sed etiam in rebus ipsis vim quandam ac majestatem servant.

Verborum quoque *figurae* sunt duplices, aliae fiunt in verbis à propria significatione translatis ad alienam, et dicuntur *Tropi*; aliae fiunt in verbis nativam et propriam significationem retinentibus, sed certo modo collatis.

§ 1. De Tropis dictionis

Tropus est verbi vel sermonis à propria significatione in alienam cum virtute mutatio. *Verbi* septem SUNT [152] sunt *Tropi*; *Metaphora*, *Synechdoche*, *Metonymia*, *Antonomasia*, *onomatopoeja*, *Catachresis*, et *Metalepsis*.

I. *Metaphora* est translatio verbi ab uno, cui proprium est, ad

aliud, cui non est proprium. Ut: *homo ardens irâ*, nam *ardens* propriè *igni* convenit, et transfertur ad *hominem*, cui non est proprium.

II. Synegdoche fit

1mo: cum pars ponitur pro toto; ut: *puppis* pro *navi*.

2do: cum totum pro parte; ut: *fons* pro *aqua*.

3tio: cum sumitur materia pro re, quae ex illa fit. Ut: *ferrum* pro *ense*.

4to: cum antecedentia pro consequentibus usurpantur; ut *boves ab agricolis domum reducuntur*, pro *nox imminet*.

III. Metonymia seù transnominatio fit, cum pro effectu causa, aut effectus pro sua causa ponitur. Ut: *Sinè Cerere, et Bacho, friget venus*.

IV. Anlonomasia seù pronomination est, cum aliquid pro vero rei significatae nomine sumitur. Ut: *Princeps Eloquentiae*, pro *Cicerone*.

V. Onomatopoeja seù fictio est, cum vox aliqua fingitur, ob similitudinem, quam habet cum ipsa re significata. Ut: *mutitus* pro ipso sono quem boves edunt.

VI. Cathac[h]resis, seù abusio est, cum scilicet abutimur significatione alicujus rei ad aliam significandam, Ut: *Patricida* de eo, qui *Matrem* interfecit, qui propriè *Matricida* dicendus est.

[152v] VII. Metalepsis fit, cum aliqua dictio aliud à propria sua significatione ex ijs, qua antecesserat, significat, Ut: *post aliquot mea regna videns mirabor aristas*, id est: *post aliquot annos*: nam ex *aristis aestates*, ex *aestalibus annos* intelligimus.

§ 2. De Tropis Orationis

Tropi Orationis sunt 4. *Allegoria*, *Periphrasis*, *Hyperbaton*, et *Hyperbole*.

I. *Allegoria* nihil aliud est, quam continua Metaphora. Eo tantum differt, quod Metaphora sit in uno verbo, Allegoria verò in oratione. Ut: *cum magnis subijsset tempestates, rerum omnium naufragium fecit*. Hoc est: *cum magna adijsset pericula, amisit omnia bona*.

Species ejus sunt tres: *Aenigma*, *par[o]emia*, et *Ironia*.

(1) *Aenigma* est obscura Allegoria, et ita verborum ambagibus involuta, ut intelligi vix aut nullo modo possit. Ita Virg[ilius]

*Dic quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat caeli spacium non compliùs ulnas.*

Quod de *puteo* intelligitur.

Salamon [= Sampson] quoque Judic[um] 14[,14]: Convivis suis proposuit Aenigma in nuptijs: *de comedente exiit cibus, et de forti egressa est dulcedo*: quod cum solvere nescirent, ipse coactus à SPONSA [153] Sponsa sua dissolvit: *Comedens et fortis est Leo, cibus est mel*. Sed Aenigma magis Poetis convenit, quam Oratoribus.

(2) *Par[o]emia*, sive *adagium* est celebre dictum, scita quadam novitate insigne. Ut *oleum et operam perdere*.

(3) *Ironia* est, cum aliud in pectore reclusum, aliud in lingua promptum habemus. Ut: *heus tu bone vir?* ubi *nequam* intelligit.

II. *Periphrasis* est, cum omisso proprio verbo rem quampiam pluribus, aut ex verbo orationem dilatamus. Ut Virg[ilius]

*Tempus erat quo prima quies mortalibus aegris,
Incipit.*

Per quod *prima pars noctis* significatur.

III. *Hyperbaton* est vocum perturbatus ordo. Ut: *mecum, tecum, pro, cum me*, etc. Item Virg[ilius] *Dare classibus austros*, pro, *dare classes Austris*.

IV. *Hyperbole* est ea oratio, quae veritatem excedit. Cujus frequens est usus in laudandis vituperandisque personis, et verbis. Ut: Virg[ilius] *Qui candore nives antequam cursibus auras*. Item Cic[ero] *plura bella gessit, quam caeteri legerunt*.

§ 3. De Figuris Verborum.

Figurae verborum, quarum apud Oratores frequens usus est, sunt:

I. *Repetitio*, quae ab eadem voce membra inchoantur. Ut: *nihil te magistratus, auctoritas, nihil pudor, nihil POENARUM* [153v] *poenarum exempla movent*.

II. *Correctio*, quae fit, cum plures clausulae eodem terminantur verbo. Ut: *doletis cives optimi eversa esse vestra templa? illa evertit h[a]eresis; lugetis sacra majorum monumenta suis spoliata esse ornamentis? Spoliavit haeresis; Sacratos homines, crudelissime trucidatos. trucidavit haeresis*.

III. *Complexio*, quae utramque superiorem complectitur, nam et primum verbum, et postremum repetit. Ut: *Vis ò Christiane frenare libidinem? ora; vis hostem pudicitiae frangere? ora; vis constantiae coronam ferre? ora*.

IV. *Epandepsis* [= -nadiplosis?], cum membrum, aut versus eodem verbo terminatur, à quo incipit. Ut[:] *crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.*

V. *Conduplicatio* est, cum idem verbum, aut plura, vel initio, vel in ipso decursu orationis geminatur affectûs exprimendi gratia. Ut[:] *commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus.*

VI. *Traductio*, quae fit, cum eadem vox repetitur in alio casu; ut: *humanum est, hominis casibus ingemiscere.* Item: *sine, ut mortui sepeliant mortuos suos.*

Est autem et alterum genus hujus figurae, cum scilicet vox non solum per casus diversos, sed etiam significatione diversa traducitur. Ut: *cur eam rem TAM [154] tam studiosè curas, quae tibi multas dabit curas.*

VII. *Synonimia*, cum verba coacervantur idem significantia. Ut[:] *Cic[ero] illum tandem aliquando furem audacia, scelus anhelantem, pestem Senatui nefariae molientem, bonis omnibus exitium machinantem emisimus, ejecimus, exterminavimus.* Item: *abijt, excessit, erupit, evasit.*

VIII. *Assindeton* [Asyn-], sive *Dissolutio* est omissio conjunctionis. Ut: *adjui, vidi, notavi, memini.* Item: *veni, vidi, vici.*

IX. *Polysyndeton*, cum multae conjunctiones congregantur. Ut: *teque, tuique similes, tibi que charos, et aspernor, et aversor, et execror, nec timeo minas, quas jactas, nec terrent me pericula, quae denuntias.*

X. *Gradatio*, est connexio particularum et affectuum, cum per gradus itur, ad alia ita, ut semper proximum verbum repetatur. Ut: *quos Deus praescivit, eosdem et praedestinavit, quos verò praedestinavit, eosdem etiam vocavit, et quos vocavit, eos etiam et justificavit, quos autem justificavit, eos etiam glorificavit.*

XI. *Similiter cadens*, quod fit, cum iisdem casibus finiuntur dictiones, aut sententiae. Ut: *quid tam commune, quam Spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, littus ejectis.*

XII. *Similiter desinens*, cum plures sententiae simili modo finiuntur. Ut: *tam felix Imperator est, ut ejus semper voluntatibus non tantummodo cives assenserint SOCIJ [154v] socij obtemperarint, hostes ob[o]edierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint.* Item: *turbabor sed non perturbabor, quia vulnerum Christi recordabor.*

XIII. *Syneciosis* [syncrisis?], quae res diversas colligat, atque quasi rationi et communi opinioni reluctando, diversa, imo contraria

componit. Ut: *peccat prodigus et avarus, uterque enim fortunis uti nescit, utrique pecunia dedecori est.*

XIV. *Contrapositum*, quae tum fit, cum contraria adversis conferuntur, comparanturque pugnancia. Ut: *conferre hanc pacem cum illo bello, hujus praetoris adventum, cum illius Imperatoris victoria, hujus cohortem impuram cum illius exercitu invicto, hujus libidines, cum illius continentia.* etc.

XV. *Antimethathesis*, quae est contrarietas sensus cum verborum transpositione. Ut: Cic[ero] *magistratum legem esse loquentem, legem autem mutum magistratum.*

XVI. *Commutatio*, quae tum fit, cum duae sententiae inter se discrepantes, ita referuntur, ut à priori posterior contraria priori proficiantur. Ut: *tantum agri caepi, ut solitudo futura fuisse, nisi tantum hominum caepissem; tantum porro hominum caepi, ut fame perituri fuerint, nisi tantum agri caepissem.*

XVII. *Compar*, quae fit, cum duo, vel plura membra pari numero syllabarum proferantur. Ut: *tam difficile bellum Pompejus extrema hyeme apparavit, INEUNTE [155] ineunte vere suscepit, media aetate coniecit.*

XVIII. *Annominatio*, quae fit, cum breviter verba commutata ponuntur ita, ut non ad idem prorsus verbum, sed immutatum aliquantum et in alium sensum traductum reddatur. Ut: *praetor iste vel potius praedo sociorum, cui quodlibet hoc licet. Item: non honori, sed oneri magistratus illi est.*

XIX. *Correctio*, quae id tollit, quod dictum est, et pro eo id, quod magis idoneum videtur, reponit. Ut: *istius fide, ac potius perfidia decepti.*

XX. *Epanodos*, quae est, cum per eadem recurrimus verba, ordine inverso relegentes. Ut: *gratiam, qui refert, habet; et qui habet, in eo, quod habet, refert.*

Interdum etiam in Epanodo integrae quoque invertuntur sententiae. Ut: Virg[ilius] de Medea.

*Crudelis Mater magis, an puer improbus ille,
Improbus ille puer, crudelis tu quoque Mater.*

Ad Cujus imitationem expressum est illud de Eva.

*Noxia tu conjunx magis, an Draco perfidus ille,
Perfidus ille Draco, sed tu quoque noxia conjunx.*

§ 4. *De Figuris Sententiarum*

Figurae Sententiarum, quibus Oratores potissimum utuntur, sunt:

I. *Interrogatio*, quae est, ubi recta oratione uti sole-mus [155v] mus, sermonem ad aliquid inquirendum flectimus; cuius duo genera Fabius facit:

alterum, cum noscendi gratia interrogamus. Ut: *Sed vos qui tandem, aut quibus venistis ab oris*. Et hoc modò *Interrogatio* figura non est.

Alterum, cum *Interrogatio* non discendi gratia destituitur, sed ut vires aut aculeos addat orationi. Ut: *quousque tandem abutere patientia nostra*.

II. *Subjectio*, quae tum fit, cum nos ipsis nobis rationem poscimus, et nobis ipsis ad interrogata respondemus. Ut: *quam affers excusationem absentiae tuae? fuisse te morbo impeditum, at valebas, et ut optime; negotijs detentum, at ludendo contrivisti diem totum*.

III. *Anteoccupatio*, quae est, cum ea, quae possint ab adversarijs obijci, occupamus; et statim refellimus. Ut: *Severius non esse agendum cum adolescentibus, dicet aliquis aetati indulgendum, ita ne? si admissis velut habenis feratur ad omne nefas adolescentia, indulgendum est*.

IV. *Correctio*, quae est, cum nos ipsos corrigimus quasi reprehendentes. Ut: *quae convivia putatis in hujus modi domo? si domus haec habenda est potius, quam officina nequiti[a]e, et diversorium omnium flagitiorum*.

V. *Dubitatio*, quae fit, cum animo pendemus, quia nescimus, quid e duobus vel pluribus dicendum nobis, AUT [156] aut agendum sit? et plerumque per Interrogationem instituitur. Ut: *quid primum quaerar? aut undè potissimum exordiar? aut quod, aut à quibus auxilium petam? Deorum ne immortalium, populi ne Romani vestram ne qui summam potestatem habetis hoc tempore, fidem implorem?*

VI. *Communicatio*, qua utimur, cum auditores ipsos nonnunquam etiam adversarios in consilium quasi adhibemus. Ut: *hic tuam conscientiam appello, num tu fers hoc ab alio tibi fieri, quid tibi vis esse impune?*

Communicatio dicitur, quia Orator communicat cum auditore quasi consilium, sive responsum ejus exquirens, ut ex confessione proprio gladio ipsum jugulet.

VII. *Exclamatio*, quae est hominis aut rei cuiuspiam compellatio, sensum aliquem doloris aut indignationis prae se ferens. Ut: *O frustra suscepti mei labores! Item: miser ego homo, quis me eripiet ex ipso cor-*

pore mortis! Item: *O utinam praesens eum diem videam, quo tibi potius[?] in me beneficijs gratiam referre possim.*

VIII. *Acclamatio*, cum post rem, aut factum, subditur oratio veluti coronis extrinsecus assumpta, non tamen planè à materia aliena. Ut: *adeo à teneris as[s]vescere multum est.*

IX. *Distributio*, quae rem submovens a re, utramque absolvit ratione subj[e]cta, et distribuit. Ut: *eminet, in hoc ho-MINE [156v] mine, altitudo animi in conandis offensis, in communicandis opibus liberalitas in capessendis rebus arduis magnitudo mentis, in vijs negotiorum perverstigandis mira sagacitas, in gerendis acre consilium, in persequendis summas inter difficultates constantia.*

X. *Paradoxum* seu *inopinatum*, cum ostendimus praeter opinionem aliquid accidisse. Ut: *nunquam credidi fore, ut probitas ab improbitate vinceretur, sed ita fert casus infestus, et correpti saeculi mores, ut pietas victa jaceat.*

XI. *Praeteritio*, cum profitemur nos praeterire, aut nescire, aut nolle dicere, quod tamen maxime dicimus. Ut: *non tam tibi gratias ago, sed tanta tua in me beneficia esse fateor, ut gratiam perpetuam debeam.*

XII. *Apostrophe*, quae tum fit, cum oratio pervertitur ad certam aliquam personam, quae nominatim appellatur. Ut: *Tuque ex tuo edito monte Jupiter aliquando, ad eum puniendos oculos apperui?*

XIII. *Licentia*, cum liberalius aliquando loqui audemus, quam patiatur verecundia. Ut: *vos Patres conscripti [grave dictu est, sed dicendum tamen] vos inquam, Sulpicium vita privastis?*

XIV. *Prosopopoeja*, quae fit, cum rebus mortuis, aut sensus expertibus, sermonem accomodamus; aut absentes tanquam praesentes, vita functos, tanquam spirantes, AC [157] ac loquentes inducimus. Ut: *terra laetari mihi videtur, quod tantam pestem evomit, forasque projecerit.*

XV. *Sermocinatio*, quae fit, cum personam absentem introducimus loquentem tanquam praesentem, vel nobiscum ipsi disputamus. Differt à *Prosopopoeja*, quod illa personam fingit, *Sermocinatio* verò introducit personam veram, id est hominem, sed absentem. Ut: *adesto modo Princeps Philosophiae; et, amicus Plato, sed magis amica veritas: confirmare non desine.*

XVI. *Concessio*, per quam concedimus aliquid adversario, ut exagg[e]rari aliud magis possit. Ut: *rectè, ut censes, sed quid? utrum propter*

commodum, an verò multo magis propter Dei gloriam, et communem salutem, doctrina litterarum amanda est.

XVII. *Ethopoeja*, per quam personae alicujus ingenium, mores, et animi affectationes, orationis genere conveniente exprimuntur. Ut: *quid latro in cruce pendens cogitaverit, quando ad Christum oculos et mentem convertit, salutemque, et vitam ab eo petijt.*

[XVIII.] *Reticentia*, quae fit, cum affectu vel pudore impediti reticemus. Ut: Virg[ilius]

*Jam caelum terramque meo sinè numine venti,
Miscere, et tantas audetis tollere molles,
Quos ego? Sed motus praestat componere fluctus.*

XIX. *Sustentatio*, quae fit, cum suspensis Auditorum animis aliquid minimè expectatum subjungimus. Ut: *in me quidvis harum rerum convenit? quae sunt dicta in stultum, caudex, stipes, asinus, plumbeus, in illum nihil potest, nam exsuperat ejus stultitia haec omnia.*

XX. *Parenthesis*, quae est interpositio declarandi causa inserta orationi, et utrinque Virgulis concluditur. Ut:

*Dixit et exemplo: neque enim responsa dabuntur
Fida satis: sensit medios delapsus in hostes.*

Et haec de Figuris.

Caput IV. De Amplificatione

Amplificatio ab Isocrate definitur *Ars ex parvis magna, et ex angustis ampla faciendi*, juxta Quinct[ilianum]: 4 Genera amplificationis referantur: *Incrementum, Comparatio, Ratiocinatio, et Congeries.*

§ 1. De Incremento

I. *Incrementum* est, quando ab infimis ad summa, à minoribus ad Majora, à levibus ad graviora ascendit, et quasi crescit oratio. Ut: Cic[ero] *Facinus est Civem Romanum vinciri, scelus verberari, propè parricidium necari, quid dicam? in crucem tollere, verbo satis dig-* NO [158] *no tam nefariam res appellari nullo modo potest.*

Aliquando non fit talis ascensus à levioribus ad graviora, sed id, quod est gravissimum, repetitur. Ut: *Matrem tuam occidisti, quid dicam amplius: matrem tuam occidisti.*

Hic *Incrementum* facit repetitio, ut iterum prolatum scelus gravius videatur.

Aliquando singula verba, *Incrementum* faciunt, per figuram aliquam. Ut: *non furem sed raptorem; non adulterum, sed expugnatorem pudicitiae; non Sacrilegum, sed hostem Sacrorum religionumque; non Siccarium, sed crudelissimum Carnificem civium sociorumque in vestrum conspectum adduximus.*

II. Huic contraria est *diminutio* seu *extenuatio*, quae sumitur dicendo id, quod alioquin magnum est, aut certè non leve. Usus autem diminutionis praecipuus et commodissimus est.

1mo: in refellendis adversariorum objectionibus extenuando ea, quae ipsi magno apparatu amplificaverunt. Ut: *cuidam nimium exaggeranti vestem ab alio scissam: reposuit alter: magnum est et inusitatum facinus? vestem scidit, resarciatur.* Item Cic[ero] pro Mil[one] *vulnus à Gladiatore servo Milonis inflictum Popaelici filio, et graviter ab adversarijs exaggeratum dixit, vix acu punctum videri.*

2do: quando res praeclaras à nobis factas exponimus, praestat diminutionem quam *Incrementum* adhibere. Ut: Cic[ero] *Catilinam ex urbe vel EJECIMUS[158v] ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem Urbe prosecuti sumus.*

§ 2. De Comparatione

Latè hic sumitur *Comparatio*, qua nimirum inter se conferuntur non majores tantum, minores, aut pares; sed etiam contrariae, repugnantes, similes, et dissimiles rationes exponendo circumstantias, proprietates, partes, et effectus utriusque rei.

Sic Cic[ero] per *Comparisonem* à minori ad majus in oratione pro lege Manilia eleganter amplificat hanc propositionem. *Bellum vobis Romani contra Mithridatem est gerendum.* dum comparat minores causas, propter quas Veteres Romani bella gesserunt, cum majoribus, quae nunc sunt. *Majores, inquit, vestri saepè Mercatoribus aut Naviculatoribus injuriosius tractatis, bella gesserunt, vos tot civium Romanorum militibus unò nuntiò, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati, quod erant appellati superius, Corinthum Patres vestri, totius Graetiae lumen extinctum esse voluerunt: vos eum Regem inultum esse patiamini, qui Legatum populi Romani Consularem vinculis atque verberibus, ac omni supplicio excruciatum necavit? ILLI[159] Illi libertatem Civium Romanorum imminutam noluerunt: vos vitam ereptam negligetis? videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis Imperij Gloriam relinquere: Sic vobis turpissimum sit illud, quod accepistis tueri, ac conservare non posse.*

§ 3. De Ratiocinatione

I. *Ratiocinatio* est, cum ex ijs, quae consecuta sunt, praecedentia; vel ex illis, quae praecesserunt, consequentia augemus, et unum ex alio colligimus.

Quo genere Cicero objecturus Antonio vomitum, usus: *Tu, inquit, istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate; tantum vini in Hyppiae nuptijs exhauseras, ut ibit necesse est, in populi Romani conspectu vomere postridie*: Mirum enim quantum vini ab eo in nuptijs exhaustum esse, tacitè colligimus, cum audimus illum tantum bibisse, ut ista gladiatoria corporis firmitate vinum omne ferre et concoquere non potuerit.

II. Fit enim *Ratiocinatio*, cum res atrocissimas consulto elevamus, quo graviora videantur, quae consecuta sunt. Ut: Cic[ero] in Verrem: cum illa diceret; *laevia sunt haec in hoc reo crimina: metu virgarum Navarchus nobilissimae Civitatis pretio se redemit, humanum est; alius NE[159v] ne securi ferietur; pecuniam dedit, usitatum est*.

III. Solet quoque ex alio aliud aggeri ut si Svecorum Regis virtus amplificaretur, ut Russorum Imperatoris Petri Magni, major appareat, qui de eo triumphavit.

§ 4. De Congerie, seu Conglobatione

I. *Congeriem* duplicem esse constat: *Verborum*, et *Sententiarum*. *Congeries verborum* est, cum plures dictiones ejusdem significationis coacervantur. Ut Plautus: *quicunque ubique sunt, qui fuerunt, quique futuri sunt post hac, stulti, stolidi, fatui, jungi, bardi, blenni, bucones, asini, solus ego omnes longè anteeo stultitia et moribus indoctis*.

II. *Congeries Sententiarum* est, cum aut plures sensus idem, sed alio modò, vel magis significantes coacervantur: aut plures rationes ex locis Intrinsecis et extrinsecis ductae congeruntur.

Prioris exemplum Cic[ero] *Quousque Catilina patientia nostra abutere? quamdiu nos etiam iste furor tuus eludet, quem ad finem sese effrenata jactabit audacia?*

Posterioris multiplex esse potest exemplum pro *multiplicitate locorum*. Quarè sit.

Caput V. De Locis Oratorijs Intrinsicis

[160] *Locus Oratorius* est argumentum, sedes, seu nota, qua indicatur, quid in rebus pervestigare debeat Orator.

Argumentum est probabile inventum ad faciendam fidem.

Fides est firma animi, ijs, quae dicuntur, credentis opinio.

Opinio est imbecilla assensio. Hanc et illam argumentatio gignit.

Argumentatio est explicatio, et dilatio argumentorum; quae duplicis sunt generis: *Intrinseca* et *Extrinseca*.

Intrinseca sunt, quae petuntur ex *Loco*, qui est in re.

Extrinseca sunt, quae petuntur ex *Loco*, qui est extra rem.

Etiam *Assumpta* dicuntur, et sine arte, et non quod sine arte tractentur, sed quod ea non pariat Oratoria ars.

Intrinseci Loci sunt 16: *Definitio*, *Enumeratio partium*, *Notatio nominis*, *Conjugata*, *Genus*, *Forma* seu *Species*, *Similitudo*, *Dissimilitudo*, *Contraria*, *Adjuncta*, *Antecedentia*, *Consequentia*, *Repugnantia*, *Causae*, *Effecta*, et *Comparatio*.

Loci Extrinseci sunt 6. *Praejudicia*, *Fama*, *Tabulae*, *Jusjurandum*, *Tormenta*, *Testes*. De quibus sequenti Capite.

§ 1. De Definitione, Enumeratione partium, Notatione nominis, et Conjugatis

I. *Definitio* est oratio explicans naturam istius rei, quae definitur. Et haec *Definitio rei* est. *Definitio* AUTEM [160v] autem *vocis* est, qua explicatur, quid vox aliqua significet.

Definitio rei duplex est: *Perfecta*, et *Imperfecta*.

Perfecta Definitio est, quae constat ex solis causis essentiam constituentibus: hoc est ex *Genere proximo*, et *propria Differentia*. Ut: *Homo est animal rationis particeps*.

Imperfecta Definitio seu *Descriptio* est, quae ex alijs etiam argumentis rem definit: qua potissimum delectantur Oratores. Ut Cic[ero] *Nobiles sunt, qui non pecuniam, sed charitatem civium; non opes, sed Gloriam; non potentiam, sed virtutes concupiscunt*. Item Cic[ero] *Philosophia est dux vitae, indagatrix virtutis, Expultrix vitiorum, inventrix legum, Magistra morum, et Disciplinae*.

II. *Enumeratio partium* est oratio, qua aliquod unum in suas partes distribuitur. Tres ejus sunt partes.

Ima: est divisio totius in suas partes. Ut Cic[ero] *Gladij mortem nemo aequo animo ferre potest: Luget Senatus, manat equester ordo, tota Civitas confecta senio est, squallent municipia, affliguntur coloniae, agri*

denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderat.

2da: divisio Generis in Species. Ut idem. *Pompejus claret Virtute, Auctoritate, felicitate, Scientia militari, Temperantia, fide, facilitate, ingenio, huma-* NITATE [161] *nitate.*

3tia: divisio est causae in effecta, vel subjecti in adjuncta. Ut Cic[ero] *Labor in negotio, Fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo, etc.*

Notatio nominis seù *Etymologia* est locus, qui verborum originem, et significationem inquirat. Ut Cic[ero] *consul est, qui consulit Patriae, non igitur Piso Consul, qui eam evertit.*

Ad istum locum, quae quid significant, omnia nomina referuntur. Ut. *Petrus lapidem; Paulus, vas electum; Basilius, Regem; Joannes, gratiam; etc.*

Conjugata sunt ea, quae 1b uno orta vocabulo variè commutantur. Ut: *Si praestantius est justè agere, quàm fortiter; praestantior est justitia, quam fortitudo.*

§ 2. De Genere, Forma, seù Specie, Similitudine, Dissimilitudine, contrarijs, et repugnantibus

I. *Genus* est, quod habet sub se multas *species*, seù multa naturis differentia. Ut: *ars est genus, quia habet sub se Rhetoricam, Poësim, Grammaticam, etc.* Item: *Virtus est Genus, quia complectitur Prudentiam, justitiam, fortitudinem, Temperantiam, etc.*

II. *Forma*, seù alio nomine *Species* est pars Generi SUBACTA [161v] subacta. Ut: *Castitas, justitia, respectu Virtutis.*

III. *Similitudo* est duarum vel plurium rerum longè diversarum in aliquo convenientia. Ut: *pestifera lue tactos fugimus, ne inficiamur; et sodales improbos vitare debemus, ne illorum mores contrahamus.* Item Cic[ero] *beneficijs aliqui utuntur ceù floribus, tamdiu gratis, quamdiu recentibus.*

IV. *Dissimilitudo* est duorum vel plurium in re pari diversitas. Ut: *tot incommoda scelerati perferunt, ut malè agant, tu nihil tolerare vis, ut sanctè vivas? illi multa saepè patiuntur, aeternum ut sint miseri; tu aeternum ut sis Beatus, nihil pati?*

V. *Contraria* sunt, quae uni rei non possunt simul convenire quo ad eandem rationem. Sic nemo potest in eadem re sapiens esse et stultus. Genera Contrariorum 4 sunt.

(1) *Adversa*, seù illae res, quae inter se maximè distant, seù ma-

ximè secum discordiant sub eodem Genere: Ut: *Virtus et vitium, bellum, et pax; calor, et frigus.*

(2) *Privativa*, quae rem significant, et absentiam rei in subjecto apto. Ut: *mors, et vita; lux, et tenebrae; auditus, et surditas.*

(3) *Negantia*, quorum unum negat id, quod alterum confirmat. Ut: *pius, et Impius.*

(4) *Relata*, quae ad se invicem referantur. Ut: *Magister, et Discipulus, Pater, et filius, Do- MINUS [162] minus, et Servus.*

VI. *Repugnantia* sunt, quae nec certa lege, nec numero inter se dissident, in quo à *contrarijs*, et *Dissimilibus* discernuntur. Ut: *amat illum, igitur non ei nocuit, non illum laesit.*

§ 3. De Causis, Effectis, Comparatione, antecedentibus, et Consequentibus

I. *Causa* est id, quod dat alteri esse, seu existere.

Estque quadruplex: *Efficiens, Materialis, Formalis, et Finalis.*

Causa efficiens est id, quod aliquid facit. Sic *sol est causa diei.*

Causa Materialis est id, ex quo aliquid fit; seu circa quod *causa efficiens* versatur. Sic *argentum, et aurum est materia pecuniae: Et mentis operationes sunt materia Logicae.*

Causa Formalis est id, per quod res aliqua constituitur, et ab alijs distingvitur. *Talis est causa in homine anima, et in alijs animalibus, in artefactis verò partium dispositio.*

Causa Finalis est, propter quam aliquid fit. Ut: *Finis hominis est beata vita.*

II. *Effecta* sunt ea, quae orta sunt de *causis*. Ut Cic[ero] Suis *acerbitatibus, doloribus, cruciatibus, populo Romano dignitatem salutemque peperit: laudan- DUS [162v] dus est itaque.* Item: *Antonius per omnes gradus aetatis vitia privatim, et publicè commisit, itaque accusandus est.*

III. *Comparatio* est, cum duo vel plura in aliquo, quod sit eis commune, comparantur. Estque triplex: *Majorum, Minorum, et parium.*

Majorum Comparatio est, quando adhibetur in Comparatione haec particula *multò minus*. Ut: *justus vix salvabitur, multò minus impius.*

Comparatio minorum est, quoties adjungitur particula *multo magis*. Ut: *Sabbato licet servare bovem, multo magis hominem.*

Comparatio parium est, cum haec particula *pariter* vel exprimitur, vel tacitè intelligitur. Ut: *beati omnes laborum tolerantia aeternam sibi gloriam pepererunt: iisdem nos pariter ad tantum honoris fastigium gradibus conscendamus, oportet.*

IV. *Antecedentia* sunt ea, quae necessario cohaerent cum consequentibus. Ut: *ortus est sol, ergo est dies.*

V. *Consequentia* sunt, quae rem necessario consequuntur. Ut: *pervenit ad metam; ergo iter fecit per priora spatia.* Item: *Cicatricem habet, ergo olim accepit plagam.*

§ 4. De Adjunctis, sive Circumstantijs

ADJUNCTA[1]

[163] I. *Adjuncta* aliter *Circumstantiae*, attributa, *adjacentia* sunt veluti proprietates rerum, sine quibus res esse non possunt. Ut: *Locus, tempus, aetas, sexus, auxilia, motus*, etc: quae hoc versiculo maxime continentur.

Quis, quid, ubi, quibus auxilijs, cur, quomodo, quando.

II. *Quis* personam significat, à qua res gesta est. *Quid*, ipsam rem. *Ubi* locum, in quo res gesta est. *Quibus auxilijs* arma, instrumenta, adjutores rei gerendae. *Cur*, causas, consilia rei gestae. *Quomodo* modum exprimit, quo est res facta. *Quando* tempus notat. Ut: *visus est vesperi cum gladio in loco, ubi caedes facta est: ergo caedem fecisse meriti creditur.* Item: *est incredibili Virtute praeditus, non ergo foedus violavit.*

§ 5. Usus Locorum Intrinsecorum Exemplo ostenditur ex ista propositione. Ebrietas est fugienda.

Quid sit ebrietas, nisi cupiditatum scaturigo, fons concupiscentiarum, illicitorum obscurorum prurituum stymulus, frumentum, et incenditivum libidinis, virtutum lues, honestatis oblivio, timoris parsio, mentis CALIGO [163v] *caligo, sensuum immutatio, omnium denique membrorum infectio, et deturbatio, et ad officium suum inepta, et inutilis constitutio.*

Nam quid est ob in corpore humano, quod suo legitime ac prout oportet muneri respondeat? pedes errant, titubant, et cum non facile dirigenti obsequantur in devia ferunt, manus injuriae et insolentes proterva quadam audacia, ad omne se nefas extendunt, venter nimium gravatus, quae coquenda receperat, plerumque retro foras egerit; os anhelat [= -nhe-], lingua aut haesitat vineta quasi compede, alioquin solutissima, aut inania blaterat, celanda aperit, nihil castis auribus non horrendum, nihil non dedecori dissonum, nihil non à pietate et bonis moribus alienum effutit, oculi ardentes et lascivientes huc illuc divagantur, singula bina vident, voluptuario sculptorum aspectu capiuntur, ad contemplationem divinarum rerum naturae humanae tributi, in primis autem caelum suae beatitudinis sedem, ut ille ait, tueri jussi, frons omnis pudoris expers, nulla modestia vultus: capitis denique inconstans quaedam nunc ad dextrum, nunc ad sinistrum brachium jam prona jam re supina inflexio.

Ut nihil dicam de acerbissimis ejus doloribus ac cruciatibus, quo mihi praecipue RESPEXISSE [164] respexisse illi videntur, qui Ebrietatem alio nomine Crapulam appellarunt, quod nimirum caput post, quam acrium et fortium spirituum abundantia repleverit ingentibus deinceps torminibus et vertigine concutiat.

Sed quid ego singulas partes commemoro, totum ebrium hominem, si modo homo nominari dignus est. Totum aspiciate furiosa vi quadam incitatum et inflammatum, sui immemorem, Numinis oblitum, neminem verentem, tenerè se gravissimis periculis objcentem, Divina, humanaque susque decusque habentem, in omnis generis flagitia ruentem, et quae ipse, dum ad se redit, horret, et contremescit, ea intrepidè facientem: conspiciate inquam ebrium et ebrietatem cunctorum vitiorum longè teterrimum esse ultrò vel me tacente fatebimini.

Nam quamvis nullum vitium est, quod sibi pulchri vocabulum vindicet, quod non aliquando labis aspergat, quod non coingvinet; ebrietas tamen adeo turpis est, ut maxima facinora si cum ejus pravitate, et deformitate comparentur, virtutes esse videantur.

Quid igitur vinum reprehendimus larga superam clementia mortalibus ad laetitiam concessum, ex quo tanta mala manare videntur, minimè, non enim propterea Dej dona vituperio digna sunt, quod ijs abutamur; neque cum medici pharmaca conficiunt, quibus inscios trucidant [164v] cident, idcirco medicinam execramur, itaque non bibere simpliciter, sed ultra mensuram bibere ebrietas est, ut quidquid damni ac detrimenti proficiscitur, id non vino, quod bibitur, sed ejus, qui bibit, et immoderatè bibendi voluntati tribui debeat.

Neque enim unum esse vinum et vinolentiam, diversi satis superque effectus ostendunt. Vinum enim cor, ut cum Psalle loquar, exhilarat, vinolentia obruit, vinum, si credimus Boetio, acuit et illuminat intellectum haebetat, et densissimas tenebras effundit vinolentia, vinum reficit, vinolentia enervat vires; vinum angores et solitudines pellit, inducit vinolentia; quod postremum ut demonstrem alia quidem, quae innumera ferè sunt, consulto praetermittens duobus exemplis utar, Sacro altero, altero profano, utroque notissimo.

Neque enim fugit vos, quomodo Noè excruciabatur, postquam ebrius factus femora sua nunquam antea visa conspicienda pr[a]ebuit.

Neque ignoratis Alexandrum magnum cum inter aepulas tremulentus Clytum transfodisset, adeo doluisse, ut sibi mortem conscisci fere cuperet.

Sobrio scilicet maximoperè p[a]enitet, quod ebrijs fecisse laudabile videbatur; quod ebrietas facile persuasit; id ne cogitare quidem sustinet sobrietas, advertit illa, quod haec non agnoscebat. Caecutit enim intellectus vino SEPULTUS [165] sepultus rectum non cernitur, ubi lumen rationis

extinctum est. Nulla siquidem Minervae cum Ba[c]cho conjunctio, nulla societas, nulla necessitudo intercedit, ut benè potum desipere necesse sit.

Adeo virulenta ebrietas est, ut hominem in brutum vertat. Non immeritò igitur eam Cyrcen nominaveris, et pocula ejus, Cyrcea pocula dixeris. Quidni hydram etiam multis improbitatum veluti capitibus instructam voces? nisi quod illa corpori duntaxat, haec animae quoque perniciem adfert; illa nihil plùs, quam vitam eripiet: haec enim post mortem in aeternae servitutis baractrum[-ath-] coniicit.

Mihi quidem sepositio fabulis cum Catone insania appellari debet. Quid enim inter ebrium et amentem intersit, planè non video? neuter honesti, neuter pudoris meminit, ambo furiunt, uterque, quid agat, non intelligit; sicut igitur in tanta morborum varietate multitudineque phrenesi nihil atrocius: sic ex omnibus, quibus genus humanum subditur, sceleribus Ebrietas foedissima est. Praesertim, quod caetera peccata dum aggredimur, nescio quam Conscientiae mordacitatem sentientes refugere et tergiversare solemus; mero nos ingurgitari nihil meremus, nihil metuimus.

Quod si mentis compotes malum hoc, quantum est, non advertimus, quid ratione subversa non efficimus? quae scelera NON [165v] non amplectimur? quam turpitudinem non operamur? atque id est, quod Pyttacum movit, ut in pessimis gentium erroribus, et ipse gentilis, legem tamen ferret longè optimam, et nomine Christiano dignam, eum, qui per tumulentiam aliquid deliquisset, duplò plectendum.

Id est, quo Athenienses inducti statuerunt, Regem, si Ebrietati insimuletur, morte mulctandum. Id est denique, ut breviter concludam, quod naturae, quod Moysis, quod Christi lex inebriari arceat.

Haec paucula, et admodum superficialia, neque qualis est Ebrietas, sed qualem exprimere potui spectandam, exhibent à me dicta, si probè expenderitis, facere non potestis, quia eam concordibus vestris sententijs velut pestiferam et contagiosam extra omnem mundi partem, aut potius Adestygiam paludem relegandam iudicetis.

Caput Ultimum. De Locis Extrinsecis

Loci Extrinseci antea numerati sunt sex:

Fama, id est Sermo publicus.

Praejudicia hoc est Sententiae jam antè latae in hac, vel simili causa.

Tormenta, hoc est Supplicia, quibus extorquetur veritas.

Tabulae, quae sunt instrumenta publica scripta. ut: [166] Ut: leges, Epistolae, codicilli, etc.

Jusjurandum, affirmatio scilicet religione seu auctoritate divina munita.

Et *Testes*, hoc est, viri probi et prudentes testimonio suo rem confirmantes.

Sed haec omnia commodius possunt dividi in duas partes, in *Exemplum*, et *Testimonium*. De *Exemplo* igitur, quod duplex est *verum* alterum, alterum *fictum* sit.

§ 1. De *Exemplo* vero, et *Ficto*

I. *Exemplum* est, juxta Quinctilianum, rei gestae aut quasi gestae utilis ad persuadendum id, quod intendimus, commemoratio.

Sic Cic[ero] in oratione Mil[onia] ut probet propter caedem Clodij non debuisse novam constitui gaestionem, abducit Exemplum Scipionis Africani per Interrogationem.

Quantum luctum, inquit: fuisse in hac urbe à nostris patribus accepimus: cum Africano domi quiescenti illa nocturna vis esset illata; quis tum non ingemuit? quis non arsit dolore? quem immortalem, si fieri possit, omnes esse cuperent, ejus ne necessariam quidem expectata esse mortem? num igitur illa quaestio de Africani morte lata est? certè nulla intersit inter vitae dignitatem summorum atque infimorum, mors quidem illata per scelus ejusdem poenis et legibus TENEATUR [166v] teneatur.

II. *Exemplum Fictum* e[st] rei fictae quasi gestae apta ad persuadendum, et mores instituendos commemoratio.

Dividitur in *Fabulam*, *Apologum*, et *Parabolam*.

III. *Fabula* est commemoratio rei quasi gestae à rebus inanimatis vel animatis irrationalibus sinè admixtione sermonis.

Talis est illa de cane vulgaris, super fluvium consistente, qui dum umbrae suae, quam alium canem putabat, eripere vellet, offam propriam perdidit.

IV. *Apologus* est commemoratio rei quasi gestae à rebus inanimatis vel animatis admixto colloquio, rerum illarum inter se.

Talis est illa de muribus, qui, ut Catorum insidias facilius deprehenderent, svaserunt communi colloquio, ut nola de colo felibus omnibus suspenderentur, donec unus ex contrariis consurgens, inquit: Sed quis nostrum o fratres nola cato appendit, tunc haeserè omnes, nec quisquam consilij repertus est executor. Adeo facilius est consilium dare, quàm exequi.

V. *Parabola* est commemoratio rei quasi gestae à rebus animatis rationalibus, sivè admisceatur sermo sivè non.

Talibus frequentissimè est usus ipse Christus D-nus.

Ejus modi est illa de Medico qui videns afferri mortuum, quem aegrotum curabat, Si vino, inquit: abstinuisset in morbo, ne QUAMQUAM [167] quamquam obiisset. Cui circumstantes, nae tu stulte sapis, qui post mortem praescribis medicinam. Nempè succurrendum, dum tempus est.

§ 2. De Testimonio

I. *Testimonium* est omne id, quidquid praeterea ab aliqua re vel persona sumitur ad faciendam fidem.

Estque duplex: *Divinum*, et *humanum*.

II. Ad *Divinum* Gentiles referebant *oracula*, *auspicia*, *vaticinationes*, *responsa Sacerdotum*, *responsa aruspicum*, *responsa conjectorum*: Sed nobis, qui teste Apostolo firmiorem habemus propheticum Sermonem, ac certius discimus voluntatem divinam ex Scriptura Sacra, et traditionibus Apostolicis. Revocanda sunt concilia consensus Sanctorum Patrum aliqua re, et unanimis Orthodoxorum Theologorum doctrina, quippe qui Sacra Scriptura nitantur.

III. *Humanum* pendet vel ab auctoritate virorum, eruditione ac virtute illustrium, vel à voluntate Regum, Principum et Rerump[ublicarum] vel ab oratione libera, vel expressa per tormenta.

Ad 1mum pertinent *Sententiae*, *Sym[b]ola*, *Emblemata*, *Hieroglyphica*.

Ad 2dum *leges*, *edicta*, *praejudicia*,

Ad 3tium *pacta*, *conventa*, *quaesita*, *jusjurandum*. § [167v]

§ 3. De Sententia

I. *Sententia* est oratio brevis, sensum tamen perfectum et absolutum, et gravem referens. Ut: *soli boni sunt felices*.

Et haec *simplex* est. Item: *audaces fortuna juvat*, *timidosque repellit*.

Composita. Item: *major est mulieris, quàm viri malitia*.

Probabilis. Item: *jacile est vincere non repugnantem*. Et haec *certa* est.

Dividitur *Sententia* in has quasi species: *Gnomas*, *Proverbia*, *Adagia*, *Apophthegmata*, *Paradoxa*, *Axiomata*, et *Problemata*.

II. *Gnomae* sunt gravissima Sapientum dicta. Tale est illud Divi Augustini: *Deus melius scitur nesciendo*.

III. *Proverbia* sunt dicta quaedam, quae etiam in communi colloquio usurpantur. Ut: *duos lepores venans nullum capies*.

IV. *Adagia* sunt sententiae allegoricè usurpatae sive à doctis, sive ab indoctis. Ut: *mortui Leonis cadaveri insultant lepores*.

V. *Apophthegmata* sunt brevia acuta dicta illustrium personarum. Tale est illud Xenocratis: *qui cuidam quaerenti: cur ad maledicta sibi objecta solus sileret? respondit: quia dixisse me aliquando paenituit, TACUISSE [168] tacuisse nunquam*.

VI. *Paradoxum* est dictum aliquod admirabile praeter expectationem prolatum, et à communi hominum sensu remotum.

Tale est illud Christi Domini, Mat[theus] 16 [25-26]: *qui voluerit animam suam salvam facere, perdet eam; qui autem perdidit animam suam propter me, inveniet eam*.

VII. *Axioma* est sensus aliquis clarus, ut probatione non egeat. Ut: *omne totum est majus sua parte*.

VIII. *Problema* est propositio in utramque partem disputabilis. Ut: *Expediit ne bellum frequens, an pax continua?*

§ Ultimus. De Symbolo, Emblemate, et Hyeroglyphico

I. *Symbolum* est latentis alicujus sensûs ingeniosum signum, constans apta scriptura et lemmate. Ex quo patet duo necessaria requiri ad constitutionem *Symboli perfecti*:

Imum est *pictura* apta, qua exprimantur tales res, quae sunt aptae ad significandas illas res, pro quibus ponuntur propter similitudinem inter illas repertam.

Alterum est *lemma*, seu *inscriptio* aliqua brevis, et ingeniosa, quae plerumque non integrum et perfectum habeat sensum, indicat tamen eundem EX [168v] ex addita pictura colligendum.

V[idebis?]: *Rudolphi Imperatoris Symbolum, quo brachium armatum gerebat clavam, et oleae ramum, cum lemmate. Utrumlibet. Quod nimirum hostibus suis ex aequo pacem et bellum profert*.

Item: *quidam ex fabula litigantis venticum sole, hujus de gratia, illius de potentia circa viatorem aequissimum Symbolum confecit, quo persvaserit, ut per molliora cum sibi Subactis Princeps agat, cum lemmate: Quae vis non potuit, gratia potest*.

II. *Emblema* est svavis compositio rei verae vel fictae constans pictura et metro, habensque vim admonendi. Et secundum picturam convenit cum *Symbolo*, secundum verò carmen vel plura differt ab eo.

Sic quidam, ut admoneret discipulos ebrios, pinxit Ba[c]chum una manu ferulam, altera papaver gestantem, cui subiecit his versiculos.

Cur ferulam Ba[c]chus manibus geritatque papaver.

Dic mihi cur veteres haec voluerê partes.

Scilicet ut vino plenus det corpora somno,

Postridiê poenas se meruisse sciat.

III. Denique *Hyærogliphica* sunt Sacra quaedam Aegyptiorum monumenta non litteris, sed sculptis rerum animaliumque figuris aliquid significantia. Sacra vocantur tum, quia sacerdotes eorum ijs utebantur: tum [169] tum, quia pro Numinibus eas notas venerabantur; tum, quia caelestis quaedam Sapientia ei, qui tractat, imputabatur, et quod non litteris, sed sculptis aliquid significant, per hoc differunt à *Symbolo*; cui *lemma*, et *Emblemate*, cui carmen adijcitur. Sic ut Divinum Imperium et providentiam exprimerent, pingebant supra sceptrum oculum.

Et haec quidem paucula de prima parte nostri opusculi. *Pulchrè*. Quarè sit.

PARS II

DE ARGUMENTATIONIBUS, EPISTOLIS, ET ORATIONIBUS VULGO POLITICIS

CAPUT I. De Argumentacionibus

Usitatiores Oratoribus argumentandi formulae sunt: *Syllogismus*, *Enthymema*, *Expositio*, *Chria*, *Inductio*, *Exemplum*, *Dilemma*, *Sor[te]ites*, *Epiche[ir]ema*.

§ 1. De Syllogismo, et Enthymemate. SYL-[169v]

I. *Syllogismus* est argumentatio constans tribus partibus: *Majore*, *Minore*, et *Conclusionē*. Si itaque vis facere Syllogismum, accipe aliquam propositionem, et quaere rationem, quam inventam si cum praedicato propositionis conjunges evadet *Major*. V[idebis?]: *Mundus consilio administratur*. Ratio: *quia optimè administratur: quod optimè administratur, illud consilio administretur necesse est*. Et haec *Major*.

Deinde dictam rationem cum Subjecto propositionis conjuge, et erit *Minor*.

Sed Mundus optimè administratur.

Conclusio evadet ipsa propositio[ne?], adde tantum particulum *ergò*, itaque etc.

ergò Mundus consilio administratur.

Et iste *Syllogismus rectus* est.

Inversus, quando hic ordo permutatur, ut primò ponatur *Minor*, vel *conclusio*, deindè *Major*, vel alio modò permiscuntur partes, ut evidenter *Syllogismus Dialecticus* non appareat.

Si verò ad *Maiorem* et *Minorem* addentur *rationes*, tunc dicitur *Raciocinatio quinquèpartita*. Sic Cic[ero].

Major[:] *Meliùs accurant, quae consilio geruntur, quam quae sinè consilio administrantur.*

ratio major[:]
Domus ea, quae ratione regitur, omnibus instructior est rebus et apparatior, quam ea, quae temerè et sinè ullo consilio administratur.

Exercitus is, cui praepositus est SAPIENS [170] sapiens et callidus Imperator, omnibus partibus commodius regitur, quam is, qui stultitiâ et temeritate alicujus administratur.

Eadem navigij ratio est. Nam navis optimè cursum conficit ea, quae scientissimo Gubernatore utitur.

Minor: *Nihil autem omnium rerum meliùs, quam omnis mundus administratur.*

ratio minor: *Nam et signorum ortus, et obitus definitum quemdam ordinem servant, et annuae commutationes non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, verum ad utilitatem rerum omnium sunt accommodatae, et diurnae nocturnaeque vicissitudines nulla in re unquam mutatae quidquam nocuerunt.*

Conclusio: *Signo igitur sunt omnia non mediocri quodam consilio natura mundi administrari.*

[II.] *Enthymema* est *Syllogismus Imperfectus*, vel *Ratiocinatio bipartita* constans duabus tantum partibus: *Antecedente*, et *Consequente*. Dicitur *Syllogismus Imperfectus*, quia vel *major*,

Ut: *Antecedens*: *pigritia est vitium*: *Consequens* igitur fugienda est: vel *minor* subtrahitur.

Ut: *omne vitium est fugiendum, ergò pigritia est fugienda.*

Possunt autem hae partes inverti ad libitum, ut primò ponatur *Consequens*, deindè *Antecedens*. Exemplo sit iste *Syllogismus*: VERBUM

[170v] *Verbum cum nobis perorat, tacere non debemus; Sed hodie Deus verbum in praesepe perorat, ergò tacere non debemus.*

Abjecta ergo *majori* propositione, evadet *Enthymema*: hodiè in praesepe Deus verbum perorat, ergò tacere non debemus.

Quod inversum si adornemus, et dilatemus evadet oratio *Nativitati Christi* serviens ejus modi.

Ampla mihi perorandi materies est NN. Verbum nimirum Deus Filius, per quem omnia facta sunt, ex aeterni Numinis fonte hodiè elaboratur. Vox, ante quam fuerint col[le]ctae, ex ore altissimi prolata, nunc ex sinu Dei Patris educitur. Sermo, quo caeli firmati sunt, ex praesepe, velut ex cat[he]dra perorat. Non est igitur, cur taceam, non est, cur linguam silentio stringam, non est, cur ori meo digitum imponam? habes enim, quid tibi gratuler, habes etiam quid tibi voveam; ut nimirum Deus verbum omnia prospera ac fausta ad te Eloquatur, et quae dixerit, ut Efficiat, exopto.

Interdum *Antecedens*, si necesse sit, unâ vel pluribus rationibus confirmari potest.

§ 2. De Expolitione, et Chria

EXPOLITIO

[171] *Expolitio* constat quinque partibus: *propositione*, *Ratione*, *rationis ratione*, seu *confirmatione*, *Exornatione* ducta vel ab *Exemplo*, *Simili*, *Testimonio*, *Contrario*, *Symbolo*, etc. Et *Complexione* seu *Conclusionem*.

V. G. Si aliquando, certè nunc miram quandam laetitiam percipias oportet NN. Hic nimirum Dies venit, quem fecit Dominus, ut vehementer in illo laeteris. Diem enim modernum tuo Patrono consecratum celebres, qui, ut tibi omnia prospera, alba, serena, fausta, ac beata eveniant, ad Deum praeces effundere non desinit. Haec adeò clara sunt, ut et à nullo negari possint, et à me probationis nullius indigere videantur.

Quid enim Joannes sonat, nisi gratiam Dei, qua ubi abundè solus perfruitur, eos etiam, qui illius nomine gaudent, ut ejusdem participes orationibus suis efficiat, curae sibi perpetuò habet.

In hac igitur prosperitate laeto tibi existenti, ut postquam juxta nomen tuum gratiam aeternae beatitudinis Tutelarum ope consequaris, hic feliciter, ac satis longissimè vivas, exopto.

Similis est huic argumentandi formulae *Chria*, nisi quod pro *exornatione contraria*, *similia* [171v] *lia*, *exempla*, et *testimonia veterum* necessariò adducuntur, et ante *propositionem* sive factum alicujus *propositionis*, vel dictum *propositione* inclusum ipsa persona laudatur.

Chriae partes sunt octo: *Encomium Auctoris*, *periphrasis*, seu *clarior*

interpretatio alijs verbis ejusdem sententiae, *Causa, Contrarium, Simile, Exemplum, Testimonium veterum, et Epilogus.*

Chria est Triplex: *Verbalis*, quae dictum tantum, *Activa*, quae factum tantum, et *Mixta*, quae utrumque complectitur.

Prioris exemplum sit V. G. *Plato dixit virtutis ramos è laboribus, atque sudoribus produci.*

Secundae: *Pit[h]agoras interrogatus; quanta nam esset hominum vita? cum per temporis brevius spacium se conspiciendum exhibuisset, latebras pecijt, humanae vitae mensuram ex momentaneo conspectu designans.*

Tertiae: V. G. *Diogenes, cum vidisset adolescentem indecore se gerentem, p[a]edagogum ejus baculo percussit, superaddens: quid talia doces? aut sic instruis?*

Exemplo oratio tractata, abundè suggeret *Aphth[onius]*.

§ 3. De Inductione, et Exemplo

INDUCTIO

[172] *Inductio* est oratio, in qua ex praemissis aliquibus certis colligitur unum aliquod simile prioris. Differt ab *Enthymemate*, quod in hoc non aquiritur pro *Antecedente* similitudo, in *Inductionis* verò prothasi plures requiruntur res similes.

Exemplum sit *Senecae*, qui probat non à bonis extrinsecis, sed sola virtute hominum esse bonum. *Navis*, inquit, *bono dicitur, non quae preciosis coloribus picta est, nec cui argenteum, aut aureum rostrum est, nec cujus tutela ebore celata est, fiscis ac opibus regijs pressa est. Stabilis, et firma, et juncturis aquam excludentibus spissa ad ferendum in cursum navis solidè gubernaculo parens, velox, et consentiens vento.*

Gladium dices bonum, non cui deauratus balteus est, nec cui vagina gemmis distinguitur, sed cui et ad secandum subtilis acies, et mucro munimentum omne rapturus.

Regula, non quam formosa, sed quam recta sit, quaeritur, eo quoque laudatur, cui comparatur, quod illi proprium est.

Ergo in homine quoque nihil ad rem pertinet, quantum aret, quantum feneret, quam à multis salutetur, quam precioso incumbat lecto, quam pellucido poculo bibat, sed quam bonus sit.

EXEMPLUM

[172v] *Exemplum* sit, cum ex uno colligitur alterum priori simile. Sic quidam parentem salutavit ab exemplo *Neapolitanorum*, qui sertis lampadibusque instructi exceperunt *Pompejum*.

Quem virtus magnum fecit, fama toto celebravit orbe, triumphali pompa Neopolim ingredientem urbs in civium frontibus amoenis efflorescens, ac sinceris colluscens animis, sertis et lampadum fulgore compitis omnibus diffuso excepit hospitem.

Placuit nimirum magno triumphatori vernis blandiri delicijs, et animum bellicis exhaustum curis, hortensibus recreare gratijs, quas lampadum illustrari oportebat ignibus, ut clarius intimi amice urbis paterent affectus, et hospitibus adumbraretur splendor.

Officiosae pariter ac prudentissimae urbis secutus ingenium non dissimili apparatu ego te hospes desideratissimè excipio.

Amplector laetus post superatas temporis, itineris, et humanarum vicissitudinum, difficultates superum beneficio, incolumem speciosius mihi in laetitiae testificationem florulenta vernant tempora, comptioris chloridis calamistro discriminatae nitent comae, dum florent affectus, et votis pro diuturna incolumitate, et omnigena tua FELICITATE [173] felicitate fusis.

Allucet quoque amoris et observantiae aeternum debite flamma, non ex argenteis aureisque erumpens vasis, sed è filiali ebuliens pectore, quod ipsa natura in perennem amoris tui consecravat aram.

Excipe igitur paterno vultu igniculos, quos tuus vivificus animavit adventus: accipe verminantis animi flores, affectus et vota, et me diuturnae praesentiae tuae serena atque faecunda gratijs.

§ 4. De Dilemmate, Sor[te]ite, et Epiche[i]remate

Dilemma est argumentatio in duas divisa partes, quarum utraque ferit adversarium, ita planè, ut si utramque partem concesseris, reprehendaris. Dicitur etiam *cornutus Syllogismus*, quia partes ejus velut cornua duo premunt, ut qui alterum effugerit, in alterum incurrat.

V. G. *quemvis dolorem ferendum esse, nam omnis dolor aut est vehemens, aut levis: si levis facile feretur, si vehemens, certe brevis erit, nam violentia diù durare nequeunt.*

Item: probatur *Dilemmate* haec propositio: *in terris vitam beatam degere non possumus; ut hic vivamus beatè, aut affectibus indulgendum est, aut resistendum: si affectibus indulgeamus, brevi innumera nascentur mala, si verò iisdem resista-*MUS [173v] *mus, hoc initio sinè molestia non fiet, et mala nobis à malis conciliabit: ergo in hac vita beati esse non possumus.*

Item: *uxor non est ducenda; nam si formosa, erit communis; si deformis, erit et tua, et furia: ergò non est ducenda.*

Sorites est argumentatio, quae per plures rationes quasi quibusdam gradibus descendit, ad conclusionem.

V. G. *Quod est bonum, est expetendum; quod expetendum, approbandum, quod approbandum, est laudabile; ergò quod bonum erit laudabile.*

Epiche[i]rema est una aliqua propositio, latentem in se Syllogismum complectens.

Sic Virg[ilius] dicit de Junone: *me ne incepto desistere victam?* id est: *si desistam persequi Trojanos, videbor victa: ergo non desistam.*

Caput II. De Epistolis

Ante quam ad *Epistolarum* formas juxta genera, quae in praenocinijs [= -nunti-?] tria esse notum est, pervenimus, quid sit? quae ejus partes? et quae ad eam pertinent? sciamus oportet. § 1.

[174] § 1. *De Ethymologia, Definitione, partibus, et pertinentibus ad Epistolam.*

Epistola Graecum nomen, provenit à verbo *επιστέλλω*, quod est *transmitto*, nam ad absentes mittitur. *Epistola*, quo ad rem est sermo absentis ad absentem. Sive ut justus Lipsius definit, scriptum animi nuntium ad absentes, et quasi absentes.

Dicitur *nuntium animi*, quia sensum animi, quem verbis non possumus, per epistolam explicamus.

Dicitur *quasi ad absentes*, quod interdum usurpata sit, ad praesentes in causis gravioribus.

Partes Epistolae sunt quat[tuor]: *Exordium*, *Propositio*, *Confirmatio*, et *Epylovus*. Addunt aliqui *Narrationem*, sed *Narratio* et *Epistola* *narratoria* vim habet *Confirmationis*, *Confutatio* verò ad *Confirmationem* spectat.

Exordium est brevis benevolentiae ejus, ad quem scribitur, captatio.

Propositio est, rei illius, quae agitur, expositio, in qua proponimus id, quod per Epistolam facere intendimus.

Confirmatio est rei propositae utilior probatio, in qua causae ac rationes efferuntur.

Epilogus est *Conclusio* seu finis Epistolae, in quo lectoris animum ad id, de quo agimus, pertra- HERE [174v] here conamur.

Confutatio si necessaria est ante vel post *Confirmationem* ponitur, in hac, quae contra nos dicta sunt, falsa esse demonstramus.

Quat[tuor] ad Epistolam pertinent: *Salutatio*, *Valedictio*, *Subscriptio*, et *Inscriptio*.

Salutatio in fronte Epistolae posita quasi in primo progressu absenti dicit salutem. Olim fiebat his verbis: *Cic[ero] Curioni S.P.D.* vel tantum *S.D.*

Recentiores honorificos titulos praemittunt, V. G. *Perillustris*, ac *Generose D[omi]ne*.

Valedictio est, qua post Epistolae conclusionem praecamur alteri bonam valetudinem. Antiquis hoc verbo constabat: *Vale*. Recentiores eam plerumque aut aliquo voto: Ut: *his te protectioni Divinae commendo*; aut sui commendatione; Ut: *his me favori, benevolentiae, officijsque tuis, quantus sum, commendo*: absolvunt.

Subscriptio est loci, temporis, et nominis cum quadam submissione sub finem Epistolae adjectio.

Subscriptio Loci fit hoc modo: *Belgradi, Wiennae*.

Temporis: *Anno 1737, Januarij 21 die*.

Nominis, quae annexam habet submissionem sic: si ad Mecaenatem scribas, vocabis te *clientem submississimum*, si ad Parentem *filium ob[o]edientissimum*, si ad familiarem, *amicum* dices te *ad obsequia promptissimum*.

Inscriptio EST [175] est exterior super Epistolam significatio, ejus nomen, merita, locumque continens, ad quem scribimus. V. G. ad Praeceptorem: *eximia eruditione et multa probitate praestanti viro N.N. Praeceptori suo unice colendo*, etc.

Curandum tamen est semper, ut *Ephitheton* ipsius personae qualitati, id est dignitati, Conditioni, et officio congruenter et aptè respondeat.

§ 2. De Formulis Valedictionis

Amplissimus *valedicendi* modus utpotè Doctorum usu approbatus est iste. *Vale*. *Valebis*, *Valeto*: *benè vale*: *rectè vale*: *vale feliciter*: *vale rectissime*, *vale etiam*, atque *etiam*: *fac ut valeas*: *da operam*, *ut valeas*: *cura, ut quam rectissime valeas*; etc.

Adjicimus interdum aliquid, quod ejus, cui scribimus, animo velimus tenatius inhaerere: Ut: *Vale, et stude*: *vale, et rescribe*: *vale, et Deum time*: *vale, et me, ut soles, dilige*: *vale, et tui amantem redama*: *vale, et huc ad nos quam primum advola*: *vale, et si me amas, labores ama et studia*: *vale, et me solito amore fac proseguare*: *vale, et nos tuis litteris, si est otium, saluta*: *vale feliciter NN in Christo Jesu, et bene valere tecum omnibus tuis precor*: *benè vale vir animo meo longè* CLARISSIME [175v] *clarissime*: *Vale mea charissima et optatissima Mater, vale etiam atque etiam, et salve plurimum*: *ne longior sim, vale, et nos, ut facis, ama*: *Vale felix et faustus vir omnium humanissime*: *benè vale memor praesertim in precibus tuis*: *benè vale doctissime doctor*: *vale, et tumultuariam hanc responsionem aequibonique consulas*: *Vale, et boni consulas has litteras plius, quàm extemporarias*.

Quodsi quia forte exciderit anima, licebit illud subjicere post *vale*

his modis: *Vale, sed O me obliviosum, nunc demum occurrit animo, quod primo loco dictum oportuit. Vale, sed obsignaturo Epistolam, illud post commodè venit in mentem, quod omissum dolerem, etc. Vale, sed heus paulipser omisi, quod non minus libenter leges, quàm caetera. Vale, sed planè me fugerat, quod te vel maximè scire volebam, iterum atque iterum Vale.*

§ 3. *De Ratione amicos in calce litterarum Salutandi, et Alterius nomine, resalutandi, et virtutibus Epistolae*

Siquidem quandoque accidit, ut in calce litterarum amicos salutemus, id autem aut ante aut post *vale* fieri consuevit, idcirco nonnullas hujus quoque REJ [176] rei formulas subijcio, quae sunt hujus modi:

Salvebit à me N.N. et reliqui, quos isthic me nosse putes.

Georgium nostrum eximia spe, summae virtutis adolescentem saluta meis verbis officiosè. Amicos omnes, sed in primis nostrum N.N. iubebis à me salvere plurimum.

Optimo viro, et doctissimo homini N.N. si quid litterarum dederis, adscribes à me salutem plurimam. Apud amicos tu fac, nomendatorem agas, ac singulis ex me nominatis salutem dicito. In salutandis amicis quoniam non vocat nunc plurimum scribere, meos vices obeas velim. Ornatissimum virum N.N. meis verbis salverer, jube deinde caeteras, quos ferè habemus amicos communes.

Onerabo te non gravi sarcina, ut proficiscens Belgradum meo nomine salutem proferas, ad amplissimum Dominum N.N. Valebis vir humanissime, et cum dabitur opportunitas, N.N. salvere à me jube.

Adolescenti multis animi fortunaeque dotibus ornatissimo precabis à me salutem plurimam, et felicem studiorum successum omnes, quibus cum viximus nominatim à me salutabis, seorsim autem humanissimo viro me plurimum Commendes velim.

Alterius nomine quempiam salutabis verbis hujus modi: *N.N. plurimum te jubet salvere. JUSSIT [176v] jussit me tibi salutem scribere. Plurimam tibi salutem impertitur. Vel sic: precatur tibi omnia felicissima: optat tibi salutem veram ac solidam. Vel: pluribus salvebis ab N.N. adolescente mihi summè dilecto et nostri observantissimo. Jam Epistolam complicitaveram, cum adiret N.N. qui te plurimum jussit meis salvere verbis.*

Resalutabis his, si libet verbis: *Fratres per me tuis verbis Salutati, vicissim te meis verbis resalutant. Dominis N N abs te salutem dixi, qui laetissimi de te audierunt, remittuntque salutem ingenti favore cumulatum.*

Reliquos modos tibi legendis Doctorum hominum ex Epistolis colliges.

Scripturus tamen Epistolam accuratissimè perpendas oportet, quis, cui, et quid scribes, iisque diligenter consideratis ac perspectis, Epistola etiam tota accom[m]odetur. Nam aliter scribendum est de communi bono, Rep[ublica] aliter de privata, aliter de rebus serijs, aliter de jocosis, aliter ad Reges, aliter ad subditos, aliter ad indoctos, ad familiarissimos aliter, aliter ad minus familiares.

Propriae et praecipuae virtutes Epistulae duae sunt: *Brevitas*, et *Perspicuitas*.

Brevitas IN [177] in hoc sita est, ut non omittamus necessaria, neque supervacua insarciamus.

Perspicuitatem consequamur, si certa quaedam orationis vitia, quae ipsius claritatem obscurant, evitemus, velut Ecclypsim et amphibologiam [= -boliam], etc. Fugiamus praeterea poëtica, dura, barbara, etc. sed haec quasi praefati jam ad ipsius Epistolae species accedemus.

§ 4. De Epistola nunciatoria, et ad eandem respondendi ratione

In *narratoria Epistola* exordiemur, vel ab institutae scriptionis occasione, et causis, vel excusatione silentij, aut raritatis litterarum, vel ex ratione nostri officij, etc.

Deindè ipsam rem nunciabimus, atque exponemus considerando circumstantias Loci, temporis, personarum, etc.

Denique concludemus aut petitione, ut amicus nos expectet, vel conveniat certo loco, vel obviam nobis prodeat, vel scribat ad nos quam primum, etc.: aut pollicitatione studij, et promptae voluptatis, aut reprehensione amici ob silentium et raritatem litterarum, aut excusationem prolixitatis litterarum. CUM [177v]

Cum multae solent esse scribendi causae, tum praecipuè una novitatis princeps, et palmaria multis.

Quae verò expectes ab amico vetere, nisi vetera; mores antiquos, priscam fidem, quae apud novaturiensis amicos raro esse solent.

Hac parte me tibi spectari maximè cupis, et nisi me omnia fallunt, tot annis jam spectatus fui.

Illud tamen tibi novi narro, me intra octo proximos dies iter ad vos meditari, quod gratum fore tibi minimè dubito.

Jam enim videre mihi videor, qua fronte excepturus sis, quo ore, quibus amplexibus hominem tui amantissimum.

Tu interim omnem operam dabis, ut pedes paulatim tibi officium discant, ac animo praesentiore esse possis. Vale.

In responsoria initio laudabimus prudentiam, humanitatem, sva-
vitatem litterarum amici; aut repetemus, quae scripta ad nos erant,

aut gratias agemus, etc. Tum laudabimus id, quod nunciatur, vel reprehendimus, vel obtestabimur, etc. Postremo concludemus, aut pollicitatione adventus, vel auxilij, aut nostrae voluptatis declaratione, aut petitione, ut post hac si quid acciderit novi certiores nos reddat, etc. V.G. MAGNOPERÈ [178]

magnoperè me tuae exhilarant litterae, varijs molestijs, et aegritudinibus ad temporum nostrorum difficultate conflictantem.

Opportunè enim adventum tuum mihi significabam, quod mihi tam gratum fuit Evangelion, quale sopor fessis in gramine: quale per aestum.

Dulcis aquae saliente sitim restingvere rivo. Nollim quidem, ut mea causa sanitatis jacturam persentias atroci hac hyeme, quae et extinxit multos per saevitiam frigores, et ad gravissimos morbos fomitem subministravit.

Si tamen vincere hujus tempestatis saevitiam vestium apparatus potest, si valetudinis constantiam permiseris, tantum abest, ut dissuadere tibi iter velim, ut et alas tibi aptari, et cyllaros, et Pegasos currui tuo jungi cupiam, quo ad nos advoles potius, quam adrepas.

Vide itaque ne in via diutius haereas, sed alternata corporis recreatione frigoris vim infringas. Sat citò ad nos veneris, si firmus valens veneris. Vale.

§ 5. De Epistula gratulatoria, et ratione respondendi ad gratulatoriam

In *Epistula gratulatoria* initio narrabimus OCCASIONEM [178v] occasionem institutae gratulationis, aut significabimus laetitiam ex amici rebus secundis perceptam, aut seram gratulationem excusabimus, etc.

Deindè, undè gratulabimur, vel etiam precabimur, ut ea res benè feliciterque amico eveniat, etc.

Tum gratulationis institutae argumenta subijciemus, denique concludemus, aut deferendo nostram benevolentiam, operam, studium, officium, adhortando ad partorum conservationem, usum rectum, et laudabilem, etc. V.G.

Etsi, quae à te veniunt litterae, semper mihi sunt exoptatissimae, nuper tamen me mirificè delectaverunt, et magnam mihi adtulerunt laetitiam, quod summis in Rep[ublica] honoribus ornatum te esse intellexerim.

Quoniam itaque etiam ad meam utilitatem pertinere existimo, si quae novi salutis dignitatisque tuae lux affulserit, affectus gaudij in hac Epistola erupit, qua tibi de honoribus tuis gratuler, quos proprios perpetuosque tibi et Reip[ublicae] salutaturus volo. Ingratissimus enim fuisset, nisi et me istius gaudij sensus percuteret, quem ego oculis tui semper

cujus ego beneficijs propè modum obrutus vivo, ut nullam meritorum partem mihi videar assecutus, si vel vitam pro salute tua profudero, QUAE [179] quae cum animo repeto, totum me tibi debitorem profiteor, et quousque vixero, profitebor. Vale.

In respondendo primum vel repetemus breviter gratulationem ab amico institutam, vel significabimus laetitiam ex eadem perceptam, etc. Deindè gratulationem praedicabimus, et gratiam agemus etc. Rationes etiam adferre poterimus, etc. Denique concludemus vel officij pollicitatione, vel petitione, ut amicus perpetuò animatus in nos esse benè velit, etc. V.G.

Venerunt ad me litterae tuae humanitatis amorisque plenissimae, quibus de honoribus in me collatis gratulabaris, omniaque fausta ac felicia apprecatus, ac ijsdem laudibus ornasti, quas ego, si agnoscerem, nimis de me magnificè sentirem.

Ego verò voluntatis tuae in me declarationem omni elogio potioverem habeo, cum amici partes impleas, nam caetera etiam assentationibus tecum poterunt esse communia, à quorum specie tantum tu abes, ut tibi in laudibus meis largiori credere malim, quam te in aliquod fucatae amicitiae crimen adducere.

Gratias itaque tibi ago, quales ab amico expectaveris, etsi quod hoc tempore studio operaque meâ prodesse tibi poterò nihil omittam, quae ad te juvandum oman- DUMQUE [179v] dumque pertinere videbuntur. Vale.

§ 6. De Epistola gratiarum actoria, et ratione respondendi ad eam

In gratiarum actoria incipiemus aut ex significatione voluptatis ex amici beneficio perceptae aut gratiarum actoriae, aut excusatione tardae gratiarum actionis.

Deindè petemus ut amicus conservet promptum animum nobis gratificandi. Postea acceptum beneficium commendabimus, et amplificabimus à circumstantijs. Postremum finiemus grati animi pollicitatione, ut continuet amicus suam in nos benevolentiam.

Vide pro Exemp[lo] Epist[ula] Cic[eronis] ad famil[iares] lib. 10, Epist. 11.

In responsoria primo laudatur amici animus, ostenditurque jucundam accidisse illam gratiarum actionem, vel extenuamus nostrum beneficium.

2do: declaramus novum studium, officiumque in amicum, et promptam voluptatem ipsi porro benefaciendi.

3tio: damus rationes, cur velimus deinceps amico gratificari vel communicamus cum illo consilia nostra.

Postremum renovamus promissionem nostram, cohortamur amicum ad mutuam benevolentiam.

Vide pro Exemp[lo] Cic[eronis] lib. 10, Epist. 19 ad famil.

[180] § 7. *De Epistola jocosa, et ad eam respondendi ratione*

Epistola jocosa seu *faceta* nominatur, in qua svaviter cum amico jocamur, eundem aut voluptate atque delectatione efficere, aut reprehendere, et accusare, aut admonere officij conamur. In hac itaque principio laetitiam et voluptatem, vel rem factam aut futuram denunciabimus: vel benevolentiam et studium declarabimus, vel occasionem institutae Scriptionis exponemus, vel accusabimus, vel proverbium commune adhibebimus, etc.

Subjungemus deindè sententias facetas, et urbanas petitas à notatione vocabuli, ambiguitate, Ironijs, Allegorijs, etc.

Denique concludemus vel excusatione causarum institutae Scriptionis, vel petitione, ut ad nos veniat amicus, nos amet, vel adhortatione. etc. V.G.

Omni cura atque cogitatione de studijs alijsque rebus abjecta, in Epicuri me castra contuli, et voluptate hujus vitae metiri felicitatem coepi.

Itaque loculos tuos omnes excutias, culinam etiam et caellam vinariam probe instruas: hospitem enim multi non loci, sed cibi expotús habebis [180v] *bebis. Vinum ejusmodi curabis, quod oculis colore, odore naribus, palato sopore placeat, auribus etiam fama commendetur.*

Interim operam da, ut valeas, et domi reperiaris, ne ego te vel jacente, vel adesse nolente bona tua comedam. Vale.

Ad jocosam respondebis, aut similiter jocando, aut allatos jocos, et facetias laudando sivè improbando. V.G.

Dici non potest, quantam laetitiam ex tuis litteris, in quibus te hospitem non multi joci, sed cybi et potús venturum ad me significasti, perceperim. Nimirum ex ijs verum te amicum adeò cognovi, ut de tua erga me voluntate, uti debeo, minimè dubitare possim. Nam cum Salustij, idem velle, atque idem nolle, ea demùm firma amicitia est: dicta consideremus, quid est quaeso, quod juxta eam sententiam inter nos non exprimitur.

Idem enim, idem, quae tu, facio; scribis te in Epicuri castra contulisse, sed et me istis diebus diligenter operam Ba[c]cho navare velim intelligas. Igitur quam citissimè venias, quo unus alterum in ejusdem Ba[c]chi exercitio intermisso paulisper Minervae juvemus, et simul aepulemur, et vina bona libemus, VEHEMENTER [...]

VOCABULARIUM

ad artem rhetoricam pertinentium in PRAECEPTIS usitatarum vocum

- abusio* v. catachresis 152
- acclamatio* 156
- adagium* v. paroemia 153; (sententia allegorice usurpata) 167v
- adjacentia* v. adjuncta 163
- adjuncta* s. circumstantiae, attributa, adjacentia 163; v. divisio subjecti in adjuncta 161
- adversa* (contrariorum genus) 161v
- aenigma* 152v
- allegoria* 152v; -riae species: aenigma, ironia, paroemia 152v
- ambitus* v. periodus 149v
- amplificatio* 157v; -tionis genera: congeries, comparatio, incrementum, diminutio/ extenuatio, ratiocinatio 157v-159v
- animus* (naturae donum) 146v
- annominatio* 155
- antecedens* (v. inductio) 172; antecedentia 162v
- anteoccupatio* 155v
- antimetathesis* 154v
- antonomasia/ pronomination* 152
- apodosis/ finis* 149v
- apologus* 166v
- apophthegmata* 167v
- apostrophe* 156v
- argumentandi formulae*: syllogismus, enthymema, expolitio, inductio, chria, exemplum, dilemma, sorteites, epicheirema 169
- argumentatio*: intrinseca, extrinseca 160; 169
- argumentum* 160
- assumpta* 160
- asyndeton/ dissolutio* 154
- attributa* v. adjuncta 163
- axioma* 168
- catachresis/ abusio* 152
- causa* (v. questio finita) 144v; (chriae pars) 171v; causa: efficiens, materialis, formalis, finalis 162; -sae genera: demonstrativum (laudes, vituperia, gratulationes, gratiarum actiones, historiae), deliberativum (suasiones, dissuasiones, hortationes, dehortationes, postulationes, consolationes), judiciale (accusationes, defensiones, expostulationes, deprecationes) 144v-145; -sae divisio (in effecta v. subjecti in adjuncta) 161
- chria* 171; chria: verbalis, activa, mixta 171v; chriae partes: enco-

mium auctoris, periphrasis s. clarior interpretatio sententiae, causa, contrarium, simile, exemplum, testimonium veterum, epilogus 171v

circuitus v. *periodus* 149v

circumductio periodica 150v

circumscriptio v. *periodus* 149v

circumstantiae: loci, personae, temporis 144v; -tiae v. *adjuncta* 163

colon/ *membrum* 149v

comma/ *incisum* 149, 149v

communicatio 156

commutatio 154v

compar 154v

comparatio 158v; c-tio: *majorum*, *minorum*, *parium* 162v

complexio 153v; c-xio s. *conclusio* (*expolitionis pars*) 171

comprehensio v. *periodus* 149v

concessio 157

conclusio (*sylogismi pars*) 169v; c-sio v. *epilogus* (*epistulae pars*) 174; c-sio v. *complexio* (*expolitionis pars*) 171

conduplicatio 153v

confirmatio s. *rationis ratio* (*expolitionis pars*) 171; c-tio (*epistulae pars*) 174

confutatio (*epistulae pars*) 174v

congeries/ *conglobatio* 159v; c-es: *verborum*, *sententiarum* 159v

conglobatio v. *congeries* 159v

conjugata 161

consequentia 162v

continuatio v. *periodus* 149v

contrapositum 154v

contrarium (*chriae pars*) 171v; *contraria* 161v; *contrariorum genera*: *adversa*, *privativa*, *negantia*, *relata* 161v

correctio 155; *correctio* [= *homoeoteleuton*?] (*figura verborum*) 153v; (*figura sententiarum*) 155v

definitio 160; d-tio: *rei* – *perfecta* (*ex genere proximo et propria differentia*), *imperfecta*/ *descriptio* 160v, *vocis* 160v

descriptio v. *definitio imperfecta* 160v

differentia propria (*definitionis perfectae*) 160v

dilemma v. *sylogismus cornutus* 173

diminutio/ *extenuatio* 158

dispositio (*retoricae pars*) 145v

dissimilitudo 161v

dissolutio v. *asyndeton* 154

- distributio* 156
divisio (rhetoricae) 143; d-sio: totius in suas partes 160v, *generis* in species 160v. *causae* in effecta v. *subjecti* in adjuncta 161
doctrina s. *ars* 146v
dubitatio 155v
effecta 162; *divisio causae* in e-cta v. *subjecti* in adjuncta 161
efficiens v. *causa e-ens* 162
elementa rhetoricae 143
elocutio (rhetoricae pars) 145v
emblema 168v
encomium auctoris (chriae pars) 171v
enthymema v. *sylogismus imperfectus* v. *ratio cinatio bipartita* 170; e-ma v. *inductio* 172; e-matis partes: *antecedens*, *consequens* 170
enumeratio partium 160v
epanadiplosis 153v
epanodos 155
epicheirema 173v
epilogus v. *theseos pars* 151v; e-gus (chriae pars) 171v; e-gus v. *conclusio* (epistolae pars) 174
epistula 173v-174; *amicum salutandi et resalutandi e-la* 176-176v, e-la: *gratiarum actoria* 179v, *gratulatoria* 178-178v, *jocosa* 180, *narratoria* 174, *nuntiatoria* 177; e-lae *partes*: *exordium*, *propositio*, *confirmatio*, *confutatio*, *narratio*, *epilogus* 174; e-lae *virtutes*: *brevitas*, *perspicuitas* 176v-177; ad e-lam *pertinentia*: *salutatio*, *valedictio*, *subscriptio*, *inscriptio* 174v
ethopoeja 157
etymologia v. *notatio nominis* 161
exclamatio 156
exemplum: *verum* 166, *fictum* (apologus, fabula, parabola) 166-166v; e-lum (chriae pars) 171v, 172v
exercitatio 147
exordium (epistolae pars) 174
exornatio (expolitionis pars, ab exemplo, simili, testimonio, contrario, symbolo ducta) 171
expolitio 171; e-tionis partes: *propositio*, *ratio*, *rationis ratio* s. *confirmatio*, *exornatio* (ducta ab: exemplo, simili, testimonio, contrario, symbolo), *complexio* s. *conclusio* 171
extenuatio v. *diminutio* 158
fabula 166v
facies (naturae donum) 146v

fama v. sermo publicus 165v

fictio v. onomatopoeja 152

fides 160

figurae/ schemata: verborum v. tropi 151v; f-rae *verborum* apud oratores: repetitio, correctio, complexio, epanadiplosis, conduplicatio, traductio, synonymia, asyndeton, polysyndeton, gradatio, similiter cadens, similiter desinens, syncrisis, contrapositum, antimetathesis, commutatio, compar, annominatio, correctio, epanodos 153-155; f-rae *sententiarum* 151v: interrogatio, subjectio, anteoccupatio, correctio, dubitatio, communicatio, exclamatio, acclamatio, distributio, paradoxum/ inopinatum, praeteritio, apostrophe, licentia, prosopopoeja, sermocinatio, concessio, ethopoeja, reticentia, sustentatio, parenthesis 155-157v

finalis causa 162

finis v. apodosis 149; f-is: intermedius/ subordinatus, ultimus, prior, posterior 145; rhetoricae finis 143, 145

forma s. species 161

formalis causa 162

genus 161; g-us proximum (perfectae definitionis) 160v; generis divisio in species 160v; genera contrariorum: adversa, privativa, negantia, relata 161v

gnomae 167v

gradatio 154

habitus corporis (naturae dona) 146v

hieroglyphica 168v

hyperbaton 153

hyperbole 153

imitatio 148v; i-tio: elocutionis, dispositionis 149, inventionis 148v

incisum/ comma 149

incrementum 157v

inductio 172

ingenium (naturae donum) 146

inopinatum s. paradoxum 156v

inscriptio v. lemma 168; i-tio (in epistula) 174v-175

interrogatio 155

inventio (rhetoricae pars) 145v

ironia 153

judicium (naturae donum) 146

jusjurandum 166

laterum firmitas et consonantia (naturae donum) 146v

lectio auctorum 147

lemma s. inscriptio brevis et ingeniosa 168

licentia 156v

loci oratorii (argumentum, fides, opinio) 160; *loci o-rii intrinseci*: definitio, enumeratio partium, notatio nominis, conjugata, genus, forma/ species, similitudo, dissimilitudo, contraria, adjuncta, antecedentia, consequentia, repugnantia, causae, effecta, comparatio 160-163; *loci extrinseci*: fama/ sermo publicus, praejudicia, tormenta/ supplicia, tabulae, iusjurandum, testes 165v; *loci oratorii extrinseci*: praejudicia, fama, tabulae, iusjurandum, tormenta, testes 160, 165v-166

materia: communis, propria, maxime propria 144v; *rhetoricae materia* 144

materialis causa 162

membrum v. colon 149v

metalepsis 152v

metaphora 152

metonymia/ transnominatio 152

memoria (naturae donum) 146; (*rhetoricae pars*) 145v

narratio (epistulae pars) 174

natura 146; *n-rae dona*: (ex parte animi) ingenium, memoria, iudicium, animus 146-146v, (ex parte corporis) vox, oculi, facies, laterum firmitas et constantia, habitus 146v

negantia (contrariorum genus) 161v

notatio nominis v. etymologia 161

oculi (naturae donum) 146v

officium 145v

onomatopoeja/ fictio 152

opinio 160

oratio v. *periodus* 149v

parabola 166v

paradoxum/ inopinatum 156v; *p-xum* (dictum admirabile praeter expectationem et a communi hominum sensu remotum) 168

parenthesis 157v

paroemia/ adagium 153

partes rhetoricae: inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio 143, 145v

periodus/ ambitus/ circuitus/ comprehensio/ continuatio/ circumscriptii 149v; *periodus*/ oratio 149v; *p-dus propria*: monocolos/ uni-

membris, discolos/ bimembris, tricolos/ trimembris, tetracolos/ quadrimembris 150; p-dus impropria: schoenotenes, periodica circumductio, periodus pneumatica, pneuma, thesis 150

periphrasis 153; (chriae pars) 171v

pictura (necessaria ad constitutionem symboli perfecti) 168

pneuma 150, 151; pneumatis partes: diania s. intentum, epilogus s. clausula 151

polysyndeton 154

praejudicia 165v

praeteritio 156v

principium v. protasis 149v

privativa (contrariorum genus) 161v

problema 168

pronomination v. antonomasia 152

pronuntiatio (rhetoricae pars) 145v

propositio (expolitionis pars) 171; (epistulae pars) 174; propositiones contradictoriae 144

prosopopoeja 156v

protasis/ principium 149v; p-sis v. inductio 172

proverbia 167v

quaestio 144; q-tio: theoretica/ speculativa, practita, finita (v. causa), infinita 144-144v

ratio (syllogismi) 169v; (expolitionis pars) 171; rationis ratio s. confirmatio (expolitionis pars) 171; rationes: major, minor 169v

rationcinatio 159, (in syllogismo) 169v; r-tio: quinquepartita 169v, bipartita v. enthymema, s. syllogismus imperfectus 170

relata (contrariorum genus) 161v

repetitio 153

repugnantia 162

reticentia 157

rhetorica: naturalis 143v, artificialis (docens, utens) 143v-144; rh-cae definitio, nomen, partes 143-146

salutatio (in epistula) 174v

sensus 149: perfectus, imperfectus, absolutus, non absolutus 149-149v

sententia: simplex, composita, probabilis, certa 167v; s-tiae species: gnomae, proverbia, adagia, apophthegmata, paradoxa, axiomata, problemata 167v

sermo publicus v. fama 165v

sermocinatio 157

- simile* (chriae pars) 171v; (in exemplo) 172v
similiter cadens 154; *similiter desinens* 154
similitudo 161v; s-do v. inductio 172
sorites 173v
species v. forma 161; divisio generis in species 160v, 161
subjectio 155v
subjectum: divisio subjecti in adjuncta v. divisio causae in effecta
 161
subscriptio (in epistula) 174v
supplicia v. tormenta 165v
sustentatio 157
sylogismus: rectus, inversus, dialecticus 169v, imperfectus v. enthymema s. ratiocinatio bipartita 170, s-mus cornutus v. dilemma 173; s-smi partes: ratio major, ratio minor, conclusio 169v
symbolum perfectum: pictura apta, lemma s. inscriptio brevis et ingeniosa 168
syncrisis 154v
synecdoche 152
synonymia 154
tabulae: leges, epistulae, codicilli 165v
testes 166
testimonium 166; t-nium divinum (oracula, auspicia, vaticinationes, responsa sacerdotum, responsa aruspicum, responsa conectorum; Apostolus, propheticus sermo ex Scriptura Sacra, concilia, consensus Sanctorum Patrum, unanimis orthodoxorum theologorum doctrina) 167; t-nium humanum (sententiae, symbola, emblemata, hieroglyphica; leges, edicta, praejudicia; pacta, conventa, quaesita, jusjurandum) 167; t-nium veterum (chriae pars) 171v
thesis 151; theseos partes: diania, epilogus 151v
tormenta v. supplicia 165v
transductio 153v
transnominatio v. metonymia 152
tropi: metaphora, synecdoche, metonymia, antonomasia, onomatopoeja, catachresis, metalepsis 152; tropi orationis: allegoria, periphrasis, hyperbaton, hyperbole 152v
valedictio (in epistula) 174v; v-tionis formulae 175
vox (naturae donum) 146v

INDEX

auctorum, qui in PRAECEPTIS citantur

- Aristoteles 143v, 145, 149v
 Athanasius 147v
 Augustinus Aurelius 167v
 Basilius Magnus 147v
 Caesar Caius Iulius 147v
 Cicero Marcus Tullius 145v, 147v, 148v, 150, 150v, 153, 154v,
 157v, 158, 158v, 159, 159v, 160v, 161, 161v, 166, 169v, 174v, 179v
 Crucius Jacobus 147v
 Curtius Quintus Rufus 147v, 150v
 Diogenes 171v
 Hieronymus 147v
 Horatius Quintus Flaccus 146
 Johannes Chrysostomus 147v
 Justinus Marcus Junianus 147v
 Lipsius Justus 174
 Livius Titus Patavinus 147v
 Majoragius Antonius 147v
 Manutius Aldus 147v
 Muretus 147v
 Nepos Cornelius 147v
 Ovidius Publius Naso 147v
 Plato 171v
 Plautus Titus Maccius 159v
 Pythagoras 171v
 Quintilianus Marcus Favius 143v, 145, 148v
 Sallustius Caius Crispus 147v
 Scriptura Sancta: Testamenti Veteris, Judices XIV, 14, 152v; Tes-
 tamenti Novi, Mattheus XVI, 25-26, 168
 Seneca Lucius Annaeus 172
 Tacitus Cornelius 147v
 Vergilius Publius Maro 147v, 153, 155, 157, 157v, 173v

SUMMARIUM

Olexa HORBATSCH: Die Karlowitzer handschriftlichen *Praecepta artis oratoriae* aus den JJ. 1736-37 der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien.

Die in der Handschriftenabteilung der Österreichischen Nationalbibliothek unter der Nr. 127 aufbewahrte Hs. Occupationes et exercitia

Slavonice enthält im 2. Teil Praecepta artis oratoriae – eine Reinschrift der Rhetorikvorlesungen im Kollegium zu Karlowitz (Sremske Karlovci) aus den J.J. 1736-37. Der 1. Teil (Occupationes et exercitia) stellt kirchenslavische und lateinische Hausübungen aus der Poetik und Rhetorik (einschließlich Versifikationsversuche) desselben Kollegiums dar. Diese Übungen weisen einen inhaltlichen und sprachlichen Bezug zu Kiev auf. Beides verdanken sie einer Gruppe der Kiever Lehrer, die in den J.J. 1733-37 in Karlowitz unterrichtet hatten. – Im Text der Rhetorik fehlt der Schluß: das Kapitel De orationibus vulgo politicis und der vorgesehene Teil III De oratione magna, memoria et pronuntiatione. – Der Abdruck des lat. Textes (er ist mit F. Prokopovyčs «De arte rhetorica», 1706-07 nicht näher verwandt) sowie sein terminologisches Vokabular wird dem Studium der erhaltenen ähnlichen Kiever Hs.en des 17.-18. Jhs. dienlich sein.

УВАГА: При передруку рукопису відмічувано його неетимологічні написання *ae*, *y*, *i*, *th*, *t*, *c* іншотипним шрифтом, а кустодії - великими літерами.

о. д-р Іван Хома

СОБОРИ ЕКЗАРХІВ У ЛЬВОВІ 1940-1941

(Sac. dr. I. СНОМА, *De Conciliis Exarcharum Leopoli 1940-1941*)

1. Причини й обставини встановлення чотирьох екзархів в ССРСР

Після зайняття Західної України совітами 17 вересня 1939 року небаром почались депортації наших священників і великого числа вірних на Сибір та в інші частини ССРСР. Митрополит Андрей у своєму першому посланню до духовенства у вересні-жовтні 1939 року писав спокійно і з упованням на Бога: «Обернулася картка історії, настала нова епоха. Стрічаймо її покірною молитвою, сильною надією в безконечну доброту й милосердя Ісуса Христа-Бога, який усе веде на Божу славу й наше добро. Вітаю вас християнським привітом — Христос посереді нас! Програма нашої праці така: Будемо повинуватися владі, слухати законів, оскільки вони не противні Божому закону; не будемо мішатись до політики і світських справ, не перестанемо жертвенно працювати для Христової справи в нашому народі».¹ Ця влада, про яку згадує митрополит Андрей була безбожна і вже двадцять років всіма способами поборювала Бога. Про те писалось в нашій пресі, але коли большевики зайняли Галичину, настала непевність, констернація серед населення.

Тому, що деяке число наших священників і численні вірні в Галичині опинились поза межами Галицької митрополії, митрополит Андрей старався поширити свою апостольську й архипастирську працю і поза межі України та й письмом з 10 жовтня 1939 року прохав Апостольський Престіл виразного потвердження на таку працю, зокрема на встановлення екзархів, а водночас прохав і про наслідника на Галицький митрополичий престіл. Не знаючи, коли прийде відповідь Апостольського Престолу, бо кордони були вже замкнені і зв'язок з Римом був дуже тяжкий та небез-

¹ *Твори-Послання Митрополита Андрея*. Бібліотека Логосу том XXIV, Йорктон 1961, ст. 1.

печний, митрополит Андрей силою давних прав киево-галицьких митрополитів відновлених в 1907 році папою Пієм X встановив 9 жовтня 1939 року три екзархати, які охоплювали територію цілого СРСР і іменував чотирьох екзархів, щоб дати можливість розвинутись майбутній апостольській праці.

До першого Екзархату належали: Волинь, Підляшшя, Полісся і Холмщина на чолі з екзархом єпископом Николаєм Чарнецьким.

До другого належала Білорусь на чолі з екзархом отцем Антонієм Неманцевичем.

До третього належали: Росія і Сибір на чолі з екзархом отцем Климентієм Шептицьким.

Четвертим була Велика Україна на чолі з екзархом отцем митратом Йосифом Сліпим — пізніше архієпископом.

Цього історичного діла довершив митрополит Андрей в перших днях большевицької окупації Галичини, коли ще було дещо більше зовнішньої можливості дії. Він, як гідний наслідник митрополитів Іпатія Потія і Йосифа Рутського, творців Берестейської Унії, старався якнайкраще приготувати поле праці для голошення Христової благовісті і єдності Церков.

В письмі з 24 січня 1942 року до кардинала Євгена Тіссерана, секретаря Східної Конгрегації, вищезгадані чотири екзархи подали пояснення про встановлення екзархатів і номінації екзархів.²

1. Встановлення екзархатів і номінації екзархів вважають законними, бо митрополит Андрей мав юрисдикцію і на цілу колишню Росію. Відомість про відкликання своїх повноважень Римом Митрополит одержав 26 вересня 1940 року, тобто коли встановлення екзархатів, номінація екзархів і Собор екзархів були вже довершені. Отже, всі акти були довершені канонічно важно і дозволено.

2. Не було сумніву щодо сили й існування вищезгаданих повноважень митрополита Андрея, бо папи Пій X, Бенедикт XV і Пій XI їх дали, потвердили та й не відкликали. Зробив це щойно папа Пій XII 26 вересня 1940 року. Але те відкликання потверджувало силу й існування згаданих повноважень в минулому аж до 26 вересня 1940 року, бо того чого нема або не було, не потрібно відкликати.

3. З огляду на тодішні умовини правна резигнація екзархів була неможлива. Неможливо було резигнувати на руки митропо-

² Див. *Додаток*, документ ч. 5.

лита Андрея, бо він виразно заявив, що після відкликання його давних повноважень він не має права приймати резигнації екзархів. Не можна було зложити резигнації на руки Папи, бо доступ до Риму був неможливий і тому треба було держатись «статус кво».

4. Встановлення екзархів був найвідповідніший спосіб для підготовки й упорядкування унійної праці. Якщо б відкликати екзархів, настане порожнеча і Апостольський Престіл не буде мати іншого шляху, щоб наново почати унійну працю в Східному Союзі, бо не було виглядів на скору зміну. Нові повноважні, які одержав митрополит Андрей від папи Пія XII письмом з 30 травня 1940 року, мали на увазі справи священників, а не встановлення східної ієрархії в СРСР поза Західною Україною. Митрополит Андрей, якого шанували не тільки католики, але і православні, часово заповнив ту ієрархічну прогалину. Після позбавлення його тої влади, треба вернутись до давньої засади, встановлення власної ієрархії, яку католики візантійсько-слов'янського обряду завжди мали на своїх землях.

5. Вправді була можливість підчинення католиків візантійсько-слов'янського обряду польсько-латинській ієрархії, як це було, на жаль на Волині, Холмщині і Підляшшю до 1939 року. Але такої унії східні дуже лякалися і були з неї невдоволені. Таке невдоволення є і в інших народів, які бажають церковної ієрархії зі свого клиру. Правильно робить Апостольський Престіл в останніх часах, коли не тільки в Європі, але і Азії, Африці, Австралії та Америці встановляє ієрархію з місцевого клиру, а не з європейських місіонерів, хоч на згаданих континентах йдеться про той самий латинський обряд і дуже ревних місіонерів. Та засада багато важливіша на Україні, де є різниця обрядів та й ворожість населення до панування чужої меншости над місцевою національною більшістю. Підчинення наших вірних польській ієрархії, яка в загальному була ворожа українській нації, і яка була в меншості на українських територіях, творило непоборні труднощі для католицької Церкви. Наприклад підчинення між двома війнами українських і білоруських «нео-уніятів» польсько-латинській ієрархії, а навіть польським деканам і парохам, залишило дуже прикийрий спомин в історії Унії.

В останніх роках перед війною 1937-39 польський уряд в католицькій Польщі знищив 130 церков, які колись належали до нашої Церкви. Ще прикріпе, що польська ієрархія цього негайно

і виразно не осудила. Зробив це тільки митрополит Андрей посланням з 2 серпня 1938 року, яке польська влада заборонила, і осудив той спосіб поступовання як нехристиянський і дуже шкідливий для католицької Церкви.

Крім цього, окремою угодою з 30 червня 1938 року наші церковні добра (храми, каплиці, цвинтарі, поля) Апостольський Престіл відступив польській державі. Ці добра належали до української католицької київської митрополії. Передання їх польській державі було порушенням вікової традиції і обіцянок Апостольського Престолу, що церковні добра Східної Церкви не будуть передавані в польські руки. В наслідок згаданої угоди (30.6.1938) в православних збільшилось упередження до Унії, до Апостольського Престолу і до католицької Церкви. Вони у зв'язку з цим говорили: « Рим колись боронив православних в совітській Росії, а тепер нас в Польщі продав полякам ». Мабуть і це було причиною, що православні на Холмщині і Підляшшю по упадку Польщі під німецькою окупацією оставалися в православ'ю і не приєднувалися до католицької Церкви, хоч перед війною виявляли таке бажання, бо за польської влади православні втратили своїх храми і церковні добра, а навіть холмський катедральний собор, а за німецькою окупації його віднаємали.

Була ще одна трудність щодо підчинення східних католиків польській-латинській ієрархії, а саме жива пам'ять так званої ревіндикації: це значить, коли добра київської греко-католицької митрополії (на Холмщині, Волині і Підляшшю), які Москва сконфіскувала, знищивши митрополію, ці добра потім перебрала католицька Церква, але польська. Ту несправедливу ревіндикацію переведжено над українцями і білорусинами, що не хотіли змінити обряду, під охороною світської польської влади, і при співпраці польських парохів. Такий спосіб поступовання збільшив нехоть східних християн не тільки до польської ієрархії, але взагалі до католицької Церкви, бо переконувались, що як завжди впродовж віків, поляки використовували латинський обряд для досягнення своїх « політичних » цілей. Це потверджує багато фактів від самих початків Унії (1596). Одиноким способом, щоб ці прикрі події забути, було встановлення на території СРСР церковної ієрархії власного обряду і таким було встановлення екзархатів.

2. Декрети першого Собору Екзархів

Минув майже рік від встановлення екзархатів і номінації екзархів поки митрополит Андрей скликав перший Собор Екзархів у Львові від 18-19 вересня 1940 року, у важких умовах совітської дійсності. Однак ще перед скликанням того Собору Митрополит думав, в який спосіб забезпечити духовну опіку вірним, що опинились поза галицькою митрополією і як вести унійну працю в нових умовах. У зв'язку з цим вже в лютому 1940 року він писав: « Розписується конкурс на парохії в Києві, Одесі, Вінниці, Харкові і Полтаві. Вимагається готовости вдень і вночі на всякі жертви, які були би потрібні, або хоч би хосенні для справи з'єдинення наших вірних, нез'єдинених православних і безбожників хрещених і нехрещених... ». В місяці березні 1940 року в посланні до духовенства він писав: « Як Бог дасть, прийде нам ласка, — а певно многим з нас Бог дасть ту ласку, — проповідувати в церквах Великої України, право-і-лівобережної, аж по Кубань і Кавказ, Москву і Тобольськ. Треба бути на те приготованим... ».³

Конкретніше намічував цю працю опісля Собор Екзархів в сто коротких декретах поділених на десять глав: ⁴ про екзархати і екзархів (1-21), про Собори (22-39), про культ Бога і святих (40-50), про проповідь Божого слова (51-54), про Тайни (55-61), про збереження обряду (62-68), про світське і чернече духовенство (69-88), про мирян, Братства і Католицьку Акцію (89-93), про трибунали (94-97) і про відношення Церкви до держави (98-100).

Короткий зміст деяких важніших декретів такий: екзархи безпосередньо підчинені Апостольському Престолові, а їх юрисдикція важна на територію Російської імперії з перед 1914 року. Вони визнають непомильну учительську власть Римського Архисрея і його першенство. Головним завданням екзархів провадити унійну працю і доказувати православним, що католицька Церква і Апостольський Престіл не хочуть, щоб православні переходили на латинський обряд, коли приєднуються до католицької Церкви, але, щоб держались свого рідного обряду. Екзархи зобов'язувалися служити св. Літургію, в неділі і свята, за єдність Церков на своїх територіях (1-10). Першому з екзархів, Протосові, (єпископові Миколаєві Чарнецькому) три інші екзархи мають висилати звідомлення кожного року (19).

³ *Письма-Послання Митрополита Андрея*. Бібліотека Логосу том XXIV, Йорктон 1961, ст. 12 і 43.

⁴ Див. *Додаток*, документ ч. 4.

Щорічно мали відбуватися Собори Екзархів (22), кожний екзарх міг взяти з собою на Собор двох священників з дорадчим голосом (30). Потверджено Петроградський Синод, який скликав і проводив ним в днях 29-31 травня 1917 року митрополит Андрей, після свого освободження з царської тюрми (39).

В третій главі про культ Бога і святих була мова про потребу особливого культу Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії (42,43), св. Йосифа (44), св. Йосафата (45). У введенні якогось нового культу треба бути дуже второпним (46), не вводити культу латинських святих (47), толерувати культ православних святих, бо згідно з традицією київської митрополії довголітній культ святих є рівнозначний з беатифікацією (48), але про таких святих треба звітувати Апостольському Престолові (50).

Собор Екзархів поручав священникам, щоб у проповідях заохочували вірних до мудрої участі у літургічних відправах та й щоб співали ті частини, які призначені для народу (53).

Тайну Хрещення уділяти через полиття (де є такий звичай) (56), заохочувати вірних до частой св. Сповіді і св. Причастя бодай три-чотири рази на рік (58).

Собор Екзархів забороняв асимілювати візантійський або греко-слов'янський обряд до латинського (62,64). Дозволяв православним, які приєднуються до католицької Церкви зберігати звичаї й обряди, до яких вони привикли впродовж століть, якщо в них нема нічого противного науці католицької Церкви (65), і щоб у літургічних відправах поминано Римського Архисвєря (66). «Старовірам» можна дозволити на уживання їхніх літургічних книг (так звані «перед-Ніконівські» (67). Пости треба зберігати згідно зі східним правом і місцевим звичаєм, але священник у сповіді і поза сповіддю може пояснити, що в деяких випадках приписи посту не обов'язують (68).

Собор Екзархів рішив допускати до священства безженних і жонатих кандидатів, і водночас дуже поручав духовенству та вірним євангельські ради (70). Церковне правило (Молитвослов), не є обов'язуючим під тяжким гріхом, але Церква дуже його поручає священникам, і священники, що мають служити св. Літургію, повинні відслужити 9-тий час, вечірню й утрєню (73). В часі тяжкої душпастирської праці Собор дозволяє скоротити Церковне правило до пів години (74). Священник обов'язаний прочитати впродовж двох років Св. Письмо Нового Завіту і бодай раз на чотири роки Св. Письмо Старого Завіту (77). Кожного року священники повинні робити духовні справи (78).

У восьмій главі « про мирян, Братства і Католицьку Акцію » Екзархи рішили вживати коротшої форми визнання віри для тих, що приєднуються до католицької Церкви (89), приєднані парохії можуть вживати живої мови, якщо такий був у них звичай (91). Відправи Братств мають бути примінені до східного обряду (92).

В останній главі « про відношення Церкви до держави » Собор Екзархів вважав, що кінцевою є незалежність Церкви від держави. Закони так візантійських як і російських імператорів та російського Синоду не обов'язують Церкву (99). Вкінці Собор предложив свої декрети до потвердження Апостольському Престолові (100).

3. Потвердження встановлення екзархатів, номінації екзархів і Собору

Митрополит Андрей, встановлюючи екзархати, іменуючи екзархів і скликаючи Собор Екзархів, робив все у добрій вірі для добра Церкви, силою незвичайних повновастей, які він одержав від папи Пія X. Тиждень після закінчення першого Собору Екзархів і коли екзархи вже ввійшли у свій уряд та почали працю, прийшло письмо Державного Секретаріату з 30 травня 1940 року підписане державним секретарем кардиналом А. Малльоне з повідомленням, що папа Пії XII відкликав всі надзвичайні повновасті митрополита Андрея, але потвердив йому юрисдикцію більш обмежену для території Росії. Після одержання цього письма митрополит Андрей скликав екзархів 12 жовтня 1940 року, прочитав їм письмо кардинала А. Малльоне і заявив, що вже не має повновасти приймати їх димісії і тому лишає їхньому сумлінню та розсудкові дальше поступування.

Екзархи чотири місяці застановлялись і молились, як їм дальше поступати, і 24 січня 1941 року написали довге письмо до секретаря Східної Конгрегації кардинала Євгена Тіссерана (яке він одержав поїно 30 жовтня 1941 року). В ньому подали вони причини, які спонукали митрополита Андрея встановити екзархати, подали своє становище, долучили декрети Собору Екзархів з 1940 року з проханням про апробату Апостольського Престолу.

Для встановлення екзархів і номінації екзархів митрополит Андрей користувався надзвичайними повновастями, — писали чотири Екзархи, — які він мав від папи Пія X для території цілої Росії, і їх потвердили його наступники. Ними вже користувався митрополит Андрей в 1917 році, іменуючи отця Леоніда Фьодо-

рова — екзархом Великої Росії за виїмком України і Білорусії. Папа Бенедикт XV потвердив створення того екзархату і номінацію Леоніда Фйодорова екзархом (див. письмо Конгрегації для Східної Церкви з 2 квітня 1921 року).⁵ Після ісповідницької смерти екзарха Л. Фйодорова в 1935 році цей екзархат не був канонічно зліквідований і чекав на нового екзарха.

Маючи на увазі унійну працю, в нових умовинах, митрополит скликав Собор Екзархів до Львова в днях 18-19 вересня 1940 року. Вправді, — пишуть Екзархи, — щоб скликати такий Собор треба було згоди Римського Архисрея і декрети потребують апробати Апостольського Престолу. Одначе з огляду на дуже важні обставини і те, що майже неможливо було звернутись до Папи, а справи вимагали скорого рішення для загального добра Церкви, тому, супонуючи згоду Апостольського Престолу, Собор Екзархів щасливо відбувся під проводом Митрополита. « Ми вважаємо, що декрети Собору мають обов'язуючи силу до рішення Апостольського Престолу »... Після глибокої застанови ми рішили: до нового рішення Апостольського Престолу ми в совісті повинні продовжати наші обов'язки для з'єдинення Церков в наших екзархатах, наскільки на це дозволяють умовини... До витривалости в нашій намірі спонукує нас небезпека з боку давнього ворога церковної Унії — московської схизми. Православна ієрархія назначена Москвою і їй підчинена, мовчки признана, апробована і піддержувана режимом приготовляється перетягати католиків візантійсько-слов'янського обряду на схизму. Всім відомо, що Москва пропагуванням своєї схизми хоче поділити Східну Церкву і її ослабити. Містоблюститель московської патріярхії — митрополит Сергій іменував недавно православного Олексія Громадського — єпископом тернопільським-галицьким-станиславівським, впорядкував православні справи на Волині, Поліссі, Білорусії і Литві, створив екзархати для Західної України і Білорусії, створив православну митрополію для Литви у Вильні, іменував нових єпископів в Луцьку, Ковлі та Гродні. Натомість усунув православних єпископів, які перед тим були залежні від митрополита Діонізія у Варшаві, тобто знищив Автокефальну Православну Церкву в Польщі. Крім цього совітська влада намовляє українців католиків до злуки з московською Церквою.

Вкінці, найсильніший ворог нашої Церкви — це воюючий атеїзм. Впродовж 17 місяців совітської окупації зачинено всі духовні

⁵ Див. *Додаток*, документ ч. 2.

семінарії, монастирі, сконфісковано церковні добра, ув'язнено багато священників або засуджено на смерть, на інших наложено великі податки, около 300 церков спрофановано. Позбавляти себе влади і титулу, щоб в таких обставинах щось робити, було б проти нашого сумління.

Навпаки встановлена ієрархія при зміні обставин на ліпше може негайно приступити до праці. Не зважаючи на тяжке переслідування є велика надія навернення багатьох в Росії, Україні, Білорусі до католицької Церкви. Вже сьогодні багато православних, які зберігають християнську віру, звертаються до нас католиків візантійсько-слов'янського обряду з околиць Петербурга Москви, Харкова, Києва, Одеси і інших земель, відвідують наші церкви, просять (явно або скрито): Хрещення, Миропомазання, Сповіді, Евхаристії, Подружжя. Проявляють образків, хрестиків, молитовників, досліджують умови нашої з'єдненої Церкви з Апостольським Престолом, її обряд і ієрархію. Вони бояться латинізації і тому обсервують нашу Церкву спершу з деяким недовір'ям, порівнюють її з православною Церквою... Не диво, що багато наших освічених мирян, обсервуючи стан Церкви, запитує себе, чи ієрархія робить якісь плани на майбутнє, на випадок більшого переслідування або більшої свободи... Тому ми екзархи не можемо відмовитися від підготовчої праці згідно з декретами Собору 4,5,6, щоб не дати православним і ворогам Апостольського Престолу нового аргументу, немов би він не хоче встановлювати східної ієрархії для східних християн, але радше має намір підчинити їх латинській-польській ієрархії, як це було в Польщі до 1939 року, де трактовано східних католиків немов другої класи. Таке поступування відстрашує православних від унії з католицькою Церквою. Тому для мабутньої унійної праці в Україні, Білорусі спочатку потрібно ієрархії рідного обряду, щоб не йти манівцями, як це було в Польщі впродовж останніх 20 років.

Ці рачі ми уважно розглянули і в совісті зобов'язуємось продовжувати наші завдання екзархів аж до нового рішення Апостольського Престолу в цій справі, і ми вповні готові його послухати. Нас не притягають почесті, ми радше придавлені тягарями відповідальностей і нічого більше не бажаємо, ні не шукаємо, як тільки добра католицької Церкви і гарячого сповнення волі Христа — щоб всі були одно. Щераз прохаємо, щоб Святіший Отець, за посередництвом Вашої Емінінції зволив потвердити декрети».⁶

⁶ Див. *Додаток*, документ ч. 5.

Це письмо Екзархів з 24 січня 1941 року кардинал Е. Тіссеран одержав щойно 30 жовтня 1941 року і три тижні опісля — 22 листопада 1941 року — предлюжив його папі Пієві XII, а чотири дні після того (26 листопада 1941 року Ч. 296/41; А.Е. 9677 (41)) урядово повідомив державного секретаря кардинала А. Малльоне про такі рішення Папи:

1. Папа потверджує для певности номінації Екзархів, яких іменував митрополит Шептицький 17 вересня 1939 і 17 вересня 1940 і для певности санує юридичні акти, що їх, можливо, зроблено неважно.

2. Іменує екзархів:

а) Кир Николая Чарнецького для Волині Полісся зайнятого совітами і Підляшшя;

б) Отця Климента Шептицького, ігумена студитів, для Великої Росії і Сибіру;

в) Кир Йосифа Сліпого, архієпископа-коадютора з правом наслідства митрополита Шептицького — для Великої України.

г) о. Антонія Неманцевича (єзуїта) для Білорусі — *Апостольськими Екзархами* (Апостольськими Адміністраторами) для вірних східного обряду на вищезгаданих територіях, згідно з волею Апостольського Престолу, поки Апостольський Престіл не подбає інакше.

3. Митрополит-архієпископ Шептицький має завдання бути делегатом Апостольського Престолу для вищезгаданих апостольських екзархів, якому вони мають звітувати про найважливіші справи й очікувати від нього напрямних загального характеру.

4. Митрополит-архієпископ Шептицький має завжди негайно інформувати Апостольський Престіл, наскільки це можливо, про кожну важну справу, яка може виринути на територіях поодиноких Апостольських Екзархатів.

5. Поручає компетентним урядам Апостольського Престолу (Конгрегація для Східної Церкви і Державний Секретаріат) не проголошувати згаданих номінацій, а митрополитові Шептицькому забороняє проголошувати їх в Руській Церковній Провінції.⁷

Таким чином, *папа Пій XII апробував тоді всі юридичні акти митрополита Андрея зроблені у зв'язку з встановленням Екзархатів і номінацією екзархів та й визнає юрисдикцію галицького митропо-*

⁷ Див. Додаток, документ ч. 6.

лита Андрея не тільки на цілу Україну, але і на Білорусь, Росію і навіть Сибір. Одначе про те не було ніякої згадки в « Папських Річниках » (« Аннуарію Понтіфічію »), бо була заборона це друкувати.

Кардинал Е. Тіссеран у своїм звідомленні підкреслює, що ціла територія екзархату єпископа Николая Чарнецького і частина території екзархату о. Антонія Неманцевича, належать до польських єпархій латинського обряду, де єпископи мають також юрисдикцію над вірними східного обряду. Кард. Тіссеран приймав можливість, що польський екзильний уряд, довідавшись про дві номінації екзархів на території колишньої Польщі без порозуміння з урядом, буде протестувати, вважаючи це порушенням конкордату з 1925 року. Тому екзархи іменовані апостольськими адміністраторами з тимчасовою юрисдикцією, і їх Апостольський Престіл може відкликати будьколи. Про те все кардинал Тіссеран повідомив митрополита Андрея письмом з 22 грудня 1941 року, яке митрополит одержав щойно 15 лютого 1942 року.

4. II-ий Собор Екзархів (9-15 червня 1942)

В 22-ім декреті першого Собору екзархів постановлено, що екзархи мають щороку збиратися на Собор, одержавши передтим, якщо можливо, дозвіл і апробату Апостольського Престолу. Хоч політична ситуація за той час в Україні змінилась, бо в червні 1941 року на зміну совітським окупатам прийшли німецькі, однак комунікація з Апостольським Престолом була тяжка. Тому Кир Николай Чарнецький, вибраний на I-му Соборі Протосом Екзархів в 1940 році прохав митрополита Андрея, як Делегата Апостольського Престолу, дозволити екзархам зібратись на другий Собор у Львові. Митрополит переконаний, що може так зробити в імені Апостольського Престолу, дозволив на Собор, який відбувся від 9-15 червня 1941 року. Про те повідомив митрополит Андрей кардинала Тіссерана письмом з 22 червня 1942 року, і предложив декрети другого Собору Екзархів. На жаль, не маємо повного тексту тих декретів тільки про деякі з них згадує о. Кирило Королевський у своїй праці про митрополита Андрея.⁸ Їх зміст такий: означення

⁸ « Ce Synode fut complété par un autre tenu indépendamment du Métropolitain, comme je l'explique plus loin, les 13-16 juin 1941 à Léopol, six jours avant le début de l'occupation allemande. KOROLEVSKIJ Cyrille, *Métropolitain André Szepiłykyj*. Romae 1964, p. 366.

границь екзархатів (1), хрещення дорослих робити через напівзанурення, тільки ніг у воду (7), суворо пригадувано про тайну сповіді (8), також про нерозривність подружжя (10), заборонено відправляти священикам або дияконам, що вдруте одружилися (13), оприділено належну покуту для відступників (14), усталено деякі умовини щодо прийняття до монастиря (16), заборонено змішування обрядів руських, синодальних і старовірів (17), усталено деякі вислови для означення католицької віри і Римського Архирея: на місце слова «схизматики» введено «православні нез'єдинені» (19).

Немов доповненням до тих декретів були прохання екзархів, висловлені при нагоді другого Собору, які предположив митрополит Андрей кардиналові Тіссеранові в письмі з 22 червня 1942 року.

1. *Щодо бірітуалізму.* Східна Конгрегація письмом з 12 листопада 1940 року дозволила священикам латинського і східного обряду уділяти святих Тайн і правити Службу Божу в обох обрядах. Екзархи вважають, що такий дозвіл може довести до надужиття шкідливого для Унії, і тому прохають відкликати або змодифікувати цей дозвіл. Випадки, коли бірітуалізм міг би бути корисний, є рідкі, а православний нарід в загальному гіршиться і тратить довір'я до тих священиків, яких вважає східного обряду, а тимчасом бачить їх, як вони служать і в латинському обряді.

2. Екзархи дякують Апостольському Престолові за те, що відликав повновласті дані нунціям — дозволяти на *зміну обряду* (Акта Ап. Седіс 1941 Ч. 2).

3. Екзархи дуже бажають, щоб їх Собори, принайменше перший, бути потверджені Апостольським Престолом «в особливий спосіб». Через таке потвердження декрети Собору стануть законами Апостольського Престолу, і вони будуть дуже побажані для майбутньої апостольської праці.

До тих прохань Екзархів митрополит додав в згаданому письмі також і свої уваги, головню щодо зміни обряду. Перехід з одного обряду на другий прохає зробити тяжчим, а латинським священикам дозволяти священослужити тільки в східному обряді на означений час і на означеній території, де його праця буде сприятлива.

Можна б святити латинників на священиків східного обряду, які бажають працювати серед східних вірних, і митрополит Андрей прохає повновластей для Екзархів святити священників латинського обряду, зокрема білорусинів.

Білорусини латинського обряду — це давні уніяти, що перейшли на латинський обряд за дозволом Апостольського Престолу, коли за панування цариці Катерини II перехід на латинський обряд був умовою збереження католицької віри. В той сам спосіб багато східних білорусинів стали латинниками підчас переслідування Унії за царя Миколи I, після 1839 року. Так само на Холмщині уніяти в подібних обставинах переслідування перейшли на латинський обряд після 1875 року за дозволом Апостольського Престолу.

На думку митрополита Андрея, після декрету толеранції царя Миколи II в 1905 році, приймаю на латинський обряд багато східних вірних, не оглядаючись на повновласті уділені Апостольським Престолом, і тоді багато східних католиків-уніятів змінило обряд без законного дозволу, тому вони належать далі до східного обряду і не потребують спеціального дозволу на поворот до свого обряду. « Йдеться про сумнівні факти, — пише дослівно Митрополит, — і зміна обряду була зроблена зі шкодою для Східної Церкви, тому я прохаю такого дозволу. В загальному можуть бути випадки, хоч нечисленні, що поворот вірних до східного обряду буде дуже корисний для Унії, а не можливо буде сконтактуватись з Апостольським Престолом ».

В тому самому письмі з 22 червня 1942 року митрополит Андрей прохав, на випадок, коли звернення до Апостольського Престолу в наступному році було б тяжке, дозволити Екзархам на новий Собор в 1943 році, а йому або Протосові (Кир Николаєві Чарнецькому) дозволити предсідати на такому Соборі.⁹

5. Звіт про стан Екзархатів

1. Одинокий, що міг відразу користуватись своєю юрисдикцією був екзарх Білорусі — отець Антоній Неманцевич. Ще перед одержанням повідомлення про його номінацію Апостольським Екзархом, німецька окупаційна влада дозволила йому 4 лютого 1942 року виконувати його діяльність. Екзарх Неманцевич написав коротке пастирське послання, повідомляючи духовенство і вірних, що починає своє служіння. Водночас повідомив про те також місцевих латинських єпископів. Він створив екзархальну Раду з трьох добрих священників: о. Венцеслав Аношко, о. Лев Горошко і о. Іван Гарматюк. Ця Рада — це також і трибунал першої інстанції для подружніх справ.

⁹ Див. *Додаток*, документ ч. 8.

В цілій Білорусі осталося тільки три парохії, одначе тяжкі воєнні комунікаційні засоби не дозволили екзархові перевірити числа вірних.

Екзарх Неманцевич твердив, що Унія або «нео-Унія», так звана «польська», в східних землях Польщі з-перед другої світової війни, майже зліквідована большевицьким переслідуванням, бо вона була квола і непопулярна. Багато православних священників, що приєдналися до католицької Церкви, вернулись назад до православ'я. Більшість священників перейшла на латинський обряд, бо це були поляки, що залишили нео-Унію, вважаючи її втраченою справою.

Православні зорганізували свою Автономну Білоруську Церкву із 5 єпархіями та митрополитом Пантелеймоном у Мінську, як її головою. Ця православна церковна провінція була «де факто» незалежна від московської патріархії, але з нею формально не вірвала, і, як така, була визнана німцями.

2. Кир Николай Чарнецький — екзарх Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся, не міг перейти кордону встановленого польською владою, який відділював Галичину від Волині. Також і він твердив, що польська «нео-Унія» на Волині не вдержалась під большевицьким переслідуванням. Чотири священники і шість парохій вернулись до православ'я, а решта духовенства — майже розкинена, розсіяна. Остались деякі парохії і священники.

3. Екзарх Великої Росії — отець Климент Шептицький не мав жодної можливості одержати певні відомості про стан православ'я в Росії. Містоблюститель московського патріярха — митрополит Сергій і всі його єпископи — віддані і послухні Сталінові та НКВД.

4. Екзарх Великої України — архієпископ Йосиф Сліпий сам повідомив кардинала Е. Тіссерана, письмом в 12 квітня 1942 року, про стан в екзархаті Великої України. Найперше повідомив щераз про свою хіротонію (22.XII.1939) та й що він дальше є ректором Духовної Семінарії і Богословської Академії, поки не знайде наслідника. Будинок Духовної Семінарії в часі війни був дуже знищений, але його вже відновлено.

Дальше згадує в листі, що перед місяцем митрополит Андрей одержав письмо в справі Екзархів: «Дякую за довір'я, — пише дослівно Кир Йосиф. Умовини на Україні є дуже тяжкі, але мимо цього два священники, бувші мої питомці, о. д-р Григорій Процюк і о. д-р Йосиф Кладочний, добились до Києва. Там створено і юридично оформлено парохію візантійського обряду і її визнала міська

київська управа. Роблю зусилля, щоб дістатись до Києва. Є тяжко післати священників в інші міста, але приготування вже зроблені. Мушу поступати обережно, бо є незгода між православними єпископами, варшавським митрополитом Діонізієм, митрополитом Олексієм Громадським і архієпископом Іларіоном Огієнком, які вислали своїх єпископів до Києва... Німецький уряд заборонив митрополитові Діонізієві і архієпископові Огієнкові вмішуватися в церковні справи Великої України. Прихильниками Унії є єпископи Ніканор Абрамович і Ігор Губа, які мешкають у Вінниці... Вони прийняли з вдячністю новий Літургікон. В нашій Семінарії вже служиться з нового Літургікона. На Архiepархіальнім Синоді, що відбувся за большевицького режиму у Львові і тепер продовжується, зроблено багато для обрядової однообразности».¹⁰

Українська Православна Церква поділена, принайменше на дві партії, які себе поборюють сказано в звіті екаарха Великої України — Кир Йосифа Сліпого. Архiepіскоп Крем'янця — Олексій Громадський титулує себе митрополитом Волині і Житомира і є екаархом та головою Церкви, яка називається «автономна в границях московської патріархії». Підчас большевицької окупації він відділився від митрополита Діонізія у Варшаві і підчинився митрополитові Сергієві в Москві. Він має зі собою шість єпископів і архієпископів: Антін Марченко — єпископ Камін Коширського і Ковеля, Симеон Івановський — архієпископ Острога (перенісся до Чернігова), Дамаскин Малюта — єпископ Буковини (резидує у Кам'янці Подільському), Іван Лавріченко — єпископ Володимира, Пантелеймон Рудик — єпископ Полтави і Лубнів (резидує в Києві), Іларіон Огієнко — архієпископ (не митрополит) Києва.

Голова другої православної Церкви — це архієпископ Полікарп Сікорський, якого митрополит Діонізій іменував «адміністратором цілої України». Він висвятив сімох єпископів для різних владичих престолів в Україні. Ця Церква з'єдналась з кол. Українською Автокефальною Церквою й імена сімох нових єпископів і їхні владичі престולי такі: Ніканор Абрамович — Біла Церква, Ігор Губа — Умань, Мстислав Скрипник — Прєєслав, Фотій Тимошук — Чернігів, Михайло Хороший — Єлисавет. Єпископи Степан Гаєвський і Емануїл Тарнавський ще не мали призначених владичств.

В Києві резидувало двох ворожих собі православних архієреїв:

¹⁰ Див. *Додаток*, документ ч. 7.

В цілій Білорусі осталося тільки три парохії, одначе тяжкі воєнні комунікаційні засоби не дозволили екзархові перевірити числа вірних.

Екзарх Неманцевич твердив, що Унія або «нео-Унія», так звана «польська», в східних землях Польщі з-перед другої світової війни, майже зліквідована большевицьким переслідуванням, бо вона була квола і непопулярна. Багато православних священників, що приєдналися до католицької Церкви, вернулись назад до православ'я. Більшість священників перейшла на латинський обряд, бо це були поляки, що залишили нео-Унію, вважаючи її втраченою справою.

Православні зорганізували свою Автономну Білоруську Церкву із 5 єпархіями та митрополитом Пантелеймоном у Мінську, як її головою. Ця православна церковна провінція була «де факто» незалежна від московської патріархії, але з нею формально не зірвала, і, як така, була визнана німцями.

2. Кир Николай Чарнецький — екзарх Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся, не міг перейти кордону встановленого польською владою, який відділював Галичину від Волині. Також і він твердив, що польська «нео-Унія» на Волині не вдержалась під большевицьким переслідуванням. Чотири священники і шість парохій вернулись до православ'я, а решта духовенства — майже розкинена, розсіяна. Остались деякі парохії і священники.

3. Екзарх Великої Росії — отець Климент Шептицький не мав жодної можливості одержати певні відомості про стан православ'я в Росії. Містоблюститель московського патріарха — митрополит Сергій і всі його єпископи — віддані і послухні Сталінові та НКВД.

4. Екзарх Великої України — архієпископ Йосиф Сліпий сам повідомив кардинала Е. Тіссерана, письмом в 12 квітня 1942 року, про стан в екзархаті Великої України. Найперше повідомив щераз про свою хіротонію (22.XII.1939) та й що він дальше є ректором Духовної Семінарії і Богословської Академії, поки не знайде наслідника. Будинок Духовної Семінарії в часі війни був дуже знищений, але його вже відновлено.

Дальше згадує в листі, що перед місяцем митрополит Андрей одержав письмо в справі Екзархів: «Дякую за довір'я, — пише дослівно Кир Йосиф. Умовини на Україні є дуже тяжкі, але мимо цього два священники, бувші мої питомці, о. д-р Григорій Процюк і о. д-р Йосиф Кладочний, добились до Києва. Там створено і юридично оформлено парохію візантійського обряду і її визнала міська

київська управа. Роблю зусилля, щоб дістатись до Києва. Є тяжко післати священників в інші міста, але приготування вже зроблені. Мушу поступати обережно, бо є незгода між православними єпископами, варшавським митрополитом Діонізієм, митрополитом Олексієм Громадським і архієпископом Іларіоном Огієнком, які вислали своїх єпископів до Києва... Німецький уряд заборонив митрополитові Діонізієві і архієпископові Огієнкові вмішуватися в церковні справи Великої України. Прихильниками Унії є єпископи Ніканор Абрамович і Ігор Губа, які мешкають у Вінниці... Вони прийняли з вдячністю новий Літургікон. В нашій Семінарії вже служиться з нового Літургікона. На Архiepархіальнім Синоді, що відбувся за большевицького режиму у Львові і тепер продовжується, зроблено багато для обрядової однообразности».¹⁰

Українська Православна Церква поділена, принаймні на дві партії, які себе поборюють сказано в звіті екаарха Великої України — Кир Йосифа Сліпого. Архiepіскоп Крем'янця — Олексій Громадський титулує себе митрополитом Волині і Житомира і є екаархом та головою Церкви, яка називається «автономна в границях московської патріархії». Підчас большевицької окупації він відділився від митрополита Діонізія у Варшаві і підчинився митрополитові Сергієві в Москві. Він має зі собою шість єпископів і архієпископів: Антін Марченко — єпископ Камін Коширського і Ковеля, Симеон Івановський — архієпископ Острога (перенісся до Чернігова), Дамаскин Малюта — єпископ Буковини (резидує у Кам'янці Подільському), Іван Лавріченко — єпископ Володимира, Пантелеймон Рудик — єпископ Полтави і Лубнів (резидує в Києві), Іларіон Огієнко — архієпископ (не митрополит) Києва.

Голова другої православної Церкви — це архієпископ Полікарп Сікорський, якого митрополит Діонісій іменував «адміністратором цілої України». Він висвятив сімох єпископів для різних владичих престолів в Україні. Ця Церква з'єдналась з кол. Українською Автокефальною Церквою й імена сімох нових єпископів і їхні владичі престולי такі: Ніканор Абрамович — Біла Церква, Ігор Губа — Умань, Мстислав Скрипник — Преяслав, Фотій Тимошук — Чернігів, Михайло Хороший — Єлисавет. Єпископи Степан Гаєвський і Емануїл Тарнавський ще не мали призначених владичств.

В Києві резидувало двох ворожих собі православних архієреїв:

¹⁰ Див. *Додаток*, документ ч. 7.

Ніканор — висланий архієпископом Полікарпом і Пантелеймон — висланий архієпископом Олексієм. Ієрархія Полікарпа — українська, а ієрархія Олексія — в більшості росіяни і русофіли.

Нарід бажає священників і прихильно ставиться до тих, які служили з більшою побожністю та зберігали традиційні обряди. Молодь, в більшості у війську або на праці в Німеччині, а ті, що осталися, зневажливо ставились до священників, котрі не мали богословської освіти і знання.

6. Собори Екзархів, Петроградський Синод 1917 року і Архiepархiяльний Собор 1940 року

Спостерігається подібність між постановами Петроградського Синоду ¹¹ і першого Собору Екзархів у Львові, зокрема коли взяти до уваги постанови про культ Петроградського Синоду число 4-5 відповідає декретам львівського Собору Екзархів 45-46 (в такому порядку далі), постанова 25 про незалежність Церкви від держави відповідає декретові 98, постанова 36 про уділювання хрещення відповідає декретові 55, постанова про пости відповідає декретові 68, постанова 40 про часте св. Причастя відповідає декретові 73, постанова 50 про читання Св. Письма відповідає декретові 77, постанова 51 про проповідь Божого слова відповідає декретові 54.

Також є подібність між декретами і правилами Львівського Архiepархiяльного Собору 1940 року і першого Собору Екзархів того ж року, коли тільки перевірити зміст Архiepархiяльного Собору: визнання віри словами й ділами, писання Отців Церкви, папські писма, наука богословії, наука св. Письма, читання Псалтиря, поширення знання св. Письма, проповіді, оборона і поширення віри в парохії, *праця над з'єднанням Церков*, наука віри в селах, де немає священника, катихизація, виховання катихитів, умови успішного просвічування світлом віри у парохії. З декретів і правил другої частини Архiepархiяльного Собору видно, що митрополит Андрей хоч думав про те, як розвинути апостольську працю поза Україною, водночас старався зберегти віру у своїй архiepархії в большевицькій дійсності. Тому що навчання катихизму було заборонене, він заохочував священників створити групи катихитів добровольців, що могли б приватно навчати катихизму і в конечних випадках хрестити.

¹¹ Сліпий Йосиф, *Твори*. Том III, Рим 1970, ст. 75-83.

Перший Собор Екзархів і Архиепархіяльний Собор 1940 року були досконалим приміненням апостоляту до умов совітської дійсности і треба подивляти витривалість і духа віри Митрополита, коли представити собі, що Собори відбувалися в умовах атеїстичного режиму, коли була заборонена релігійна проповідь, а натомість велась сильна антирелігійна пропаганда і приготовлялося релігійне переслідування.

7. План митрополита Андрея

Письмо Екзархів з 24 січня 1941 року до кардинала Евгена Тіссера про причини встановлення екзархатів, зокрема його шоста точка з критикою підчинення наших вірних поза Галичиною латинській-польській ієрархії і так звана ревіндикація, потребують деякого вияснення.

Митрополит Андрей знав про довголітнє переслідування уніятів на Волині, Холмщині, Підляшші, постійно думав про них, журився їх долею і старався їм допомогти. У зв'язку з цим, спочатком першої світової війни, в дорозі на заслання митрополит в Києві висвятив для них двох єпископів: о. д-ра Дмитра Яремка — на єпископа острозького і о. д-ра Йосифа Боцяна — на єпископа луцького. Вони мали важке завдання відновити Унію серед населення української Волині і поширити її на інші області давньої київської митрополії. На жаль, єпископ Яремко помер в царській неволі 3 жовтня 1916 року у Вологді, не діждавшись повороту в рідний край, а єпископ Боцян вернувшись зі заслання в 1917 році відвідав призначені його архипастирській праці області (Холмщину і Волинь) в жовтні-листопаді 1917 року і підготовляв докладний план місійної праці в Луцьку.

Цю архипастирську поїздку описав о. Василь Матвієйко, що супроводжав єпископа Боцяна, який відвідав тоді такі міста й осередки: Холм, Томашів, Замость, Грубешів, Люблин, Любартів, Жмудь, Ковель, Стара Вирва, Воля, Володимир Волинський, Печихвости, Бодячів. Нарід з радістю і зі зворушенням брав участь в архиєрейських Літургіях єпископа Йосифа, радо слухав його проповідей і просив прислати більше священників. Ті короткі зустрічі з народом переконали єпископа Йосифа, що на Холмщину і Волинь треба післати наше духовенство. Це була справді дуже добра нагода до розвинення унійної акції і той момент треба було за всяку ціну використати.

Навіть православний військовий священник з Буковини, в селі

Стара Вирва, заявив єпископові Боцянові: «Тут Ваш обов'язок ділати, тут Ваших священників радніше приймуть, чим православних румунів, котрих тут нарід не розуміє, а навіть ставиться до них ворожо».¹²

Вернувши до Львова, єпископ Боцян робив старання, щоби вислати наших священників на Холмщину і Волинь, на жаль, не вдалось одержати дозволу для світських священників, щоб могли вони туди поїхати і працювати, тільки побільшено число військових душпастирів, які там працювали і то не довго. Після періоду короткої незалежності української держави, Холмщину і Волинь окупувала Польща, яка не допустала на ті території ні єпископа Боцяна, ні українських греко-католицьких священників. Унія, яку репрезентувала наша Церква в Галичині і єпископ Боцян, не сміла переступити так званого «Сокальського кордону», що ділив рідних по крові братів. Це була велика жертва єпископа Боцяна і її зворушливими словами представив митрополит Андрей у своїй проповіді над домовиною єпископа Боцяна, який помер 21 листопада 1926 року у Львові:

«Я хочу нині піднести великі заслуги Покійного для його єпархії, хочу вам представити, що для тої єпархії, для єпархії в Луцьку він зробив. А зробив він, вірте мені, більше як може нині доглянути людське око. Дивує вас може се моє слово. Не одному приходить на гадку, що саме бідний єпископ Боцян для своєї єпархії нічого не міг зробити, що навіть не міг для неї працювати. Тому, щоб на сю трудність добре відповісти, пригляньмося цілому положенню нашої церкви там на Волині і там далше на Сході й на Півночі. Пригляньмося тому положенню з обох сторін: з людського боку і з боку надприродного християнського порядку.

В р. 1914, в хвилі, коли російські війська заняли майже цілу Галичину і коли видавалося, що вже вибила остання година унії, що так, як інші єпархії нашої церкви за цариці Катерини, Николая й Александра були знищені насильством й відірвані від св. кат. церкви, так і наші галицькі три єпархії агинуть під ударами релігійного переслідування, — в тій хвилі о. Боцян, тодішній ректор Духовної Семинарії у Львові, став луцьким єпископом. Дістав у спадщині одну часть тої церкви, що колись через берестейську унію з кінцем XVI століття була піддалася Апост. Престолови, а в якій за Николая I унію насильно адушено. В кілька місяців

¹² Матвійко Василь о., *Єпископ Йосиф Боцян на холмській і волинській Україні в 1917 р.* «Богословія» (1927) ст. 118.

пізнійше новоіменований і посвячений єпископ був вивезений в далеку Сибір, де пережив перші три роки свого єпископства. Вернувши до Галичини в 1917 р., коли його серце рвалося до апостольської праці, міг зробити лише одну коротку подорож і відтак уже не мав можності нічого зробити для своєї єпархії безпосередно. Був від неї відлучений, рідна Земля Галицька стала для нього землею вигнання... І то все. Не мав нагоди, не мав можності ані для своєї єпархії, яку так любив, ані для тих бідних вірних, для котрих так бажав працювати, нічого вдіяти. Подумайте лише, яке се терпіння для серця єпископа! Видіти як ті вірні, яких йому Бог вручив, гинуть без помочі душпастирів, чути, як через той бідний край пересувається там і назад навала ворожих військ, знати, що сотками і тисячами люди гинуть, що висилають їх на далеку чужину на вигнання і бути самому вигнаним; мати руки і ноги зв'язані не бути в силі щонебудь для своїх вірних зробити. Подумайте лишень: бачить з далека біліючі ниви, знати, що надійшла хвиля жнив і тужити за працею і рватися до неї і бути відірваним від усякої праці... І так ціле життя.

Я не сповнив би свого нинішнього завдання, якби не згадав товариша покійного єпископа Йосифа, покійного єпископа Димитрія. Від ясної благородної постаті пок. еп. Йосифа трудно відлучити не менше ясну й не менше благородну постать еп. Яремка. Про його життя і про його самотню смерть і про його жертву люди ще менше знають, як про жертву еп. Йосифа. Але та жертва чим менше знана, чим тихша, чим більш укрита, може тим успішніша перед престолом Всевишнього. Оба товариші через усі роки студій і товариші в праці священників, одного дня стали священниками, одного дня єпископами, рівночасно майже ув'язнені, разом, хоч і в різних місцевостях, були інтерновані в глибокій Росії. Єпископ Яремко мав на вигнанні тим сумнійшу долю, що був сам, без товариша, і довгі місяці позбавлений потіхи відправляти Службу Божу. Ви се добре розумієте, дорогі браття. Для священника, ідеалом жертва Христова, Служба Божа; та жертва є його школою. Боже провидіння так зарядило, що довгі місяці еп. Яремко не міг правити Служби Божої, а жив на вигнанні у Вологді. Ми, всі товариші на вигнанні, робили, що могли, щоб йому в тім ділі допомогти і вже покійний приготавлювався на свою першу Службу Божу на вигнанні; вже дістав ризи і мав на другий день ту Службу Божу відправляти. Що діялося й тайнах його душі — того, очевидно, ніхто не знає. Але се таке правдоподібне, що майже певне — довге бажання принести в жертву своє власне життя, викликало

в Його душі бажання принести в жертву своє власне життя. Одного з них до тої гадки довела неможність посвятитися для праці народови, другого неможність навіть відправити Службу Божу за нарід. І помер він у Вологді, де не було навіть брата, щоби примкнув Йому повіки... Обаж вони дійшли до того вершка хрестного життя, до того вершка душпастирської праці, до того ідеалу священничого покликання, яким є жертва самого себе! І жертву оба сповнили. І тою жертвою поклали безпечний фундамент, на яким будуть щойно працювати будучі покоління. А нам дай Боже за їх прикладом також жертву з себе зробити для добра і для спасення нашого бідного народу. Амінь! ».¹³

Підсумки

Ідея єдності Христової Церкви або праця над з'єдиненням Церков була домінуючою ідеєю митрополита Андрея Шептицького. Для тої праці вживав він давніх прав київських митрополитів, які привернув йому папа Пій X, признаючи митрополитові правовласть не тільки в Україні й Білорусі, але й у Московщині. Тих прав почав уживати митрополит в надвичайних обставинах. Найперше в часі першої світової війни, коли він як « царський в'язень » їхав на заслання і по дорозі в Києві висвятив в 1914 році Йосифа Боцяна на єпископа Луцького, а Дмитра Яремка на єпископа острозького в надії, що вони небаром зможуть працювати на теренах Волині, Полісся і Холмщини, де колись процвітала Унія.

Після упадку царату й освободження Митрополита з трирічного ув'язнення він продовжував, хоч з великими перешкодами, насильно перервану працю над з'єдиненням Церков, уживаючи знову своїх широких визнаних і відновлених прав киево-галицького митрополита. Перебуваючи по освободженню з тюрми в Петрограді, він старався створити канонічний устрій для російської католицької Церкви. Вершком тих старань був Петроградський Синод в травні 1917 році під його провідом, « який закінчився встановленням організації та Екзархату Київської Митрополії на території Московщини. Московським екзархом Київської Митрополії був настановлений його вихованок зі Львова Леонід Фіодоров ».¹⁴

¹³ *Нива* 1926, ст. 373-376.

¹⁴ Чуватий Микола, *Митрополит Андрей та православний світ*. В XXIII томі Бібліотеки Логосу, « Про великого митрополита Андрея », ст. 53.

По чотирьох роках Апостольський Престіл потвердив ті рішення митрополита Андрея.

По відбуттю Петроградського Синоду Митрополит поїхав на Україну, щоб відвідати Українську Центральну Раду і розглянути можливості праці над з'єднанням Церков. На жаль, ті можливості були тоді мінімальні, бо православна ієрархія на Україні була російська й з упередженням та неприхильно ставилась до Митрополита і його плянів. Тому Митрополит оснував тільки кілька парохій: в Києві, Одесі, Катеринославі, Полтаві і Кам'янці-Подільському, переважно для галичан, які там перебували. Своїм Синкелом в Києві для греко-католиків в Україні іменував о. шамбеляна Михайла Цегельського, пароха і декана Камінки Струмислової, що теж був царським в'язнем і жив тоді в Києві. «Уряд Української Народньої Республіки визнав рівноправність усіх релігій і ніхто з православних українців не виступав проти уніатської Церкви. Ніхто не перешкоджував о. М. Цегельському в його праці. Навпаки, він збудував в Києві на дарованій містом площі гарну греко-католицьку церкву в гуцульському стилі, яку відвідували й численні православні українці, приваблювані її українським характером та українськими проповідями».¹⁵

На жаль, безбожна і чужа влада знищила в зародку працю митрополита Андрея, мрію цілого його життя, коли вона вже почала здійснюватися. Перервану працю в 1920 роках Митрополит далі продовжував і в 1939 році, в змінених політичних обставинах. Коли у вересні 1939 року Західну Україну зайняли більшовики, митрополит Андрей негайно знову ужив загаданих повновастей, щоб забезпечити душпастирську опіку над вірними в СРСР, використовуючи початкову свободу рухів, приготував унійну акцію, і встановив свою рідну церковну ієрархію, щоб не повторилось те, що було між двома війнами, коли наші вірні в Західній Україні (поза Галичиною) були підчинені польській-латинській ієрархії. Силою тих повновастей Митрополит встановив три нові екзархати (Великої України; Холмщини, Волині, Полісся і Підляшшя; Білорусі. Екзархат Росії створив ще в 1917 році), іменував чотирьох екзархів і перевів Собор Екзархів. Ці рішення митрополита Андрея потвердив Апостольський Престіл 22 листопада 1941 року і таким чином визнав правовласть митрополита Андрея в цілій Україні, Білорусі, Росії і Сибірі. Нові обставини створили нові, хоч

¹⁵ Дорошенко Володимир, *Великий Митрополит*. Бібліотекa Логосу том XVII, Йорктон 1958, ст. 29-30.

і короткі, можливості саме для продовження вже початої праці в часі першої світової війни, щоб своїми правами пригорнути вірних території цілого Світового Союзу і розгорнути успішну працю для душ.

RIASSUNTO

L'idea dell'unione della Chiesa di Cristo ed il lavoro per l'unione delle Chiese fu il pensiero dominante del metropolita Andrea Septyckyj. Per realizzare quest'idea egli si serviva dei diritti antichi dei suoi predecessori metropoliti di Kyiv-Halyč, i quali gli furono riconosciuti dal papa Pio X nel 1907. Lo stesso Papa gli riconobbe la giurisdizione non solo sull'Ucraina e Bielorussia, ma anche sulla Russia. Di questi diritti il metropolita Andrea cominciò a servirsi in straordinarie circostanze. Prima di tutto egli si servì dei suddetti diritti durante il periodo della prima guerra mondiale, quando, come «prigioniero dello tsar», venne deportato in esilio, e durante il trasferimento a Kyiv consacrò nel 1914 Josyf Bocian a vescovo di Luck e Demetrio Jaremkо a vescovo di Ostroh, con la speranza che essi potessero in breve tempo recarsi a lavorare nei territori di Volyn, Polissia e Cholm, dove un tempo fioriva l'Unione.

Dopo la caduta dello tsar nel 1917 e la liberazione del metropolita Andrea dalla triennale prigionia egli continuò, benché tra grandi difficoltà, il lavoro unionistico interrotto dalla prigionia, servendosi dei suoi vasti diritti ed ampi facoltà dei metropoliti di Kyiv-Halyč. Soggiornando poi a Pietroburgo dopo la liberazione dalla prigione, egli si adoperò in tutti i modi per procurare lo statuto giuridico per la Chiesa cattolica Russa. Il culmine di questi sforzi fu il Sinodo di Pietroburgo nel maggio 1917 sotto la direzione del metropolita Andrea. Il Sinodo terminò con la creazione canonica «dell'esarcato della metropolia di Kyiv-Halyč comprendente il territorio di Moscovia» e come primo esarca venne nominato Leonid Fiodorov. Quattro anni più tardi la Santa Sede confermò e ratificò queste decisioni del metropolita Andrea con la lettera della S. Congregazione Orientale del 21 aprile 1921 indirizzata a L. Fiodorov dicendo testualmente: «Il Santo Padre si è degnato di confermare a Vostra Signoria la dignità di Esarca della Russia, alla quale era stato elevato da Mons. Szeptycki».

Purtroppo il regime ateista distrusse nello sbocciare quest'opera e le speranze del metropolita Andrea. Dopo l'intervallo di quasi vent'anni, il metropolita Andrea la continuò poi nel 1939, quando vennero cambiate del tutto le circostanze politiche con l'arrivo nel settembre 1939 in Ucraina Occidentale dei bolscevichi. Allora il metropolita Andrea si servì di nuovo dei suddetti diritti nell'URSS, approfittando della iniziale libertà d'azione, preparò così l'azione unionistica e creò la propria gerarchia ecclesiastica, perché non si ripetesse quello che avvenne nel periodo tra le due guerre mondiali quando i nostri fedeli nell'Ucraina Occidentale (fuori della metropolia di Halyč) furono sottomessi all'episcopato polacco.

In forza della giurisdizione e dei diritti antichi il metropolita Andrea creò tre nuovi Esarcati e nominò quattro esarchi cioè: il vescovo Nicola Czarneckyj, esarca di Volyn, Polisia e Podlasia; P. Clemente Szeptyckyj, esarca di Grande Russia e Siberia; arcivescovo Giuseppe Slipyj, esarca di Grande Ucraina e P. Antonio Niemancewycz, esarca di Bielorussia. Dal 18-19 settembre 1940 celebrò il Concilio degli Esarchi a Leopoli. Queste decisioni del metropolita Andrea furono confermate dal Papa Pio XII il 22 novembre 1941 durante l'udienza concessa al cardinale Eugenio Tisserant, segretario della S. Cong. Orientale, il quale quattro giorni più tardi comunicò ufficialmente al Segretario di Stato Luigi Maglione che il Papa Pio XII si è degnato decidere seguenti provvedimenti: conferma, ad cautelam, delle nomine degli Esarchi fatta da Mons. Szeptyckyj il 17 settembre 1939 e nomina degli Esarchi stessi ad Esarchi Apostolici (Amministratori Apostolici), dei fedeli di rito orientale nei territori suindicati, « ad nutum Sanctae Sedis et donec a Sancta Sede aliter provideatur ». Affidò al metropolita Andrea Szeptyckyj l'incarico di fungere, nel confronto dei suddetti Esarchi Apostolici, da Delegato della S. Sede, dal quale essi dovranno attendere direttive per quanto concerne disposizioni di carattere generale. Con questo atto la Sede Apostolica Romana riconobbe la giurisdizione del metropolita Andrea Szeptyckyj su tutto il territorio dell'URSS compreso la Siberia. Dei quattro esarchi nominati 40 anni fa rimase vivo l'Esarca di Grande Ucraina – Sua Beatitudine il cardinale Josyf Slipyj.

Д О Д А Т О К

1

Митрополит Андрей повідомляє папу Бенедикта XV про іменування Леоніда Фйодора Екзархом і прохав відзначити його апостольським протонотарем.

In pace!

Sanctissime Pater!

Infrascriptus Andreas Szeptyckyj Archiepiscopus Leopoliensis Ruthenorum ad pedes Sanctitatis Vestrae provolutus, humillime rogat, ut sacerdoti Leonidae Fiodoroff exarchae, concedatur titulus proronotarii apostolici et privilegium sacelli domestici, altaris privilegiati et alia humiusmodi, quae ipsius auctoritatem coram clero latino pariter et orientali nata sunt sugere.

Ipsa devotione erga Sedem Romanam et catholicam causam non minus ac diurno exilio in Siberia, laboribus subitis et magno laborum

campo, qui ipsi commissus est, accipere meretur eiusmodi privilegia.
Quod Deus...

In monasterio Einsiedlensi 17-8-1917 a.

✠ ANDREAS SZEPTYCKYJ
*Archiepiscopus Leopoliensis
Ruthenorum*

2

Начерк письма Східної Конгрегації до о. Леоніда Федора з повідомленням, що папа Бенедикт XV потвердив його Екзархом для Росії й іменував його апостольським протонотарем.

Roma, 21 Aprile 1921

S.C. « pro Ecclesia Orientali »

MONS. LEONIDA FEODOROW
Pietroburgo

Il Santo Padre si è degnato confermare a Vostra Signoria la dignità di Esarca della Russia, alla quale era stato elevato da Mons. Szeptycki, commettendogli per ora la cura spirituale dei cattolici di rito slavo di Russia. E poiché è desiderio di Sua Santità che gli ortodossi i quali domandano di farsi cattolici restino nel loro rito slavo, a meno che mettano come condizione alla loro conversione di passare al rito latino, prego Vostra Signoria di adoperarsi perché quanti tocchi dalla grazia di Dio, vogliono entrare nella Chiesa cattolica romana, conservino il proprio rito, alla speranza che il loro esempio potrà servire di sprone a tanti ortodossi, che conservano per la loro chiesa grande attaccamento.

Son ben lieto inoltre di notificarle che il stesso Santo Padre, dietro proposta di Mons. Szeptycki, le ha conferito il titolo di *Protonotario Apostolico ad instar participantium*, e nel timore però che potrà andare smarrito per la posta il Breve di nomina — data la attuale poca sicurezza dei mezzi di comunicazione, ne accludo qui copia autentica ritenuto in questa segreteria l'originale per poterglielo poi rimettere a miglior tempo. Nelle istruzioni che accompagnano il Breve si danno le norme per il giuramento che Vostra Signoria dovrà emettere appena sarà possibile farlo.

Pregando Iddio che renda fecondo il suo ministero e che porti la pace in cotesta regolata regime.

Firmata Em.mo Segretario
MONS. ASSESSORE
(NICOLÒ MARINI
ISAIA PAPADOPOULOS)

3

Начерк письма ассессора Східної Конгрегації архиепископа Ісаї Пападопулос до монс. Ніколя Себастьяні про іменування екзарха Леоніда Фьодорова апостольським протонотарем.

Roma, 25 Febbraio 1921

C.C. « pro Ecclesia Orientali »

Mons. NICOLA SEBASTIANI
Sostituto della Cancelleria dei Brevi

Il Santo Padre nella udienza accordata ieri 23 Febbraio al sottoscritto assessore della Sacra Congregazione pro Ecclesia Orientali si è degnato nominare Protonotario Apostolico ad instar il Reverendo Leonida Feodorow, sacerdote cattolico di rito slavo, precedentemente nominato da Mons. Szeptycki – Esarca per i cattolici di rito slavo di Russia.

Lo scrivente prega la Vostra Signoria di voler preparare il relativo Breve e di rimmetterglielo a suo tempo ed intanto...

Firmato Mons. Assessore
(ISAIA PAPADOPOULOS)

4

Декрети Собору Екзархів 18-19 вересня 1940 року у Львові

DECRETA CONCILII AB APOSTOLICAE SEDIS EXARCHIS
RITUS BYZANTINI-SLAVI DIEBUS 18 ET 19/5 ET 6 VET. STYLI/
MENSIS SEPTEMBRIS A.D. 1940 LEOPOLI PERACTI

I. De exarchatibus et exarchis

1. Exarchae Apostolicae Sedis immediate Romano Pontifici Eiusque Congregationi pro Ecclesia Orientali subduntur.

2. Exarcharum iurisdictio in totum territorium Russiae, sicut ante bellum mundanum anno 1914 consistebat, se extendit.

3. Officium exarcharum imprimis in hoc consistit, ut evidens praebeant argumentum Ecclesiam Catholicam at Sedem Apostolicam nequaquam velle christianos dissidentes, qui ad unitatem cum Ecclesia Catholica redeant, cogere, ut ritum latinum assumant omnibusque renuntient, quae in eorum moribus, traditionibus ac ritibus laudabilia et cum doctrina Ecclesiae Catholicae conformia sint. Quae si rite omnes intelligant et debite aestiment, facilius dissidentes movere possunt, ut cum capite Ecclesiae universalis uniantur.

4. Quod munus exarchae ritus byzantini-slavi iam ipsa formali existentia exarchatus Apostolicae Sedis in territorio antiqui imperii

Russici ipsoque facto adimplent, quod iidem exarchatus, tali modo et mensura, qualis in praesentibus conditionibus possibilis est, ab ipsis administrantur.

5. Insuper munus exarcharum in hoc consistit, ut laborem pro unione ecclesiarum in territorio sibi destinato, praeparent. Quamvis huiusmodi praeparatio potius theoretica, quam practica esse videatur, revera non sine valore evadit. Praeprimis assiduus et humilibus orationibus benedictionem divinam e coelis efflagitare oportet, ut plurimi sancti et apostolico spiritu ferventes operarii vocentur, quorum labore in exarchatum terris Christus Dominus adimpletum videat desiderium Suum, quod in oratione pontificia ante passionem Suam expresserit, ut omnes in uno ovili sub uno Pastore uniantur.

6. Pariter exarcharum est in toto suo labore intentiones et desideria Summi Pontificis Romani fidelissime manifestare et interpretari. In mutua concordia et rebus communiter consultis et consiliis in communibus Conciliis captis, lumen ad manus suum adimplendum quaerere debent, cum interrupta communicatione cum Beatissimo Patre Exarchae Eius immediatis directionibus, consiliis praescriptionibus tum quoad casus singulares, tum quoad generalem pergravem statum, privati sint.

7. Exarchae infallibile magisterium Romani Pontificis agnoscunt et non solum dogmaticas Eius ex cathedra definitiones, sed etiam omnem doctrinam Catholicam Ecclesiae et Romanorum Pontificum accipiunt, etiamsi illa mediate tantum doctrinam revelatam de fide et moribus tangat.

8. Simul tamquam infallibiles omnes authenticas condemnationes doctrinarum atque propositionum, quae quomodocumque doctrinae Ecclesiae Catholicae adversentur, exarchae acceptant.

9. Item Romanum Pontificem summum esse legislatorem atque iudicem omnium ecclesiarum et rituum profitentur, necnon debita cum oboedientia ac submissione omnes Eius leges et consilia ecclesiis Orientalibus data amplectuntur.

10. Exarchae omnibus diebus dominicis et festis intentionem s. Missae pro Unione ecclesiarum in terris suis applicare sese obligant. Quando vero penuria vitae unum alterumve exarcham stipendium pro Missa celebranda etiam in praedictis diebus accipere constrinxerit, Unio ecclesiarum obiectum assiduum eius precum quotidianarum, diebus dominicis et festis non exceptis, sit.

11. Exarcha iure pollet omnia, quae ad Ecclesiam pertinent, inspicere et invigilare, uti bona ecclesiastica, templa, oratoria, coemeteria, scholas ecclesiasticas, asyla, nosocomia, instituta quoque pecuniaria ac oeconomica aliaque, in quantum ab Ecclesia sint creata et administrata.

12. Unusquisque exarcha secundum necessitatem et possibilitatem Consilium exarchatus e sacerdotibus sibi subiectis constituit.

13. Unusquisque exarcha in exarchatu suo decreta Concilii stricte observare tenetur atque curare, ut ipsa etiam a clero populoque exarchatus observentur.

14. In administrandis exarchatibus, usque ad promulgationem Codicis iuris canonici pro Ecclesia Orientali, ius canonicum Orientalis

Ecclesiae applicare oportet, in quantum illud obliget et sequi possit.

15. Canones Codicis iuris canonici omniaque decreta, quibus disciplina et administratio Ecclesiae Latinae ordinatur, vi obligatoria pro exarchatibus non pollent, nisi lex quaedam ex voluntate Supremi legislatoris expresse Ecclesiam Orientalem respiciat aut ex ipsa natura rei, scil. ex alia ratione quam e legislatione latina, praeceptum aliquod vel principium iuridicum ad fideles quoque ritus byzantini sese extendit.

16. Constat Sedem Apostolicam ad tempus belli pergravissimum extraordinarias facultates concessisse, quae etiam ad causas matrimoniales referantur.

17. Concilium declarat exarcham, qui consecratione episcopali careat, in dignitate protopresbyteri esse, cum iure utendi mitra, baculo, cruce pectorali, mantia.

18. Si in stabilita iam in Concilio methodo procedendi aliquid mutandum esset, tunc tantum singulis exarchis id facere liceret, cum vera necessitate et utilitas rei hoc exigat. Exarcha post huiusmodi actum in proximo Concilio rem referre et a caeteris exarchis approbandam proponere obligatur.

19. Unusquisque exarcha quotannis ad exarcham proton in scriptis relationem de statu exarchatus sui et de rebus gestis mittere eandemque oretenus dein in Concilio exarcharum supplere tenetur.

20. Quivis exarcha in conscientia obligatur in relationibus suis, scriptis vel oretenus factis, omnia, quae pro Unione alicuius valoris esse possent, proferre.

21. Exarchae in exercenda iurisdictione pro territorio sibi demando impediti, vicinus exarcha, in quantum fieri potest, cum praevio consensu caeterorum, usque ad decisionem Concilii, locum tenet.

II. De Conciliis celebrandis

22. Quoniam exarchae ad tempus cum Apostolica Sede communicare nequeunt et nihilominus modo maxime opportuno et apto muneribus suis fungi desiderant, ideo unoquoque anno ad deliberationem in forma Concilii pro supradicto (par. 2) territorio, secundum normam apud Ecclesiam ritus byzantini vigentem, convenire decernunt.

23. Protos ex exarchia et ab iis, qui voce deliberativa in Concilio gaudent, eligitur. Protos Concilio praesidet, decreta Conciliorum omnibus exarchis in memoriam revocat, relationes de his quae egerint, ab ipsis exigit necnon controversias, si opus erit, inter eosdem componit.

24. Concilium exarcham secretarium eligit, qui protocollum deliberationum exarat. Eiusdem muneris est archivium Conciliorum debito ordine conservare.

25. Protos unoquoque anno, ab Apostolica Sede in quantum fieri potest, permissione accepta, Concilium exarcharum convocat.

26. Ad Concilium a proto convocatum omnes exarchae convenire tenentur.

27. Exarchae ad Concilium exarcharum advenire impediti, vicarius ab ipso designatus vicem gerit, qui autem voce decisiva in Concilio

solum reliquis exarchis unanimiter de hac re consentientibus gaudebit.

28. Omnes exarchae tempore Concilii Missam cum invocatione Spiritus Sancti super deliberationes instituendas celebrent.

29. Unumquodque Concilium quotannis celebraturum a professione fidei in forma ab Urbano Papa VIII praescripta incipiendum est.

30. Unusquisque exarcha ius habet ad Concilium cum duobus sacerdotibus catholicis ritus Orientalis venire, qui ad eius exarchatum pertinent. Qui sacerdotes in Concilio solum voce consultiva gaudent.

31. Exarchae in Conciliis coadunati imprimis studeant omnia in unionistico labore secundum mentem et sensum Apostolicae Sedis et secundum probatam praxim ecclesiae Orientalis adhibenda principia colligere et stabilire.

32. Qua de causa necesse est in omnibus documentis Sedis Apostolicae sensum catholicum, qui omni eorum operi super ecclesias unien- das affulgere debet, attente perquirant.

33. Usque ad restitutionem cum Apostolica Sede communicationis Concilium exarcharum interim decernit delimitationem exarchatuum secundum rationes ethnographicas, respective geographicas et historicas terrarum ac statuum esse perficiendam.

34. Omnes quaestiones in Conciliis duabus tertiis partibus suffragiorum dirimuntur.

35. In questionibus, quae personam cuiuscumque exarchae tangunt, ipse nec deliberationibus neque in scrutinio participet.

36. Concilium quotannis primis diebus hebdomadae post Pentecosten convenit, vel etiam frequentius, si urgente necessitate aut exarchis expresse postulantis, protos Concilium convocaverit.

37. Si, Deo O.M. favente et opus inceptum benedicente, in quovis exarchatu numerus sacerdotum creverit, exarcha concilia ad instar synodi dioecesanae respective provincialis in suo exarchatu celebrare tenebitur.

38. In huiusmodi synodis exarchae decreta Conciliorum exarcharum promulgare eaque ad exigentias exarchatus accommodare tenentur. Statuta autem synodalia uniuscuiusque exarchatus a Concilio exarcharum approbata sunt.

39. Statuta synodi dioecesanae exarchatus Magnae Russiae, quae anno 1917, diebus 29-31 Maii congressa est, Concilium exarcharum confirmat et approbat eandemque synodum Petropolitanam in singulis exarchatibus ut exemplum imitandum proponit.

III. De cultu Dei et Sanctorum

40. Cultus, quos Summus Pontifex, ut omnium christianorum Pastor et vitae christianae Moderator, Ecclesiae Orientali commendat, egr. cultum Amoris Christi Domini in symbolo Eius sacratissimi Cordis, agnoscimus et recipimus. Simul tamen necessarium esse censemus, ut conformiter cum declarationibus Apostolicae Sedis in officiis liturgicis orundem cultum principia et formae ritus nostri exacte servantur.

41. Ad victoriam catholicae Unitatis supra scissionem accelerandam, exarchae omnes terras exarchatuum omnesque in illis eparchias infinito amoris et misericordiae Christi Redemptoris, quae per symbolum sacratissimi Cordis adorantur, dedicant.

42. Singularem attentionem cultui Immaculae Conceptionis Beatissimae Mariae Virginis praebere oportet, cum dogma catholicum ab omnibus Patribus orientalibus necnon ab eximiiis et scriptoribus dissidentibus docetur.

43. Qua de causa sollemni modo Immaculae Conceptae omnes dissidentes ecclesias in terris exarchatuum, omnes eparchias, quae in iis inveniuntur, omnia oppida et monasteria, omnes pagos et vicos, omnes christianas familias omnesque animas consecramus. Praeterea omnes non baptizatos, hebraeos, buddistas, mahomedanos ac paganos Sanctissimae Deiparae commendamus precando, ut causam Unionis ecclesiarum salutemque millies centena millium animarum sub praesidium singulare assumere dignetur. Item ut Immaculate Concepta a Deo Optimo Maximo, a Christo Domino tantum super terras istas gratias abundantiam imploret, ut Unio ecclesiarum et salus animarum hostes Eius et Ecclesiae Catholicae, spiritum infidelitatis, schismatis, inobedientiae ac rebellionis contra legem divinam magna cum gloria superent et vincant.

44. Agnoscimus et veneramur omnes Sanctos ab Ecclesia Catholica canonizatos. Praeprimis Sponsum B.V. Mariae S. Iosephum colimus ut protectorem Ecclesiae Universae et protectorem nostrorum exarchatuum. Cuius tutelae potenti nosmetipsos, clerum omnesque fideles in terris nostris committimus.

45. Pariter singulari modo S. Josaphat, episcopum et martyrem, veneramur eumque tamquam coelestem protectorem Unionis, pro qua sanguinem suum fudit, dicimus.

46. In recipiendo quolibet cultu novo, etiam ritui Orientali accommodato, cavendum est, ne species novitatis offendant. Ideo solummodo fidelibus desiderantibus et Concilio quoque exarcharum consentiente introductio talis cultus permitti potest.

47. Sanctis Latinis, ab Ecclesia Catholica canonizatis, magno cum dolore animi cultum liturgicum publice non exhibemus. Est enim voluntas Vicarii Christi nova officia non introduci, quae Ecclesiae et Unionis hostibus occasionem praebere possent Romanum Pontificem et nos accusare de subdola intentione, qua Orientalibus quaedam alia praeter fidem catholicam et doctrinam revelationis obtrudere conemur.

48. Admittimus cultum istorum Sanctorum, quos populus orthodoxus in diversis regionibus a saeculis tamquam Sanctos et Dei amicos devotione prosequitur. In ecclesiis, quae ad Unitatem redeunt, imagines praedictorum Sanctorum ex eadem ratione permittimus conservare. Reputamus talem praxim usque ad tempus decisionis Apostolicae Sedis admitti posse, cum traditioni metropoliae Kioviensis post Unionem Brestensem respondeat et opinioni nitatur Ecclesiam Catholicam cultum Sanctorum longaevis, ut ab Apostolica Sede approbatum et beatificationi aequivalentem, censere.

49. Exarchae et ipsi assidue orare statuunt et sacerdotum preci-

bus instantanter committunt, ut primus exarcha Ecclesiae Catholicae Rus-sorum Leonidas Fiodorow, Studita, honorem beatificationis consequatur.

50. In relationibus ad Apostolicam Sedem notitias exactas de Sanctis, quos populus colit, suppeditare oportet.

IV. De praedicatione verbi divini

51. In doctrina fidei proponenda imprimis eius universalitati insistendum est. Item dilucide explicandae sunt veritates revelatae, quae a sectis et a theologis Ecclesiae dissidentis denegantur.

52. Concilium – animarum pastoribus conciones praeprimis cate-cheticas et dogmaticas inculcat, in quibus veritates fidei et principia christianae asceseos arguant et dilucident ope sacrorum rituum, quos commentari et illustrare oportet.

53. Sacerdotes – fideles suos in concionibus edoceant, ut divini officii participes sapientes fiant atque omnes, pro posse, in ecclesia assistentes saltem liturgica responsoria cantent.

54. Sacerdotes, praesertim in primis sacerdotii annis, conciones diligenter praeparent et ad hunc finem S. Scripturam, opera SS. Patrum scrutentur necnon accurate catechismum ediscant.

V. De Sacramentis

55. Sacramentum baptismatis per triplicem immersionem admi-nistrandum et post baptismum immediate sacramentum confirmationis et Sanctissimae Eucharistiae adiungendum est.

56. In eparchiis et paroeciis, in quibus fideles ad baptismum per ablutionem assuefacti sunt, huiusmodi consuetudo conservanda est.

57. In administratione sacramenti poenitentiae forma ritualis Ecclesiae Orientalis adhibenda est. In ecclesiis vero, ubi Petri Mohilae Rituale in usu est, ab ipso quoque praescriptas caeremonias sequi per-mittitur.

58. Fideles ad s. confessionem atque ad frequentem communionem exhortandi sunt, aut saltem ad hoc adducendi, ut sciant mentem Ec-clesiae esse ad minimum ter vel quater in anno confiteri et s. Commu-nionem suscipere.

59. Qui peccatum mortale commiserit sub gravi confiteri tenetur, quando ad SS. Eucharistiam accedere desiderat. A fortiori sacerdos Sacrificium oblaturus ad hoc obligatur.

60. Infantes et liberi frequentius S. Communionem refici possunt.

61. Conformiter praxi Ecclesiae Catholicae fidelibus nostris con-fiteri et S. Synaxim in ecclesiis latinis sumere fas est, quin ritus pro-prius mutetur. Et vice versa fidelibus ritus latini in nostris ecclesiis confiteri et S. Communionem suscipere licet.

VI. De ritu servando

62. Nos exarchae ritum byzantinum seu graeco-slavicum tenemus ipsumque ritui latino assimilare vetamus.

63. Nominatim principiis ecclesiae Orientalis et voluntati Apostolicae Sedis conformes, in territoriis exarchatuum ritum byzantinum seu graeco-slavicum observamus, quem et orthodoxi hucusque tenent; in specie recipimus libros a Synodo Russica editos et liturgicas consuetudines, quae locorum traditioni respondent et in terris exarchatuum in praxi manent.

64. Item secundum mentem decretorum Apostolicae Sedis necessarium esse ducimus nullam ritus formam in praxim recipere, quam aliae ecclesiae unitae a ritu latino assumpserint, nisi expresso mandato et iussu Apostolicae Sedis praecepta esset.

65. Christianis rituum orientalium ad Unitatem ecclesiasticam redeuntibus omnes consuetudines et ritus conservare permittimus, quibus decursu saeculorum assuefacti sunt et in quibus nihil contrarium doctrinae et sensui Ecclesiae Catholicae reperitur.

66. Uti statutum est, accedente paroecia vel eparchia ad Unionem ecclesiasticam, usitatos ab iis ritus et consuetudines sine mutatione servare par est, excepta commemoratione Romani Pontificis in libris liturgicis et vero in ecteniis et in aliis orationibus, ubi prius ecclesia synodalis vel patriarchalis S. Synodum respective patriarcham ex praecepto commemorabat.

67. Ad conciliandos animos s.d. «veterum credentium» (staroviery) editiones librorum ante-Niconianae periodi retinendae et in ipsis conservati ritus observandi sunt.

68. Ieiuniis observare oportet eorumque observantiam inculcare secundum rigorem iuris canonici orientalis respective secundum praxim et usum loci. Attamen in s. confessione et extra confessionem sacerdos declarare et explicare potest praescriptiones ieiunii attenta fidelium necessitate in aliquo casu non obligare.

VII. De clero saeculari et regulari

69. Ad sacerdotium candidati solum vere et secundum statum suum orationi dediti admittendi sunt. Ad ordinem admissi in spiritu orationis corroborandi et ad studium sacrae doctrinae de divina revelatione adhortandi sunt. Etenim omnis efficacia laboris sacerdotalis imprimis dependet a gradu sanctitatis et a spiritu sacrificii, qui iterum totaliter ex illibata conscientia et spiritu orationis fluit.

70. Pari modo et coelibes et uxoratos candidatos ad sacerdotium admittimus simulque clero fidelibusque omnia consilia evangelica quam maxime commendamus.

71. Memores praecepti Redemptoris nostri et Dei Iesu Christi: «Rogate ergo Dominum messis ut mittat operarios in messem suam» (Mt 9,38) et penuriam ipsorum magnam prae oculis habentes, Deum Optimum Maximum instantissime rogamus, ut ecclesiis nostris donare

dignetur multos apostolos sanctos, martyres, confessores, monachos, eremitas, viros quos populus sub nomine « staretz » reveretur, ut vocet sanctas moniales virgines ac viduas atque ut hoc modo omnium christianorum in terris nostris Unio cum Ecclesia Catholica perficiatur et unicuique animae tota doctrina fidei tradatur et plenitudo mysteriorum religionis christianae suppeditetur. Quas preces omnibus sacerdotibus, ut per grave ipsorum debitum, immo gravissimum forte pro iis, qui quodcumque servitium Unioni ecclesiarum praestare velint, ardentem commendamus.

72. Accipimus omnes Ordines et Congregationes religiosas, quae distinctos ramos, ab Apostolica Sede approbatos, ritibus orientalibus accomodatos efformarunt.

73. Singuli sacerdotes officium divinum sub peccato gravi recitare non tenentur, licet Ecclesia instanter hoc sacerdotibus commendat. Nihilominus presbyter s. Missam celebraturus Horam nonam, Vesperas, Matutinum vel officium ante s. Liturgiam recitare tenetur.

74. Tempore laboris apostolici valde onerosi Concilium officium divinum ad dimidium horae abbreviare permittit.

75. Sacerdos, qui totum officium divinum secundum typicon ecclesiasticum recitare consuevit, specialem benedictionem Dei Optimi Maximi et gratiarum abundantiam e coelis obtinere meretur.

76. Insuper sacerdotibus valde commendatur, ut Psalterium relegant necnon preces matutinas et vespertinas simulque officium ante s. Synaxim, quae omnia in breviario continentur, devote recitent.

77. Unusquisque sacerdos totam S. Scripturam Novi Testamenti saltem durante biennio et Veteris Testamenti quadriennio perlegat.

78. Sacerdotes, in quantum fieri potest, unoquoque anno exercitiis spiritualibus vacent, quae vulgo in Oriente slavico « hovinnia » nuncupantur. Huiusmodi « hovinnia » fidelibus quoque, pro posse, in prima Quadragesimae hebdomade instituere oportet.

79. Qui curam habent animarum frequenter theologiam moralem repetant, persuasione ducti eorum ignorantiam fidelibus magnum damnum afferre posse.

80. Sacerdotes habitu ecclesiastico sui status secundum formam praescriptam scil. veste talari et « riasa » utantur, quibus et sacerdotes ecclesiae patriarchalis, autocephalae, veterum credentium vestiuntur. Attentis peculiaribus hodiernis circumstantiis etiam veste saeculari vestiri licet.

81. Proprium viri, qui statui clericali adscriptus est, hoc modo se gerere ad extra, ut modestiam et taciturnitatem servet. Quapropter sacerdotes modum loquendi et agendi mundanum evitent.

82. Clero severe interdicitur spectacula in theatris, circis, cinematographis, cauponis et huiusmodi ludorum locis frequentare.

83. Pro necessitate tamen modestas publicas tabernas, coenacula, ut vires cibo reficiant, sacerdotibus fas est adire.

84. Licet etiam sacerdotibus scientificis et popularibus interesse conventibus, congressibus, cantus et musicae concertationibus, expositionibus artium vel alius speciei operum. Non convenit sacerdotibus in viis et publicis plateis concomitantibus mulieribus apparere.

85. Ad collaborationem sacerdotum in ephemeridibus laicalibus catholicis secundum praescriptum Pii Papae X licentia ecclesiasticorum superiorum requiritur.

86. Pariter solum cum permissu superiorum ecclesiasticorum licet sacerdotibus membris adnumerari associationum laicarum, quae philosophia et religione occupantur.

87. Sese rebus politicis immisceri sacerdotibus severe interdicitur, sicuti nec exarchae ipsi iisdem immiscentur, debitam submissionem omni potestati civili in territorio URSS praebentes.

88. Sacerdotes functiones spirituales gratis exerceant et nullam pro iis stipem exigant, sed tantum, quae sua sponte a fidelibus offeruntur, acceptent.

VIII. De christifidelibus. De Confraternitatibus atque de Actione Catholica

89. Secundum mentem Sedis Apostolicae plena forma professionis fidei catholicae ab iis non exigitur, qui ad s. Unionem accedunt, sed brevior forma sufficit, quae submissionem potestati Romani Pontificis et fidem in Eius primatum super totum christianorum orbem atque in Eius magisterium infallibile exprimat.

90. Attamen oportet ab iis, qui uniantur, exactam et claram cognitionem veritatum, quae in professione Urbani Papae VIII proponuntur, exigere. Exarchae iisque subiectus clerus omni occasione data veritates illas fidelibus explicare et in memoriam revocare tenentur.

91. Cum ad s. Unionem paroeciae admittuntur, in quibus officia liturgica in lingua ucrainica, albo-ruthena vel aliqua alia celebrantur, consuetudo apud eas vicens servari oportet.

92. Necessitati et fidelium desideriis obsequentes in ecclesiis nostris et oratoriis associationes ac confraternitates ecclesiasticas a S. Sede approbatas, erigimus. Simul curam adhibemus, ut officia divina earundem associationum et confraternitatum in spiritu et forma ritus orientalis celebrentur.

93. Summi momenti est hoc modo fideles in confraternitatibus ecclesiasticis educare, ut sacerdotes in eorum pastoralis labore adiuvari possent.

IX. De iudiciis

94. Consilium ab exarcha e sacerdotibus constitutum, est tribunal iudiciale I-ae instantiae etiam pro causis matrimonialibus eiusdem exarchatus.

95. A sententia primae instantiae appellatio defensoris vinculi resp. partium ad tribunal secundae instantiae fit, quod iudicium constitutum in exarchatu protou est.

96. A sententia secundae instantiae ad Apostolicam Sedem appellatio patet.

97. Pro causis iudicatis in tribunali exarchatus protoi secunda instantia est iudicium ab exarcha proto constitutum e sacerdotibus, qui, in quantum possibilem ad varios exarchatus pertineant et a proto ad tempus ab ipso determinatum designentur.

X. De relatione Ecclesiae ad Statum

98. Independentiam Ecclesiae a Statu necessariam esse censemus, nec potestati saeculari facultatem leges ferre agnoscimus, quae Ecclesiam, nisi exclusive in rebus civilibus, obstringerent.

99. Qua de causa Ecclesiam obligari legibus potestatis civilis imperatorum byzantinorum, russicorum, necnon S. Synodi Russici negamus, excepto casu, ubi tota Ecclesia Orientalis vel etiam particularis quaedam leges istas adimplendo consuetudine ecclesiastica vim obligatoriam ipsis tribuerit.

100. Concilium decreta sua S. Sedi Apostolicae submittit, ut ea approbare dignetur.

Leopoli, die 19 Septembris a.D. 1940.

✠ ANDREAS, *Archiepiscopus m.p.*

✠ NICOLAUS CZARNECKYJ
Exarcha Volhyniae et Podoliae

✠ P. ANTONIUS NIEMANCEWICZ S.J.
Exarcha Albae Russiae

Hieromonachus CLEMENS SZEPTYCKYJ
Exarcha Magnae Russiae

JOSEPHUS SLIPYJ
Exarcha Magnae Ucrainae

5

Письмо Екзархії з 24 січня 1941 року до кард. Євгена Тіссерана, секретаря Східної Конгрегації.

Leopoli die 24 Ianuarii 1941

Eminentissime Princeps!

Infrascripti heic apposita decreta Concilii Leopolitani a. 1940 habiti Sanctae Sedi ad benignam approbationem transmittere Eamque de actione unionistica in Russia sovietica (URSS) nec non de rebus gestis, quae cum ipsa aliquomodo nectuntur, incipiendo ab autumno a. 1939 usque ad hodiernum diem, certiore facere submissee desiderant.

Occupatio partis Ucrainicae et Alboruthenae in Polonia die 17 Septembris 1939 a. a Russia sovietica facta, novas quidem conditiones et difficultates, sed et spem quandam pro ecclesiarum Unione diu desiderata secum tulit. Ad fructus ferendos agere prius praeparandus erat. Qua de causa Emus et Rmus Andreas Szeptyckyj, archiepiscopus Leopoliensis et metropolita Haliciensis, ritus bysantini-slavi, dignus successor Hipatii Potii et Josephi Velamin Rutskyi, Unionis Brestensis primariorum actorum, in principio occupationis, adhuc libertate quadam vigente, opus alacri animo aggressus est. Ideo die 9 Octobris 1939 a. universam Russiam sovieticam in «exarchatus Apostolicae Sedis» divisit, quibus «exarchas Apostolicae Sedis» praeposuit:

Ennum ac Rmum Nicolaum Czarneckyi, exarcham Volhyniae, partis occupatae Polisiae, terrae Cholmensis ac Podlachiensis necnon usque ad tempus electionis alius candidati, exarcham pariter Albae-Russiae. R.P. Clementem Szeptyckyj, hegumenum Studitarum, exarcham Magnae Russiae et Siberiae. R.D. Josephum Slipyj, exarcham Magnae Ucrainae. R.D. Antonium Niemancewicz S.J. a die 17 Septembris 1940 a. exarcham Albae-Russiae.

Tanquam criterium delimitationis exarchatuum interim rationes ethnographicae, geographicae, historicae assumptae sunt. Secundum easdem rationes in concilio provinciali exarcharum, de quo infra agemus, propositum erat alios, Deo favente, exarchatus, pro diversarum regionum necessitate erigere.

Exarchatum erectionem et exarcharum nominationem metropolita Andreas vi facultatum extraordinariorum perfecit, quae ipsi a s.m. Pio X a. 1908 pro territorio totius Russiae, prouti a. 1914 existerat concessae fuerant quasque Eius in pontificatu p.m. Successores confirmare et servare dignati sunt. Quibus quoque facultatibus metropolita Andreas iam a. 1917 usus est, cum Petropoli P. Leonidam Fiodorow, studitam, exarcham Magnae Russiae, excepto territorio Ucrainae et Albae-Russiae, nominaret. Erectionem eiusdem exarchatus Magnae Russiae et nominationem R.P. Leonidae Fiodorow, papa Benedictus XV per S. Congregationem pro Ecclesia Orientali die 24 Februarii 1921 a. confirmare dignatus est: «Il Santo Padre... si ha degnato confermare... la nomina del Rev. Leonida Fiodorow ad esarca per la Russia, conferendo il titolo di Protonotario Apostolico ad instar». (S. Congregatio pro Eccl. Orientali Romae 24 Febr. 1921 a. Isaias Papadopulos). Qui exarchatus Magnae Russiae nullo documento suppressus est ideoque post piam mortem in exilio primi exarchae, confessoris Leonidae (die 7 Martii 1935 a.) hucusque ut canonice erectus permanet et successorem exigit.

Itaque facultatibus supradictis munitus, metropolita Andreas nos omnes exarchas, episc. Nicolaum Czarneckyi, Clementem Szeptyckyj, Josephum Slipyi, Antonium Niemancewicz ad concilium diebus 18-19 Septembris 1940 a. Leopoli celebrandum convocavit. In quo Concilio nos centum decreta, peculiaribus necessitatibus laboris unionistici in praedictis exarchatibus accomodata, secundum enunciationes a Sancta Sede prius factas, condidimus quaeque nunc ad benignam recognitionem humiliter transmittimus. Necessaria fuit forma deliberandi, quae

vim decreti praeberet, quia simplex conventus exarcharum, ad normas obligatorias statuendas, praesentibus conditionibus insufficiens esset, cum vi legislativa careret. Ideo concilium convocatum et peractum est.

Ad tale concilium quidem convocandum et celebrandum venia Romani Pontificis requiritur necnon decreta omnia ante promulgationem ad S. Sedem, ut approbentur, transmittenda sunt. Sed in nostris, nunc gravissimis circumstantiis, recursus ad Romanum Pontificem prorsus impossibilis erat et ex altera parte rationes cito citius agendi, quas infra adducemus, urgebant. Quadecausa pro bono Ecclesiae publico, ex rationabiliter — ut visum est nobis — praesumpta licentia S. Sedis Concilium exarcharum praeside Metropolita Andrea dd. 18-19 Septembris a. 1940 opus suum ad felicem exitum perduxit. Decreta Concilii, usque ad resolutionem S. Sedis vim obligatoriam in nostris exarchatibus habere censemus.

Exarchatibus iam erectis, nominatione quattuor exarcharum peracta necnon Concilio celebrato, Metropolita Andreas die 26 Septembris a. 1940 ab Emo ac Rmo Aloysio Card. Maglione secretario Status, litteras de die 30 Maii 1940 a. Romae datas accepit, in quibus novae a Sanctissimo Patre Pio XII pro Russia sovietica facultates concessae sunt. Simul autem communicatum est omnes extraordinarias, ei ab antecessoribus Summis Pontificibus p.m. Pio X, Benedicto XV, Pio XI benigniter concessas facultates et privilegia abrogata esse: « Ut abrogatae omnino censeantur omnes illae extraordinariae facultates a s.m. Pio X. Emo ac Rmo Andreae Szeptycky, metropolitae et archiepiscopo Leopoliensi, Haliciensi et Camenecensi Ruthenorum in scriptis vel oretenus forte concessae et a Summis Pontificibus Benedicto XV et Pio XI quomodolibet confirmatae vel servatae, quatenus usque nunc vigere adhuc perrexerint ».

Metropolita Andreas S. Sedis voluntati sese subiciens, decisionem S. Pontificis exarchis ep. Nicolao Czarnecky, Clementi Szeptycky ac Josepho Slipyi Leopoli commorantibus, in sessione 12 Octobris 1940 a. communicavit. Exarcha autem P. Antonius Niemancewicz, qui longe a Leopoli habitat, de hac re tandem die 21 Ianuarii 1941 a. compertus est, quo enim die omnes quattuor exarchae apud Metropolitam Andream ad congressum convenerunt. Oratione consueta ad Spiritum S. peracta Metropolita Andreas litteras Secretariatus Status perlegit. Quibus finitis exarchis declaravit in hac nova iuridica conditione, quae pro labore unionistico in Russia sovietica creata est, se a quacumque directione recipere nec amplius habere resignationem et recessum exarcharum ab eorum officiis accipere. Ad exarchas nunc, continuavit Orator, pertinere decisionem statuere, quid ipsis faciendum sit. Gravitatem momenti sentientes nos diu apud nosmetipsos recogitavimus atque in conventu sequentibus diebus rem mature perpendimus.

Itaque die 24 Ianuarii 1941 a. in conventu plenario Leopoli habito, sub praesidio iam prius in Concilio electi protou, Emi episcopi Nicolai, diligenti examine instituto, statuimus: Usque ad novam S. Sedis decisionem nos in conscientia coram Deo teneri munera nostra

pro Unione ecclesiarum in designatis exarchatibus, quantum circumstantiae in Russia sovietica permittant, ad normas Concilii exarcharum (ex dd. 18-19 Septembris 1940 a.) continuare. Ad quam sententiam statuendam nos sequentes rationes movent:

1. Erectio exarchatum et nostra nominatio canonice legitima est. Nam Metropolita Andreas vi facultatum supradictarum, iurisdictione et privilegiis in totum Russiae territorium pollebat. Notitia de abrogatione facultatum Leopolim d. 26 Septembris 1940 a. pervenit, quando et erectio exarchatum et nominatio exarcharum et concilium exarcharum iam peracta fuerunt. Ergo omnia canonice et valide et licite perfecta sunt.

2. Quoad vim et existentiam facultatum nullum dubium est, quia a Summis Pontificibus Pio X, Benedicto XV, Pio XI data, confirmata, non revocata sunt. Nunc Sanctissimus Pater Pius XII die 26 Septembris 1940 a.-i.e. die acceptae notitiae, decrevit, ut eadem « abrogatae omnino censeantur ». Ideo ipsa abrogatione vim et existentiam facultatum in praeterito confirmavit. Quod enim non est, non indiget abrogatione!

3. Creatione exarchatum nihil novi introductum est. Nam praecedens ius canonicum ex anno 1918 existit, quando idem Metropolita Andreas exarchatum Russiae, excepta Ucraina et Alba-Russia, creavit atque P. Leonidam Fiodorow exarcham nominavit. Quem actum Papa Benedictus XV confirmavit et Papa Pius XI P. Leonidam Fiodorow « Nostrum exarcham » vocavit. Ex hac ergo parte, nempe canonicae validitatis, nullum dubium nobis occurrit, ut a munere nostro exarcharum desistamus. Consequenter firmiter persuasi sumus nos sec. mentem S. Sedis egisse atque firmiter credimus S. Patrem approbationem Suam nostro modo agendi non denegaturum esse.

4. In proposito tuendo nos adhuc magis ratio externa confirmat. Spectatis omnibus circumstantiis, resignatio iuridice sumpta impossibilis est. Impossibile est enim in manus metropolitae Andreae resignare, quia aperte declaravit se, ut facultatibus privatum, a quacumque directione actionis recipere et ideo nunc nec novos exarchas nominare nec nominatos revocare vel resignationem ipsorum acceptare amplius ius habere. Ex altera vero parte resignatio in manus Sanctissimi Patris etiam impossibile est, quia aditus Romam inaccessus evasit. Revera angustia rerum insuperabilis, quae nos « ad statum quo » retinendum constrinxit.

5. Praeterea aliae rationes superveniunt. In praesentibus creatio exarchatum aptissimus modus est ad laborem unionisticum praeparandum et ordinandum. Immo, post exarcharum resignationem et vacuum relictum, nulla alia via pro Sancta Sede in Russia sovietica videtur esse strata, ut opus unionisticum denuo suscipiatur. Nec spes mutationis in hac gravi positione adest, ut S. Sedes brevi tempore tali statui providere posset. Novae facultates Metropolitae Andreae a Summo Pontifice feliciter regnante Pio Papa XII die 30 Maii 1940 a. datae forum internum et iura sacerdotum praecipue spectant, creationem autem hierarchiae Orientalis non respiciunt. Metropolita Andreas,

cuius persona non solum unitis sed etiam disunitis gratissima est, hanc lacunam pro tempore explebat et rem modo Orientalibus acceptabili dirigebat. Sed nunc Metropolita facultate illa non pollet. Ideo gravissima necessitas urget veteris principii restituendi i.e. propriae hierarchiae instituendae, quam catholici ritus bysantini-slavi in nostris terris semper habuerunt. En ratio, quae nos ad munera interea exarcharum retinenda movet!

6. Forsitan ultima possibilitas relinquatur nempe, ut catholici ritus bisantini-slavi hierarchiae polonae-latinae subiciantur, sicuti de facto in Polonia usque ad a. 1939, pro dolor, fuerat. Sed a tali forma Unionis, Orientales semper quam maxime abhorrent. Indignatio contra talem dependentiam non exclusive fidelibus nostri ritus propria est, sed generaliter ab aliis nationibus movetur et hierarchia ex regionalibus sacerdotibus electa ubique desideratur. Itaque iure merito Apostolica Sedes ultimis temporibus non solum in Europa, sed etiam in Asia, Africa, Australia, America indigenam, et non ex alienis nationibus desumptam hierarchiam constituit, quamvis de eodem ritu et de missionariis zelantissimis agatur. Quod principium summo aequum et iustum eo magis apud nos valet, ubi diversitas rituum, hostilitas et minoritas nationis regentis viget. Subiectio nostri ritus hierarchiae polonicae, nationi inimicae et in minoritate in nostro territorio constitutae semper difficultatem invincibilem pro Ecclesia catholica crebat et creat. Revera forma actionis unionisticae in Polonia post bellum ab anno 1920 usque ad a. 1939 in praxim deducta, i.e. subiectio neo-unitorum Ucrainorum, Albo-Ruthenorum hierarchiae polonicae-latinae, immo decanis et parochis polonis, tristissimam in historia Unionis, ad longum tempus, memoriam peperit. Tantum pauca prae oculis ponenda sunt.

Novissimis temporibus in terra Cholmensi et Podlachiensi, horribile dictum 130 ecclesiae orientales, in maiore parte olim cum Ecclesia catholica unitae, a gubernio polonico in Polonia catholica, annis 1937 et 1938 destructae vel igne combustae sunt. Quod durius ab omnibus censetur, ut nulla clara, magna cum voce, ita ut omnes audire possent, a competente hierarchia polonica condemnatio illius vandalismi pronuntiata sit. Excipiuntur tantum litterae pastorales, ceterum ab auctoritate civili prohibitae, metropolitae Andreae, in quibus talis modus agendi, ut non christianus et pro Ecclesia catholica maxime perniciosus reprobatus est.

Insuper eodem tempore bona ecclesiastica Orientalium olim Unitorum, ut agri, templa, oratoria, coemeteria aliaque a Sede Apostolica per specialem, uti dicunt fraude extortam, conventionem die 30 Iunii 1938 a. factam — Rei Publicae et latinis-polonis partim vili pretio venum data, partim alicuius compensationis modo, simpliciter cessa fuerunt. Quod actum est contra saeculis stabilitam traditionem et datam et pluries renovatam promissionem. Nam S. Sedes iam prius, propter iniustas contentiones forenses nec non frequentes quoque incursionem, quibus latini-poloni vi et dolo bona ecclesiastica Orientalium sibi apprehendebant, interdictis severe prohibebat, ne eadem bona Orientalis Ecclesiae in manus Polonorum transirent.

Huiusmodi facta dissidentium praeiudicia, quae iam ab antiquioribus temporibus contra Unionem cum Apostolica Sede et Ecclesia catholica divulgabantur, magnopere auxerunt. Suo enim tempore dissidentes Apostolicae Sedi aperte obieiebant: «Romam in Russia sovietica orthodoxos olim defendisse, nos vero in Polonia Polonis vendidisse». Quod idem dein ipsi officiales Poloniae dissidentibus conquerentibus repetebant. En causa cur dissidentes in terra Cholmensi et Podlachiensi nunc sub occupatione germanica manentes ad Ecclesiam catholicam sese non convertant, sed in schismate remanere praeferant, quamvis olim in Polonia Ecclesiae catholicae uniri desiderium suum manifestaverint. Tunc amissa bona ecclesiastica et templa, etiam ecclesiam cathedrali in urbe Cholm olim unitam, in Polonia vero non a neouinitis sed a latinis Polonis occupatam, sub protectione nunc hitleriana recuperant.

Accedit adhuc alia difficultas contra dependentiam Orientalium ab hierarchia polonica latina, scilicet viva reminiscencia sic dictae revindicationis Ucrainorum et Albo-ruthenorum nationi Polonicae operitus latini. Quae revindicatio pauca ante destructionem Poloniae iniuriosa oppressione perficiebatur sub auspiciis auctoritatis civilis, coeoperantibus parochis latinis, militibus, custodibus publicis seu politiae ministris. Ucrainis et Albo-Ruthenis, qui ritum mutare nolebant, Poloni gravissimis malis minabantur, ut detrusione ad statum miseriae et paupertatis, carceribus, expropriatione bonorum, deportatione in alias regiones vel in castra coercitiva et sic porro; ex altera parte resistentes variis pollicitationibus alliciebant, facili occasione panem merendi, melioribus officiis et beneficiis obtinendis etc. Talis modus agendi iterum Orientales non solum contra Polonos, eorum hierarchiam et sacerdotes, sed generatim contra Ecclesiam catholicam exacerbat. Polonia enim semper propter a saeculis contractam consuetudinem ritu latino abutebatur, ut «politicos» suos fines obtineret, contra mentem Apostolicae Sedis pertinaciter agendo. Revera historia Unionis ab exordiis (1596) suis ad probandum assertum plurima testimonia praebet. Quae cum ita sint Apostolica Sedes sine novo damno pro unione ecclesiarum Orientales neo-uniendos hierarchiae Polonicae etiam in Russia sovietica subdere nequit.

Ad obiectionem contra hunc statum Unionis refutandum quandoque quidem respondebatur Ecclesiam in Polonia ad talem modum procedendi circumstantiis fuisse coactam. Sed hodie mutatis rebus idem argumentum produci vix posset. Unicum remedium, ut peracerbi illi eventus de memoria excidant, est: hierarchiam eius ritus instaurare qui in terris Russiae sovieticae ritus proprius non tantum maioritatis, sed fere universorum populorum civitatem USSR constituentium computatur. Imprudens esse reperimus facto nunc a nobis gressu, iterum pedem referre. Stabilitis S. Sedis exarchatibus — obiectionibus et insultationibus occurratur, novaque genuina, bene fundata praxis inducitur, quam interim sustinere nos in conscientia esse obligatos putamus.

7. Praeterea ad perseverantiam in proposito nostro tuendo aliud motivum nos cogit et vero periculum ab antiquo hoste Unionis ec-

clesiarum scilicet a schismate Moscovitico imminens. Ecce hierarchia dissidens a Moscovia designata eidemque absolute subiecta, a regimine autem tacite agnita, approbata, adiuta, catholicos ritus bysantini-slavi ad schisma tentare, allicere necnon aperte pertrahere se prae-parat. Uno verbo omnibus perspicuum est Moscoviam propagatione sui schismatis nostram Ecclesiam Orientalis ritus dividere et frangere et debilitare velle. Metropolita Sergius, locum tenens Custodis patriarchalis sedis Moscoviticae, nuper episcopum dissidentem Alexium Hromadskyi pro provincia Haliciensi cum titulo Ternopoliensi et Haliciensi et Stanislaopoliensi nominavit. Eodem tempore idem metropolita Sergius, ab auctoritate civili sovietica sustentatus, res dissidentium in Wolhynia, Polissia, Alba-Russia, Lithuania ordinavit, exarchatum pro Ucraina Occidentali et Alba-Russia atque Vilnae metropoliam disunitam pro Lithuania creavit, novos episcopos Luceoriae Kovelli, Grodni instituit. Episcopos vero, qui olim a metropolita Varsaviensi Dionysio in sic dicta ecclesia autocephala orthodoxa in Polonia dependebant, ab officio amovit. Sic, inter parentheses dicendo, Ecclesia dissidens Moscovitica uno ictu ecclesiam autocephalam destruxit, quam gubernium catholicae Poloniae ex odio Unionis in ritu bysantino instituit et fovit. Insuper auctoritas sovietica ipsa Ucrainis catholicis hic et illic contra Apostolicam Sedem instigando, unionem cum Ecclesia Moscovitica suggerit. Itaque in talibus circumstantiis difficillimis aciem nostram deserere — improbum et inhonestum esse iudicamus.

8. Denique hostis multo fortior, atheismus bellicosus, magno odio in christianos fertur, qui sub tutela regiminis sovietici omni modo in scholis, in variis conventibus, in praelectionibus publicis, in colloquiis privatis, in officiis publicis, uno verbo ubique propagatur fidemque christianam oretenus, scriptis et foliis, cinematographis, theatris ac radio aggreditur. Brevi tempore intra 17 enim menses occupationis sovieticae seminaria clericalia omnia clausa, monasteria dispersa, bona ecclesiastica occupata, sacerdotes plures incarcerati vel ad mortem condemnati, ceteri vero tributis supra vires onerati, circa 300 ecclesiae catholicae et orthodoxae in usus prophanos transmutatae sunt. Ideo contra conscientiam nostram esset potestate et titulo se privare aliquid agendi vel ad minimum ex officio statum rerum observandi.

9. E contra mutatis, Deo dante et favente, conditionibus in melius, iam constituta hierarchia praesto est, quae subito rem aggredi posset. Revera non obstante gravi persecutione spes magna effulget conversionis multorum in Russia, Ucraina, Alba-russia ad Ecclesiam catholicam. Iam nunc plurimi dissidentes, qui fidem christianam servarunt, ad nos catholicos ritus bysantini-slavi ex regionibus Petropolis, Moscoviae, Charkoviae, Kioviae, Odessae aliorumque districtorum se convertunt, nostras ecclesias visitant, sacramenta baptismatis, confirmationis, poenitentiae, Eucharistiae, matrimonii clam et palam apud nos, fidem catholicam confitentem, petunt et recipiunt necnon imagines sacras, crucifixa, libros precum emunt. Conditionibus Ecclesiae nostrae cum Apostolica Sede unitae eiusque ritibus, hierarchiae student. Quia latinisationem timent, nostram Ecclesiam eiusque ritus ini-

tio non sine diffidentia quadam observant, cum Ecclesia orthodoxa comparant et aliquando aperte interrogant, utrum e.g. apud nos communio sacra sub specie panis azymi fiat, utrum omnia officia liturgica rite persolvantur etc.

Nil mirum, quod plures fideles nostri viri eruditi, statum Ecclesiae observantes, in secreto saepe interrogant, num aliquid pro futuro in casu atrocioris persecutionis vel libertatis recuperatae, ex parte hierarchiae provisum sit. Quomodo ergo rebus sic stantibus totam rem derelinquere et laborem recusare possemus?

Itaque nos exarchae actionem saltem praeparatoriam secundum 4,5,6 decretum Concilii nostri sine conscientiae remorsibus recusare non possumus, ne dissidentibus et inimicis argumentum novum contra Apostolicam Sedem suppeditemus, acsi Ipsa, auctoritativis documentis et enunciationibus minime obstantibus, hierarchiam Orientalem pro Orientalibus ex eorum indigenis electam revera erigere nolle, sed catholicos bysantini ritus potius hierarchiae Polonicae latinae, sicuti de facto in Polonia usque ad a. 1939 res se habuit, subicere intenderet, cum catholicos ritus bysantini quasi catholicos secundae classis consideraret. Talis autem persuasio dissidentes ab Unione cum Ecclesia catholica praeprimis deterret. Ob hanc rem pro futuro labore unionistico in Ucraina, Russia, Alba-ruthenia hierarchia proprii ritus et nationis quae in territorio absolute praevalet, statim ab initio constituenda est, ne magni passus extra viam, sicuti res in Polonia per 20 annos obtinuit, iterentur.

En praecipui eventus et rationes, quas in accurato examine perpendimus et quibus conscientia nostra ad munera exarcharum continuanda obligamur usque ad novam in hac re decisionem S. Sedis, cui semper perfectissime oboediri parati sumus. Certe non dignitatibus allekti, sed potius oneribus responsabilitatis oppressi, nihil aliud desideramus et quaerimus quam bonum et prosperitatem Ecclesiae catholicae et Christi voluntatis ardentissimae adimpletionem « ut omnes unum sint ».

Quibus expositis instanter iterum rogamus ut S. Pater nostra consilia et decreta, per intercessionem Eminentiae Vestrae, rata habere et benigniter approbare dignetur.

Sacram purpuram venerando Eminentiae Vestrae devotissimi servi permanemus in Christo Domino.

Nicolaus CZARNECKYI, Exarcha Volhyniae et Podoliae, P. Antonius Niemancewicz S.J., Exarcha Albae Russiae, Hieromonachus Clemens SZEPTYCKYI, Exarcha Magnae Russiae, Josephus SLIPYI, Exarcha Magnae Ucrainae.

Exmo ac Rmo D.D. Cardinali S.R.E.
EUGENIO TISSERANT
S.C. pro Eccl. Orientali a secretis
Città del Vaticano

6

Папа Пій XII 22 листопада 1941 року потвердив встановлення чотирьох екзархів.

Le 26 novembre 1941 le Cardinal Tisserant, Secrétaire de la Congrégation pour les Eglises Orientales, communiqua officiellement au cardinal Maglione la décision du Saint Père, prise quatre jours auparavant, dans les termes suivants (Prot. N. 296/41; A.E.S. 9677/41).

«Al termine della mia relazione il Santo Padre Si è degnato decidere i seguenti provvedimenti:

1) Conferma, ad cautelam, delle nomine degli Esarchi — fatta da Mons. Szeptyckyj il 17 settembre 1939 e il 17 settembre 1940 — e sanazione, ad cautelam, degli atti giurisdizionali da essi forse invalidamente posti.

2) Nomina degli Esarchi stessi:

a) Ecc.mo Mgr. Nicola Czarneckyj, Vescovo tit. di Lebedo, per la *Volinia*, la *Polesia* già occupata dai sovietiti, e la *Podlachia*,

b) Rev.mo Clemente Szeptyckyj, Egumeno degli Studiti per la *Grande Russia* e la *Siberia*,

c) Ecc.mo Mgr. Giuseppe Slipyj, Arcivescovo titolare di Serre e Coadiutore cum jure successionis del Metropolita Arcivescovo Szeptyckyj, per la *Grande Ucraina*,

d) Rev.mo P. Antonio Niemancewycz, S.J., per la *Russia Bianca*, ad *Esarchi Apostolici* (*Amministratori Apostolici*), *dei fedeli di rito orientale nei territori suindicati, ad nutum Sanctae Sedis et donec a Sancta Sede aliter provideatur.*

3) Incarico al Metropolita Arcivescovo Szeptyckyj di fungere, nel confronto degli Esarchi Apostolici suddetti, da Delegato della S. Sede, al quale essi dovranno attendere direttive per quanto concerne disposizioni di carattere generale.

4) Invito allo stesso Metropolita Arcivescovo Szeptyckyj di informare — sempre e subito, secondo le possibilità concrete — la Santa Sede di ogni questione importante che possa sorgere nelle zone sottoposte ai singoli Esarchi Apostolici.

5) Ordine ai competenti organi della Santa Sede (S.C. per la Chiesa Orientale e Segreteria di Stato di Sua Santità) di *non pubblicare* le nomine suindicate, e divieto a Mgr. Szeptyckyj di farle note in comunicazioni ufficiali alla Provincia Ecclesiastica Rutena ».

Cfr. ACTES ET DOCUMENTS DU SAINT SIÈGE RELATIFS À LA SECONDE GUERRE MONDIALE vol. 3, deuxième partie, *Le Saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les Pays Baltes 1942-1945*, Libreria Editrice Vaticana 1967, p. 565-566.

7

Звіт архієпископа Йосифа Сліпого екзарха Великої України з 12 квітня 1942 року.

(A.E.S. 3664/42, copie)

Léopol, 12 avril 1942

Slipyj informe sur la situation de l'Ukraine après l'occupation bolchevique. La nouvelle de sa consécration épiscopale a été publiée, mais il attend ses bulles.

Subito post recessum bolschevistarum gratiarum actiones et homagium R.V. transmi. Nescio num litterae rite pervenerint. Hodie quaedam referre cupio, quae postea successa sunt.

Consecrationem meam episcopalem de die 21 dec. 1939 (festo Immaculatae Conceptionis Beatae Virginis) in Folio Archidioecetano inunte anno 1942 Exc.mus Metropolita Andreas publici iuris fecit. Nunc datis occasionibus functiones episcopales persolvo. Rogo E.V., ut Breve nominationis, si possibile, mihi mittere benigne jubeat. In quantum scio, servata modestia, ab omnibus nominatio mea laeto animo suscepta est et in foliis quotidianis, quamvis articuli de rebus ecclesiasticis non libenter admittantur, favorabilissime salutatus sum. Cum successor adhuc non sit inventus, munere rectoris Seminarii et Academiae fungor. Aedificium Seminarii erat valde distructum et ideo intensivus labor exigebatur, ut omnia, quantum possibile, ad veterem statum redigantur. Quod favente Deo obtentum est et omnes difficultates iam superatae sunt. Incerta vita, perpetuae minationes sub regimine bolschevistico et durus labor in restauratione Seminarii et Academiae aliquid vires meas exhauserunt.

Ante mensem Exc.mus Metropolita Andreas ab E.V. litteras de exarchis accepit. Ex intimo corde gratias pro benevolentia et fiducia erga personam meam fundo. Conditiones in Ukraina sunt nimis difficiles, sed non obstanter duo sacerdotes, olim alumni mei, dr. phil. Georgius Prociuk et dr. theol. Josephus Kladocznyj Kioviam attigerunt. Ibi quoque parochia ritus byzantini formata et iuridice constituta atque ab potestate urbana kioviensi iam agnita est. Conamina facio ut et ego Kioviam perveniam. In aliis oppidis sacerdotes instituere difficile est, sed praeparationes quaedam factae sunt. Valde caute mihi procedendum est, quia discrimina vigent inter episcopos orthodoxos, metropolitam Dionysium Varsaviensem, metropolitam Alexium Hromadskyj et archiepiscopum Hilarionem Ohienko, qui suos episcopos vicarios Kioviam miserunt. Hodie duo episcopi vel tres Kioviae vivunt, episcopus Pantaleimon Rudek, episcopus « Leopoliensis et Haliciensis » ex parte Alexii Hromadskyj, metropolitae Volhyniae et episcopus Nicanor Abramovic, episcopus Cernihoviensis ex parte metrop. Dionysii. Tum metropolitae Dionysio, tum archiepiscopo Ohienko a regimine germanico prohibitum est rebus ecclesiasticis Magnae Ucrainae

se immiscere. Unioni favorabiles sunt episcopi Nicanor Abramovyc et Ihor Huban qui in Wynnycia sedem habent. Ante Pascha ecclesia nostra Kioviae a gubernio clausa erat. Sed notitiae sparsae de litteris Stalin ad S.mum Patrem missis, in quibus libertatem ecclesiae in Unione Sovietica profitetur, gubernium Kioviae moverunt, ut ecclesiam nostram iterum aperiat.

Novum Liturgicon ab E.V. redactum ab omnibus grato animo susceptum est, quia discrimina et diversitates rituales apud nos tollit. Initio quoque Stanislaopoli Liturgicon cum submissione receptum est, sed nunc murmurationes, a quibusdam patribus excitatae, incipiunt, quae autem spernendae sunt. In Seminario nostro sacra Liturgia iam secundum novum Liturgicon celebratur.

In Synodo Archidioecetano, quae sub regimine bolschevistico Leopoli habebatur et nunc prolongatur, multum adlaboratum est, ut uniformitas caeremoniarum instauretur.

In fine etiam ex mea parte E.V. humillime rogo ut precibus Metropolitae quoad Academiam annuat. ACTES ET DOCUMENTS DU SAINT SIÈGE RELATIFS À LA SECONDE GUERRE MONDIALE, vol. 3, deuxième partie. *Le Saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les Pays Baltes*. Libreria Editrice Vaticana 1967, p. 564-567.

8

Звіт Митрополита Андрія для кард. Е. Тіссерана (22.6.1942) про Собори Екзархів, їх труднощі і прохання.

In Pace.

Léopol, le 22 juin 1942

Objet: Concile des Exarques Apost.

Eminentissime Prince,

Les exarques Apostoliques ont tenu à Léopol une réunion comme ils l'avaient décidé dans leur premier synode de l'année 1940.

La cause comportait quelques difficultés. Ils tiennent beaucoup à la forme de Concile ou Synode provincial. C'est la seule forme connue en Orient. L'histoire ecclésiastique témoigne que les évêques orientaux se rassemblaient en Synodes fort souvent, sans même faire attention aux frontières des patriarchats ou des provinces ecclésiastiques. Les décrets du Concile de l'an 1940 statuent que les exarques se rassembleraient en concile chaque année ayant obtenu d'avance, autant que faire se pourrait, la permission et l'approbation du St. Siège. Les circonstances n'ont pas changé depuis 1940; il n'est pas plus facile de communiquer avec le St Siège. Msgr Nicolas exarque Protos m'a prié d'accorder aux exarques la permission de tenir un Concile, et j'ai cru que je pouvais le faire au nom du St Siège comme délégué pour les affaires des exarchats. J'ai cru pouvoir supposer que mes plein-pou-

voirs quoique tout-à-fait généraux m'y autorisaient, et je l'ai fait. Les réunions du Concile ont eu lieu à Léopol du 9 au 15 juin.

Par une chance presque exceptionnelle l'exarque de la Russie Blanche a pu venir malgré les communications extrêmement difficiles. Il est jusqu'à présent le seul qui puisse se servir de sa juridiction. Avant d'avoir la nouvelle de la nomination de Sa Sainteté il avait obtenu des autorités allemandes l'approbation de sa nomination primitive. L'ayant obtenue, il a écrit une petite lettre pastorale dans laquelle il faisait savoir aux prêtres et aux fidèles qu'il entrait en possession de son office; il l'a aussi communiqué aux Ordinaires latins. Pendant toute l'année aucune communication avec l'exarque Antoine ne nous était possible. En demandant aux autorités allemandes l'approbation de son caractère d'exarque il ne savait encore rien de la communication, que Votre Eminence a daigné me faire.

Le commissaire général pour la Russie Blanche résidant à Minsk, un certain Jurda, a signé le document « Staatliche Genehmigung zur Ausübung Ihrer Tätigkeit » le 4 février 1942 et la lettre de Votre Eminence (Nr. 296/41) du 22 décembre 1941 ne m'a été rendue que le 15 février de l'année 1942. Je cite ces dates pour montrer, que la demande de l'exarque Antoine n'est en aucun cas une désobéissance au Nr. 8 de la lettre citée de Votre Eminence.

Chez nous rien n'a été publié, ni même divulgué, mais peu à peu ceux, qui s'intéressent à la cause, sont parvenus à avoir la notice du fait.

L'exarque Antoine comme non moins Msgr Nicolas ont tous les deux constaté, que l'Union ou la « Néo-Union » dite « polonaise » dans les contrées orientales de la Pologne a été presque complètement liquidée moins par les persécutions bolchévistes que par le fait de sa débilité et du manque absolu de popularité. Plusieurs prêtres convertis de l'orthodoxie y sont revenus sans scrupules; et la majorité des prêtres passés du rite latin au rite oriental est repassée au rite latin. C'étaient sans exceptions des Polonais, qui ont délaissé la cause probablement parce qu'ils la considéraient pour une cause perdue.

Dans toute la Russie Blanche il n'est resté que trois paroisses; les difficultés de communication, même par la poste, ne permettent pas à l'exarque de se rendre compte avec plus de détail du nombre des laïcs restés fidèles.

Les orthodoxes ont organisé leur église comme église autocéphale blanc-ruthène, en 5 éparchies sous le Métropolite Pantéléimon de Minsk comme chef. Il semble que c'est une province ecclésiastique quasi indépendante du patriarcat de Moscou, mais approuvée par les Allemands, et conservant probablement encore un lien pas purement formel. L'exarque Antoine, comme Ordinaire du lieu, a constitué un conseil de l'exarque, auquel appartiennent trois bons prêtres — les abbés Anoško Vincelas, Léon Horoško et Jean Harmatiuk. Ce conseil est aussi le tribunal de I instance pour les causes matrimoniales. Nous avons conseillé à l'exarque de choisir provisoirement un tribunal de II instance (facultates II du 22/v 1970) chez un des Ordinaires latins de son territoire c.à.d. de Vilna ou de Pinsk. Quand les communications avec Rome et avec les autres exarques seront plus faciles et les decrets des

exarques approuvés par le St. Siège, les tribunaux devront être organisés comme l'exige le Concile de 1941.

Msgr Nicolas, exarque de l'Ukraine Occidentale, n'a pas pu jusqu'à présent passer la frontière, qui nous sépare de la Volhynie. Il dit, lui aussi, que l'union néopolonaise n'a presque pas résisté à l'invasion bolchéviste et aux événements. Quatre prêtres passés de l'orthodoxie sont revenus, six paroisses repassées au schisme, le clergé a été presque complètement dispersé. Il ne reste plus que quelques paroisses et quelques prêtres. Le manque de communication et de poste ne lui permettent pas de présenter des données plus exactes.

L'exarque de l'Ukraine Msgr Joseph n'est pas dans une position bien différente. Malgré sa meilleure volonté, il ne lui a pas été possible de se rendre à Kiev. Mais il est possible que cela n'a pas été nuisible à la cause de l'Union; on ne peut nous accuser d'augmenter le chaos, dans lequel se trouve l'église orthodoxe des Ukrainiens, qui est divisée au moins en deux parties, qui sont en lutte ouverte entretenue par les autorités. L'archevêque Alexis Hromadskyj de Kremianetz se dit Métropolitain de la Volhynie et Gitomir et exarque est le chef d'une église qu'il dit « autonome dans les limites du patriarcat de Moscou ». Pendant le temps de l'invasion bolchévique il s'est séparé du Métropolitain Denis de Varsovie, et s'est soumis au Métropolitain Serge — remplaçant du patriarche à Moscou. Sous son autorité sont les évêques ou archevêques Antoine Marčenko de Kamin Koszyrski et Kowel, Siméon Iwanowskyj, archevêque passé d'Ostrig à Tschernihov, Damascène Maliuta était destiné pour la Boucovine, actuellement à Kamenetz podilsky, Jean Lavrichenko, évêque de Vladimir, Pantéleimon Rudyk, évêque de Poltava et Lubensk, résident à Kiev.

L'archevêque Alexis a nommé archevêque de Kiev (mais pas Métropolitain) l'évêque de Kholm Ilarion Ohienko.

La seconde Église a pour chef l'archevêque Policarp Sikorskyj de Luck, nommé par le Métropolitain Denis « administrateur de toute l'Ukraine ». Il a consacré sept évêques pour les différents sièges de l'Ukraine. Alexandre, ancien évêque de Pinsk, est son adhérent. Les sept évêques sont les suivants: Niconore Abramovič pour Bila-Cerkow, Ihor Huba pour Uman, Mstislav Skrypnyk pour Perejaslaw, Photij Tumoščuk pour Tschernihov, Michel Horošyj pour Elisabeth, Stephan Hajevskyj — Emanuil Tarnavskyj, dont les sièges sont encore incertains. Cette Église s'est unie avec l'Église autocéphale ukrainienne, qu'on appelait « samosviatzy » ou « Lipkivzi », parce que leur premier chef le Métropolitain Lipkivskyj avait été consacré évêque par le peuple et le clergé sans évêque.

A Kiev même résident deux évêques orthodoxes, qui se combattent. L'évêque Nikanore, envoyé par l'Archevêque Policarpe, et Pantéleimon, envoyé par l'Archevêque Alexij. Le premier avec tous les autres autocéphales ukrainienne et a, paraît-il, ordonné les prêtres autocéphales, qui n'avaient pas de sacerdoce valide. Il l'ont fait occultement, ce qui a été certainement une faute de tactique. Dans un synode des évêques ils ont déclaré admettre tout le clergé dans l'ancienne

église autocéphale (de Lipkivskyj), en reconnaissant leur sacerdoce et vu que de fait ils ne le reconnaissaient pas, ils ont donc dû réordonner les prêtres qui ne l'étaient pas d'après les principes de l'église orthodoxe. Des 40 évêques de l'Église de Lipkivskyj il n'en est resté paraît-il aucun.

La principale préoccupation des deux hiérarchies est d'ordonner le plus de prêtres que possible: on admet donc les candidats, qui se présentent sans aucun égard à la science et à la vertu. La hiérarchie d'Alexij est pour la plupart constituée de Russes et de russophiles. Celle de Polycarpe — d'Ukrainiens. Les antagonismes de compétence sont donc doublés d'antagonismes de nationalités. Le peuple désire partout avoir des prêtres, sans regarder de trop près au parti de l'Église, auquel ils appartiennent; naturellement que les sympathies vont vers le prêtre qui célèbre avec le plus de dignité et d'observance des traditions rituelles.

La jeunesse, donc du reste l'énorme majorité a été incorporée à l'armée rouge ou prise pour les travaux en Allemagne, ne peut que mépriser les popes qui n'ont aucune éducation ecclésiastique et aucun savoir, car dans les écoles bolchéviques les étudiants obtenaient tout de même beaucoup de connaissances positives. Les évêques sont choisis « sans choix », le clergé devient le plus grand danger pour l'Église.

L'exarque de la grande Russie n'a aucune possibilité d'avoir des nouvelles positives de l'état de l'orthodoxie entre les Russes. Le remplaçant du patriarche de Moscou le métrop. Serge avec tous les évêques de son obédience s'est démontré, comme on le savait du reste, fidèle sujet de Stalin. Il l'a encore témoigné dernièrement par un discours publié par le radio. Même ses adhérents de ce côté du front ont protesté. Quelle influence a sur le peuple russe cette forme de césaropapisme — nous ne le savons guère, mais il est très probable, qu'en cas où le bolchévisme serait définitivement liquidé, la hiérarchie orthodoxe démontrée fidèle au N.K.W.D. serait probablement fortement compromise, si toutefois le peuple se rend compte de ces dispositions des évêques et du clergé.

De cette manière, comme Votre Eminence le voit, dans tous les quatre exarcats les espérances, au moins humainement, ne sont pas grandes. De la part du Ciel Dieu mène à des conséquences de la guerre qu'on ne peut pas encore prévoir, mais on peut espérer que ces conséquences apporteront à l'Église Catholique au moins la liberté de travailler. Il peut même se montrer que la grâce Divine obtienne des résultats d'autant plus grands, que les efforts humains étaient insignifiants et incapables d'obtenir quoique ce soit.

Je viens maintenant aux demandes des exarques et à mes humbles propositions.

I. La première demande a rapport au biritualisme.

1) La Ste Congrégation par sa lettre Nr. 685/39 du 12.XI.1940 a permis aux prêtres des rites latin et oriental d'administrer les sacrements et de dire la Ste Messe dans les deux rites, autant que les cir-

constances l'exigent et S.S., et aux Ordinaires de donner cette permission, ou de l'imposer aux prêtres. Il nous semble que cette permission peut trop facilement mener à des abus très nuisibles à la cause de l'Union. Les exarques osent donc demander que cette faculté soit abrogée ou modifiée. Les cas, où un biritualisme pareil peut rendre quelque service sont très rares, et le peuple orthodoxe en général se scandalise trop facilement et perd toute confiance envers un prêtre qu'il croit appartenir à son rite et le voit célébrer dans le rite latin.

2) Les exarques remercient le St. Siège d'avoir retiré aux Nonces la faculté de concéder le changement de rite (Acta S. Sedis 1941 N. 2).

3) Les exarques désireraient beaucoup, que leurs Synodes et au moins le premier soient confirmés par le St. Siège « in forma speciali ». Par une confirmation pareille les décrets deviendraient lois du St. Siège Apostolique, ce qui pour l'avenir de la Mission semble être très désirable.

4) Enfin les exarques proposent les décrets de leur Concile de cette année.

II. Quant à mes propositions — j'ose avant tout présenter la demande, qu'en cas où le recours au St. Siège reste l'année prochaine tout aussi difficile, qu'il l'est cette année-ci, la S. Congrégation daigne permettre aux exarques de tenir un nouveau Concile en 1943 et me permette à moi ou au Protos de le présider.

2) Les passages d'un rite à l'autre étant rendus plus difficiles, et la faculté de célébrer dans les deux rites étant à mon humble avis (qui est aussi celui des exarques) peu opportune et rarement utile — il peut se faire, que le travail apostolique de quelques prêtres du rite latin puisse être très utile à l'Union avec la condition tout de même, que le prêtre, qui obtiendrait cette faculté ne pratique que le rite oriental au moins pour un certain temps et sur le territoire, où son travail est opportun. Il semble que le Rev-ssime P. Général de la Congrégation de Jésus a la faculté de permettre aux prêtres de sa juridiction cette sorte de pratique du rite oriental. Les prêtres séculiers auraient naturellement besoin de la permission de leurs Ordinaires, mais cette permission une fois donnée, ne pourrait-on pas obtenir la faculté, peut être pour le Synode des Exarques ou pour le Protos, de donner aux prêtres séculiers le pouvoir de pratiquer le rite oriental pour quelques années et pour un territoire défini. Cette faculté, n'étant qu'une modification, quoique assez essentielle, à mon humble avis, de la faculté accordée aux Ordinaires et aux Protos par la lettre de la S. Congrégation N. 685/39, ou plutôt une restriction de cette faculté, — nous osons espérer qu'elle sera accordée.

3) Outre cette forme de changement de rite il semble qu'il pourrait être bien utile d'ordonner prêtres de rite oriental des fidèles du rite latin, qui désireraient se consacrer définitivement à cette Mission. Je demande donc pour les exarques la faculté d'ordonner prêtres des fidèles de rite latin ou blanc-ruthènes. La Russie Blanche est un ter-

rain, où des cas pareils peuvent se présenter assez fréquemment. Les fidèles et les prêtres de nationalité blanc-russe étant toujours beaucoup plus favorables à l'Union que les latins de nationalité polonaise.

Ces Ruthènes blancs de rite latin sont tous des anciens uniates passés au rite latin, la plus grande partie sont passés légalement avec la permission du St. Siège quand encore sous le régime de Cathérine II le passage au rite latin était une condition essentielle pour conserver la foi catholique.

De la même manière beaucoup de Ruthènes Blancs orientaux sont devenus latins pendant la persécution de l'Union sous le régime de Nicolas I. Les unis passés au rite latin dans la terre de Kholm dans des circonstances analogues n'ont souvent pas obtenu l'autorisation du St. Siège. Il faudrait pouvoir faire des recherches dans les archives de la Propagande (section orientale) pour voir quelles facultés de passage au rite latin ont été accordées aux catholiques orientaux de ces contrées. Il nous semble assez probable, qu'en 1905 après le décret de tolérance de Nicolas II quelques facultés générales ont été accordées, mais il semble aussi probable, que depuis on a admis au rite latin beaucoup de catholiques orientaux sans regarder de trop près les facultés accordées par le St. Siège. En jugeant d'après l'opinion presque générale du clergé latin et d'après le fait, que tout le travail pour l'Union était entre leurs mains — il semble très probable que beaucoup de catholiques orientaux sont passés depuis trente ou quarante ans au rite latin sans faculté légale. Ils appartiendraient donc au rite oriental et pourraient y revenir sans faculté spéciale. S'il s'agit donc de faits douteux et de changements de rite faits au détriment de l'Eglise orientale — ce ne serait que par acquit de conscience, que je demanderais cette permission; et en général vu qu'il peut y avoir des cas, certainement pas nombreux, où le retour de ces fidèles peut être très utile à l'Union, et qu'il n'est pas impossible que le recours au St. Siège ne devienne encore plus difficile, qu'il ne l'est maintenant, j'ose demander cette faculté.

L'oeuvre de l'Union des Eglises avait avant la guerre d'assez nombreux ouvriers apostoliques qui sont à présent revenus au rite latin. Dans les temps où le recours au St. Siège est devenu beaucoup plus difficile, il ne serait pas opportun d'après mon humble avis de priver les Ordinaires qui ont la charge des orientaux catholiques de ce secours. Il me semble donc, qu'il y a des raisons suffisantes pour demander au St. Père de vouloir bien donner aux exarques la faculté dont nous parlons.

4) J'ajoute encore la demande présentée à Votre Eminence dans ma lettre du 24 mars sur un moyen d'assurer aux dissidents de bonne foi les suffrages communs de l'Eglise. Il me semble que pour la cause de l'Union dans l'ancien empire russe il est suprêmement à désirer que le St. Père daigne par sa miséricorde apostolique ouvrir largement les écluses, qui retiennent les bienfaisantes eaux des suffrages communs de l'Eglise pour inonder ces déserts arides et privés d'eau dans lesquels des millions d'âmes dépérissent de soif. Dans ma lettre du 24 mars j'ex-

pose la question théologique plus amplement. Aujourd'hui je me permets d'ajouter encore la réponse à une objection possible: « Pour que les dissidents de bonne foi puissent appartenir au corps de l'Eglise universelle, il faut que les liens, qui les unissent à l'Ordinaire, qui représente la juridiction catholique orientale dans la contrée, soient des liens extérieurs et visibles ». Je réponds: que ces liens sont suffisamment visibles et extérieurs par le fait de la décision du St. Siège, extérieurement promulgués par le, ou les décrets de nomination des administrateurs apostoliques. Ces liens peuvent ne pas être connus même de tous les dissidents et d'un très grand nombre de catholiques, mais il n'en est pas moins extérieur et visible. Vu le caractère de grâces nécessaires au salut, il me semble plus que probable, que les suffrages communs de l'Eglise parviendraient ainsi par la faible extériorité de ces liens aux âmes souvent plus que délaissées.

5) Les exarques ont décidé dans leur synode de l'an 1940, que ceux d'entre eux, qui ne sont pas évêques, portent le titre de protoierei et peuvent se servir des insignes pontificaux. Cette question n'est pas sans difficultés malgré son importance assez considérable. L'exarque de la Russie Blanche a dans son territoire plusieurs évêques orthodoxes et sous sa juridiction au moins un prêtre mitrophore. De là l'opportunité de cette décision. La difficulté est, qu'en Russie le titre de protoierei est réservé aux prêtres séculiers, et que l'usage des insignes pontificaux ne comporte pas l'usage du *μαυδιον* episcopal, ni de la crosse pastorale qui serait ressemblante à la crosse des évêques. Je crois donc opportun de demander à la Ste Congrégation de ne pas approuver ce canon 17 des décrets du Concile de 1940 et de le remplacer par la seule mention que les exarques n'ont pas d'autre titre que celui d'exarques. Quant aux insignes pontificaux je prie le St. Siège de daigner accorder à l'exarque Antoine les droits des archimandrites avec les pontificaux, comme les archimandrites ont la coutume de s'en servir en Russie. Il ne s'agit que de l'exarque de la Blanc-Russie, car l'exarque de la Grande Russie ne pouvant pas atteindre son territoire ne peut que préparer le travail futur.

En finissant je prie Votre Eminence de vouloir obtenir aux exarques apostoliques et à tous leurs fidèles in actu vel in potentia la bénédiction apostolique du St Père non moins qu'à ma médiocrité, — et d'agréer mes salutations bien respectueuses que je présente en vénérant la pourpre sacrée de Votre Eminence, le plus humble serviteur en JCh.,

✙ ANDRÉ
*Archevêque de Leopold
Metr.*

ВИБРАНІ ПИТАННЯ (ANALESTA)

ВІДГОМІН КИРИЛО-МЕТОДІЇВСЬКОЇ ІДЕЇ НА II ВАТИКАНСЬКОМУ СОБОРІ

Вступне зауваження

В 1963 р. відбувся в Зальцбурзі, Австрія, Міжнародний Конгрес, організований німецьким та австрійським єпископатом, присвячений Апостолам слов'ян, свв. Кирилові і Методієві. З рамени Українського Богословського Наукового Товариства в Конгресі взяли участь професори Українського Католицького Університету в Римі — д-р Микола Чубатий, о. д-р Ісидор Назавський і о. д-р Іван Гриньох. Оба перші доповідали в англійській мові, останній в німецькій.

Папа Йоан-Павло II видав дня 31.12.1980 р. Апостольського листа, що починається словами «Визначної чесноти...», в якому проголосив слов'янських апостолів, свв. Кирила і Методія, співпокровителями Європи і закликав весь християнський світ до молитов й віддання належного їм почитання в часі, коли все людство, й зокрема європейські народи, переживають важкі часи.

Оба святі брати, Кирило і Методій тісно пов'язані з початками і далішим розвитком українського християнства. До святкування його Тисячоліття зближаємося. Від перших початків українського християнства свв. Кирило і Методій були в великому почитанні, про що свідчать літературні пам'ятки, іконопис, празники, посвячення церков їхньому імені. Як глибоко вкоріненим в благочестя українського народу було почитання обох Святих Братів, може свідчити факт, що наші переселенці з рідної землі до Америки одну із трьох найстаріших українських церков присвятили свв. Кирилові і Методієві в Оліфанті, Пенсильвенія.

Та ще важливіше для нас українців сьогодні: наш Святий, Слуга Божий Андрей, за якого прославу молимося, визначався глибокою побожністю до цих слов'янських Апостолів. Він жив їхньою ідеєю повернути мир і церкву єдність в розбитому християнському світі. Кирило-Методіївська ідея надихнула Св. Б. Андрея Шептицького покликати до слов'янського Велеграду на Моравії, країні апостолування Святих Братів, науковців-дослідників на Велеградські зустрічі-конгреси. І хоч голос тих зустрічей-конгресів зараз замовк, хоч навіть на II Ватиканському Соборі про діяння тих зустрічей пів століття перед Собором не було виразно мови, то живую і прямию на Соборі була невиміруща Кирило-Методіїв-

ська ідея. Вона жива і сьогодні. Наступна доповідь, в перекладі з німецької на українську мову, впроваджує нас в її багатогранну проблематику.

«Людство доходить до правди звичайно обхідними шляхами і часто потребує довгого часу, щоб чітко усвідомити собі якусь ідею. Самі ж ідеї, яких джерелом і потвердженням є досвід, можуть бути сильним поштовхом для нас». (Митр. Андрей Шептицький: ЗА ЄДНІСТЬ ЦЕРКВИ», Логос, Т. III, Ч. 3, 1953, ст. 167).

Слова, наведені як провідна нитка для застанови до теми «Відгомін Кирило-Методіївської ідеї на II Ватиканському Соборі», походять від великого звеличника апостолів слов'ян, свв. Кирила і Методія, разом з тим одного з духовних батьків і надхненників багатьох на традиції зустрічей християн на Конгресах в Велеграді, вже померлого великого князя Церкви на цілому східньо-європейському просторі, Архiepіскопа-Митрополита Галицько-Львівського в Україні, Андрея Шептицького. Саме він плекав і розвивав християнську мисль на цьому просторі, особливо серед українського народу, що так багато завдячує історичному подвизі й ідейному багатству обох братів, свв. Кирила і Методія.

Коли зупинитися на цих історичних постатях, мимохіть натрапляємо на особливий феномен: ці постаті притягають до себе увагу дослідників-науковців різних ділянок наук. Дослідник мов належно цінитиме одноразовий історичний факт винахідливого ума обох братів, історик культури присвятить увагу заслугам обох апостолів слов'ян на полі культури й цивілізації багатьох слов'янських народів, дослідник історії Церкви відкриє в обох братах великих апостолів і благовісників Христового Євангелія. Та ми належно не оцінили б обох апостолів слов'ян, якщо б ми гляділи на них тільки у перспективі минулого і якщо б ми хотіли бачити в цілому подвизі їхнього життя тільки одноразовий, але все таки вже далеко в минулому завершений, повний заслуги історичний чин.

Особливість феномену святих братів є в тому, що вони ворухать думку людей не тільки до погляду в минуле, але й ще сьогодні випромінюють незвичайну силу на сучасність і прийдешність. Цю таємничу силу, що променює в сучасність, можна відчутти, коли переглядати літургічні тексти східної Літургії, в яких звеличується і вшановується обох апостолів, зокрема їхній історичний подвиг. В слов'янській Літургії Східної Церкви звеличується свв. Кирила і Методія як «рівноапостольних і славу слов'ян», як «апостолів слов'янської Церкви і її перших ієрархів», як «просвітителів слов'янських народів...», завдяки яким слов'яни прийняли світло благовісті і пізнали вічне Слово...», як ті, що «...своею проповіддю просвітили всі слов'янські країни і привели їх до Христа...», що «...через переклад Святого Письма відкрили джерело Богопізнання...», як такі, що «...наситили манною богомудрого вчення слов'янські народи, які, спрагли Божого слова, були близькі смерті...».

Щоб показати, як глибоким є почитання обох Братів у сло-

в'янській Літургії Східної Церкви, нехай послужить отут одна з стихир вечірні празника свв. Кирила і Методія, яку — стихиру — передаємо в цілому в українському перекладі: «Якими духовними піснями звеличаємо вас, Святителі? Ради спасення слов'ян ви по апостольськи подвизалися і в просвічуванні їх світлом боговідіння ви добре потрудилися, до нього бо двері закриті відкрилися нам через винайдення вами слов'янських письмен. Входячи через них, розуміємо ми таїнство Христового благовістя і приймаємо від Христа Бога мир і велику милість».

Між історичною появою Святих Братів і теперішнім часом лежать довгі одинадцять століть у ставанні і бутті європейських народів та їх взаємовідносин, але віддаль до цих Братів не збільшилася, а навпаки вона зменшилася. Особливо в літургічному переживанні являються нам слов'янські апостоли як живі і приявні в нашому часі. Та не тільки це: Вони являються нам як помічники в сьогоднішньому і зовнішньому розритому людстві. Їхня, ще сьогодні і в будучність спрямовуюча, лікуюча і промінююча сила лежить не в одноразовому людському феномені буття та в одному, нехай і незвичайному подвизі, але в їхньому багатоідейному духовному світі. Не потрібно особливо відмічувати, що цей духовний світ має своє коріння і міць в об'явленому і переданому Божому слові, у Христовій Благовісті.

І з цього саме багатоідейного духовного світу бажаємо дещо вибрати й відмітити, зокрема таке, що й сьогодні не втратило на вартості й актуальності, таке, що, на нашу думку, дозволяє глянути на св. Апостолів-Братів у їхній повній величині.

Перше, з чим зустрічаємося, споглядаючи на Святих Братів, те, що без сумніву є їхньою найбільшою заслугою й нічого не втратило на вартості, це їхня ревність у проповідуванні Христової Благовісті на життєвому просторі слов'янських народів. Цим саме поставлено перші фундаменти у християнізації полуднево-східних і східних слов'янських народів. Цей подвиг знайшов відповідне признание в цілій Кирило-Методіївській літературі, він також виразно засвідчений документами наступників св. ап. Петра на римському апостольському престолі, найвищими церковними пастирями, римськими папами. Вистачить тут згадати з новіших документів папські енцикліки папи Лева XIII «Велике завдання...» 1883 і «Прегарне вітання...» 1894. З останньої наводимо пам'ятні слова: «Нехай і до вас, всі слов'янські народи, дійде наше запрошення, до вас, про яких славне ім'я звіщає не один листок історії. Ви ж знаєте, яку вдячність винні слов'яни своїм святим Отцям у вірі, Кирилові і Методієві... Їхньому чеснотливому життю та їхній невтомній праці завдячує більшість народів вашого імені добродійства освіти і благодаті спасення». (Цитоване за «Людина і спільнота у християнському світозрінні», Др. Е. Мармі, Фрайбург, Швейцарія, 1945).

З інших новіших документів варто згадати листа папи Венедикта XV до Єпископату Чехословаччини від 30 листопада 1921 р., в якому висловлюється признание для товариств та згромаджень,

що плекають побожність до свв. Кирила та Methodія серед слов'ян, зокрема ж підкреслюється заслуги Братства, згл. Апостольства, обох слов'янських апостолів. Кілька років пізніше, в 1927 р., у 1100-ю річницю народження св. Кирила, папа Пій XI вшановує слов'янських апостолів у своєму апостольському листі «Щоб святого Кирила». У зв'язку з II Ватиканським Собором вшанував обох слов'янських Апостолів ініціатор і надхненник Собору, папа Йоан XXIII, три тижні перед своєю смертю, в апостольському листі від 11 травня 1963 р., і тим самим пов'язав обох Апостолів слов'ян із самим Собором, що свідчить про живучість Кирило Methodіївської ідеї також на цьому Соборі. Своє апостольське письмо починає папа Йоан XXIII наступними словами: «Тасмним задумом Божого Промислу святкуватиметься 1100-літній Ювілей славної події якраз у хвилині, в якій відбувається II Ватиканський Вселенський Собор. Ця подія — свв. Братів Кирила і Methodія в слов'янському життєвому просторі — здається — теж дуже тісно пов'язана з цілю цього Вселенського Собору...». Посилання Папи на тісне пов'язання між історичною появою обох Апостолів слов'ян з одного боку, і соборовим діянням — з другого, вказує на те, що між обома, одинадцять століттями від себе віддаленими, подіями існує ідейне споріднення і спільність у визначенні мети і цілеспрямованні. Виникає питання, в чому саме ця спільність?

Якщо глядіти на благовістування обох Братів, доводиться ствердити, що воно проводилось обома Братами під новими, але водночас, у первісній Церкві, давніми відомими характеристичними знаками. Під новими знаками настільки, наскільки це проповідування почато в часі, в якому стали видними на Містичному Тілі Христа, Христовій Церкві, деякі симптоми, що хоч-не-хоч могли викликати побоювання, що надто людські слабості можуть доводити до паралічу, або й отупіння в духовному внутрішньому житті цілої Церкви. Вистане тут згадати найважливіші феномени цього часу: далекойдуче поступове відчуження між окремими Церквами у Вселенській Христовій Церкві, в якій все виразнішою ставалася щілина між Сходом і Заходом, замертя прахристиянської ревности в проповідуванні Євангелії, охолодження в деяких традиційних формах богочитання, перевага світських владолюбних політичних факторів в церковному житті, наявна тенденція закріплення влади над тим, що дотепер здобуто, без ясного погляду у будучність.

Отупіння можна було спостерігати так у способі думання, як і в методах діяння, і це стосується Церкви в цілому, отже, на Сході і Заході. Долучується до того ще й поступовий і в наслідках нещасний процес розкладу в ієрархічно-структуральній тривкості Східної Церкви.

Вартою уваги і характеристичною особливістю обох слов'янських Апостолів є їхня рішучість перемогти важкі слабості епохи і її затьмарену дійсність, мужньо протиставлячись способам думання і діяння тодішнього панівного оточення. Скеровуючи свій вір у величчє минуле Церкви перших віків, шукали вони нових шляхів і нових розв'язок, щоб тільки служити одній ідеї: пропо-

відувати Євангелію правди всім людям і народам та відкрити їм усім двері до Божого царства. Якщо застановитись над геневою і дотеперішнім перебігом Ватиканського Собору, мимохіть приходить на гадку аналогія: свідомо, а чи підсвідомо, і ця ідея свв. Кирила і Меодія є домінуючою в цілому підприємстві. Вистане тут пригадати ряд висловів духовного батька Собору, папи Йоана XXIII, почавши з спонтанного несподіваного для оточення заповідження про скликання Собору аж до його торжественного відкриття, щоб відтвердити цей факт.

Цілий християнський, як також нехристиянський світ мав нагоду слідкувати за соборовими діями. З радістю треба ствердити, що якраз рішучість подолати затьмарену дійсність в душі Євангелії і в відданому служінні Церкві окрилює все соборове діяння. Святі Брати Кирило і Меодій є приявні на Соборі з цілим багатством своїх ідей. У своїй історичній епосі стояли вони посеред малого християнського світу та з обмеженими завданнями апостольської праці в країнах поселення слов'янських народів. Сьогодні стоїть Христова Церква в подібними завданнями посеред цілого християнського і нехристиянського, що більше — посеред відчуженого від християнства людства. Саме тому являються оба Апостоли слов'ян ще більш живими, а їхня життєва ідея ще більш актуальною.

Дальшим елементом духовної спадщини святих Братів, що для нашого часу є незвичайно важливим, є справжнє християнське мислення обох Братів, мислення, що є вільним від всякого роду вузьких регіональних, національних і рівних чисто земних пов'язань. Не даром характеризував обох Братів папа Пій XI у своєму апостольському листі (А.А.С. 1927, 95), як «синів Сходу, Вивантійців по національності, греків по походженні, римлян по апостольстві, слов'ян по овочах їхньої апостольської праці...». Прочитуючи ці звеличчання, наша думка летить в давнину українського християнства, в якому вже на його заранні прославлявано святих Братів, про що свідчать слова старця Йоана, записані в Ізборнику 1076 р.: «Послухай ти життя святого Василія і святого Йоана Золотоустого і святого КИРИЛА ФІЛОСОФА (підкреслення наше) і інших багатьох Святих...» (Лист 4,4). До обох Святих Братів сміливо можна віднести звеличні слова цього ж Ізборника, одної з найдавнішої пам'яток українського письменства: оба Брати були «дітьми Євангелія, синами воскресення, наслідниками будучої живні у Христі Ісусі, Господі нашім...» (Лист 62,5).

Вільність від земних пов'язань в проповіданні Євангелії піднімає обох Братів на висоту великих церковних постатей, які, вирікаючися земного і світського, шляхом християнського умалення — «кенозіс» (І Кор, 1,6), вирости до справжніх і арілих християнських мужів. Ще більшого значення набирає це ствердження, коли уважити, що слова ап. Павла — «Тим то немає вже більше ні єлина, ні юдея, ні обрізання, ні необрізання, ні варвара, ні ски-та, ні невольника, ні вільного, а все й у всьому — Христос» (Кол 3,11), слова, що хоча проповідувалися, та в житті мало їх здійсню-

валосся... Благовість Христа про рівність усіх людей і народів у Божому царстві не була ще в епосі свв. Кирила і Методія, як зрештою не є і в теперішній епосі, загальною призначеною й обов'язуючою життєвою правдою і нормою людського діяння. Тим більше треба подивляти відвагу святих Братів, з якою вони виступили, щоб перемогти ці існуючі нехристиянські поняття так на Сході, як і на Заході.

Мало документів про життя і працю свв. Кирила і Методія збереглося до наших часів. Брак історичних свідчень доповнено переданнями та легендами, до яких треба зарахувати також так зв. Венеціанську розмову, в якій однак віддзеркалюється різниця між способом думання, панівного в тодішньому християнському світі — з одного боку, і таким же способом думання слов'янських Апостолів — з другого. Дослідники життя обох Братів передають перебіг цієї спірної розмови, що мала б відбутися в Венеції, приблизно так: на питання опонентів, звернене до Кирила, чому він написав книги для слов'ян, хоч цього дотепер ніхто не робив, ні Апостоли, ні Святі Отці, Кирило мав відповісти: « Чи ж Господь Бог не дозволяє, щоб його сонце сходило на добрих і злих, і щоб дощ падав на правих і неправих? (пор. Мт 5,45)... Чому ж ви не стидаєтеся, даючи іншим народам тільки три мови, а разом з тим наказуючи їм, залишатися сліпими і глухими...? Але ми знаємо багато народів, які мають свої писмена, і кожний з них почитає Бога у своїй рідній мові... Вірмени, Іверці-Грузини, Готи, Авари, хазари, араби, єгиптяни... і багато інших... ».

І тут уже натрапляємо на одну нову ідею, яку пробували здійснювати Святі Брати на просторі поселення слов'янських народів, іменно, вводячи в Літургію живу, для народу зрозумілу мову і збагачуючи богослужбові звичаї народними елементами окремих народів... З уваги на панівні погляди тодішнього часу та з уваги на спротив, що його мусіли поборювати оба апостольські Брати у своїй місійній праці, як також з уваги на незвичайне значення цього подвигу для цілої Христової Церкви, треба вважати саме цей подвиг найважливішим в житті Святих Братів. Рямки цієї доповіді не дозволяють на те, щоб дослівно віддати признання й оцінки цілого хору дослідників історичної Кирило-Методіївської епохи. Типовим словом для оцінки заслуг Апостолів слов'ян треба вважати висновок, до якого доходить відомий російський історик, П. Знаменський: « Ціла суть навчальної заслуги свв. Кирила і Методія не міститься в тому, що вони винайшли писмо але в самій ідеї, дати слов'янам Богослужбу в їхній рідній слов'янській мові... » (Православний Собесідник, 1885, Т. IV, ст. 366).

Більш авторитетну з церковного погляду оцінку й признання цього подвигу чули ми з уст папи Йоана XXIII. У своєму, вже згаданому вище, Апостольському листі від 11 травня 1963 р. пише він так: « ...Сталося, отже, так, що євангельське посланництво, яке вони — оба Брати — взяли на себе, далось легше здійснити тому, що покористувалися вони новоствореною азбукою для передавання мови слов'ян і тому, що перекладено Святі книги Старого

і Нового Завіту, як також літургічні книги обох обрядів, римського і візантійського, на їхню рідну мову...».

Щоб, однак, таке своє розуміння, що було завжди зобов'язуючим і потвердженням в Церкві, ясно викласти і представити не як щось небувале, нове, папа Йоан XXIII покликається на своїх попередників з IX століття: «...Не потребуємо згадувати про поворот Методія до Риму, щоб себе оборонити від звинувачень перед Йоаном VIII, звинувачень в тому, що введено слов'янську мову у св. Літургію. З усіх звинувачень його виправдано. Після того, як його затверджено в усіх його урядах, що йому доручив папа Гадрія II, особливо в місійному посланництві серед слов'ян, він із ще більшою ревністю сповняв ці обов'язки».

Проблематика історичного чину свв. Кирила і Методія, яку звичайно вбачається у впровадженні «ще одної мови більше» в літургічному звичаї Церкви, є, однак, багато глибшою і ширшою. Йдеться бо не про «ще одну літургічну мову більше», не йдеться тут тільки про мовний літургічний феномен. Питання, перед яким стояла тоді ціла Церква, питання, яке старалися розв'язати свв. Кирило і Методій, було: як погодити з собою вселенськість Церкви з персональністю (особовістю) народів, які є живими складовими частинами Церкви. Універсальність і персональність, єдність і різноманітність, те, що загально в'яже, і те, що індивідуально розрізняє, людство як щось ціле, і те саме людство, як щось складене з різних мозаїкових камінчиків, одну віру і різноманітні вияви богопочитання, залежно від культур і цивілізацій народів, одну Церкву і різні обряди...

Ось проблеми, які ясно стояли перед очима обох святих Братів. Кирило і Методій почали розв'язувати ці пекучі проблеми так, як вони їх відчували і бачили, виявляючи при цьому незвичайне багатство свого духа. В сповідному, як вище, протиставленні Кирило і Методій не бачили якихсь неможливих до подолання протиріч і суперечностей, вони в усьому бачили наскрізь природний і Богом даний лад, що значило, довести до гармонійної цілості універсальність з персональністю, єдність з багатовидністю. Не потрібно було жертвувати персональністю, як також людською індивідуальністю з усіма багатствами їхньої істоти в користь якоїсь абстрактної універсальності. Така розв'язка не зміцнила б універсальності, вона довела б її до замертв; створено б слабосильну отупілу уніформність замість пульсуючої повним життям універсальності Церкви, в якій віддзеркалювалися б багатства всіх народів землі.

Кирило і Методій пішли шляхом гармонійної сполуки і життям диктованої синтези між вселенською християнською духовною спадщиною і індивідуальними особливостями окремих народів. Уживання мови в Літургії є тут тільки типовим виявом тієї гармонійної синтези. Саме тим оба Брати збагатили, зміцнили, оживили і вірогідною вчинили вселенськість Христової Церкви. Вони також помогли у тому, щоб «персональність» кожної окремої церковної одиниці — (кожної помісної Церкви) — могла в церковній цілості

— (Вселенська Христова Церква) — могла рости і повністю розвиватися. І тут знаходиться величність цих Святих. Тут також дивний відгомін ідейної спадщини Кирила і Методія на II Ватиканському Соборі. Це був живий відгомін, тим разом у повному вимірі. Найвиразніше стала ця проблема при обговорюванні і вирішуванні схеми про св. Літургію, що треба вважати наскрізь логічним. На основі оприлюднених документів Собору, що стосуються цього питання, можна сказати, наскільки Соборові Отці, шукаючи за розв'язками літургійного питання, керувалися Кирило-Методієвською ідеєю, зате можна на підставі того, що стало відоме при обговорюванні цієї схеми про Літургію, сміливо твердити, що свв. Кирило і Методій були духовними хресними батьками цієї схеми. Свідчать про те вже відомі артикули самої схеми. Собор обговорював між іншим основні принципи оновлення і розвитку Божественної Літургії, Таїнство Пресвятої Євхаристії, Таїнства в загальному, літургійні ризи і літургійні знаряддя, церковну музику, церковне мистецтво і т.д. В цих обговорюваннях зарисувалася основна тенденція, уформити літургійне життя Церкви так, щоб воно було близьким до життєвої дійсності і залишало відкритим можливості для виявів і дальшого розвитку особливостей окремих християнських народів. Цій загальній напрямній обнови Літургії, напрямній, яку накреслив папа Йоан XXIII у своєму «Моту пропріо», «Інструкція щодо рубрик...», дня 25.7.1960 і яку вважається «загальною літургійною обнотою», відповідають наскрізь конкретні проблеми, обговорювані на Соборі. Не входячи в їх подрібну аналіз, наведемо їх тільки поняттями-натяками. Ось вони: «У увазі на те, що церковні інституції підлягають змінам, треба їх достосувати до вимог нашого віку...», «сприяти всьому, що могло б бути помічним для з'єднання нез'єдинених братів у Церкві...», «...зміцнити все, що тільки сприяє тому, щоб всіх привести на лоно Церкви...». Вже в цих коротких натяках вичувається сильний відгомін Кирило-Методіївської ідеї.

В діяннях II Ватиканського Собору дуже живо підкреслюється, що Літургія є осередком і вершком богочитання, що вона є джерелом надприродного життя вірних, що вона є виявом свідомого богочитання і т.д. З тієї причини треба обновити й плекати всі церковно-літургійні звичаї і поручається «свідому й дієву участь народу в літургійних відправах», «літургійне навчання народу», «пристосованість до характеру і традицій народів», «оправдані різновидності, достосовування до релігійних громад, країн і народів...», «більше місця для живих мов...», «живу мову в читаннях, спільних молитвах і співах...», «народний спів, церковну музику і церковне мистецтво...».

В кожному з тих стверджень II Ватиканського Собору дзвонить відлуння великої ідеї свв. Кирила і Методія. З радістю доводиться сказати, що оба слов'янські Святі Брати не є самотніми і не стоять між двома світами, що спорять і ривалізують між собою. В їхньому імені говорять соборові Отці Вселенської Христової Церкви з усіх континентів нашої планети!

Тому вже сьогодні можна говорити не тільки про відгомін, але про остаточний пролам Кирило-Методіївської ідеї в мисленні і житті християнського світу. II Ватиканський Собор дав цьому проламові свою видиму переможну печать.

При кінці ще кількома словами варто б вказати на ще одну проблему з переданої нам ідейної спадщини свв. Кирила і Методія. Йдеться тут про давнє наболіле питання єдності всіх християн в єдиній, святій, соборній і апостольській Церкві, як це ісповідуємо в Нікейсько-Константинопільському Символі віри. Оба Святі Брати, сини християнського Сходу і водночас вірні діти й ісповідники церковної єдності в епосі відчуження, залишаються в пам'яті Церкви як невтомні будівничі мостів не тільки на церковному полі, але й на загально людському, особливо ж європейському. Чи й ця їхня творча ідея затріюмфує колись у цілому людстві? Дав би це Господь! Для нас, людей нашої епохи, залишається міцна, нашою християнською вірою обоснована, надія. Бо «людство доходить до правди звичайно обхідними шляхами і часто потребує довгого часу, щоб чітко усвідомити собі якусь ідею».

о. проф. д-р Іван Гриньох

МАЛО ВІДОМІ АПОСТОЛИ НАРОДНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В ГАЛИЧИНІ

В бідному і маленькому гірському селі Кам'яна (грибівського деканату на Лемківщині) була основана парохія в 1637 році, а її парохом став о. Петро Прислопський. Його син: о. Іван Прислопський в 1736 році: «переклав псалтир з церковної мови на українське, так зване лемківське наріччя, яким говорить простий народ у тім краю, і додав до кожного вірша псалмів відповідний вірш із св. письма нового завіту».

Ця надзвичайно цікава праця залишається й досі в рукописі (Іван Франко, *Літературно-критичні статті*, т. XVI, Київ 1955, *Нариси з історії української літератури в Галичині*, стор. 143). Крім цього він написав кирилицею церковні книги, як Літургікон, Ірмологіон і церковні пісні. (*Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської Адміністрації Лемківщини*, Львів 1936, стор. 39-40).

«Другим подібним несвідомим апостолом народного відродження Галицької Русі був Теодор Попович, піп у Тухлій (тепер Стрийський повіт), який в 1751 р. уклав книжечку надзвичайно цікавих апокрифічних легенд майже чисто народною мовою, до яких додав на початку вірш під заголовком "Піснь о світі"; цей вірш написаний способом, стилем і мовою, дуже близькими до народних пісень (рукоп. Осолін., 2189)». (Див. Іван Франко, *цит. твір*, стор. 143).

ОГЛЯДИ Й ОЦІНКИ (CONSPECTUS ET RECENSIONES)

Каталог колекції документів київської археографічної комісії (1369-1899), Видавництво « Наукова Думка », Київ 1971, ст. 184, 18 ілюстрацій зі зразками деяких власноручних підписів визначних історичних осіб та кількох печаток.

В передмові (стор. 3-14), яку зредагували Л.А. Проценко та Я.Р. Дашкевич, розглядається історія і загалом характеристика колекції, яка існувала від 1843 до 1917 р. В ній зібрано 731 (631) документів за 1369-1899 рр., які тут зосередились з архівів українських греко-католицьких митрополитів, П.А. Румянцева, Задунайського та інших. Хронологічно так їх можна поділити: XIV ст. - 1, XV ст. - 7, XVI ст. - 71, XVII ст. - 155, XVIII ст. - 348, XIX ст. - 49.

Документи цієї важливої колекції, майже всі оригінальні, є написані 17 мовами, найбільше російською (244) і українською (165).

Слід згадати, що з тих документів 141 є грамоти написані на пергаменті, а решта 67 друкованих, є рукописні на папері. Що більше, ця збірка в очах дослідника представляється, як унікальна щодо власноручних підписів визначних історичних осіб України, Росії та багатьох інших країн (стор. 5). В документах, які мають також велике значення під палеографічним і мистецьким оглядом, відображується релігійне, церковно-культурне, політичне та суспільно-економічне життя України в XIV-XIX ст. Згодом, значне за кількістю місць займають в цій збірці документи, що є пов'язані своїм змістом з історичним минулим Росії, Білорусії, Литви, Польщі та інших країв.

На жаль, в наслідок останньої війни, загинув з цієї збірки цілий ряд найдавніших вартісних документів.

В кінці каталогу є подані крім списку літератури, окремі покажчики імен, географічних назв, мов документів та пергаментних документів.

Книга, видана в досить бездоганним критичним апаратом і виглядом, є для дослідників дуже цінним допоміжним засобом для орієнтації в документальних багатствах центрального державного історичного архіву в Києві.

о. д-р ПАРТЕНІЙ ПАВЛИК

В.В. Панашенко, *Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст.* (На матеріалах Лівобережної України), Видавництво «Наукова Думка», Київ 1974 р., ст. 112, 12 таблиць графіки українського скоропису в книзі 19 фотографій зі зразками скоропису при кінці книги.

Одним з невідкличних завдань для дослідників історичних і філологічних наук є вивчення особливостей письма окремих рукописних документальних пам'яток, яким вони є написані. В цьому, очевидно, являється необхідною допоміжна дисципліна — палеографія, ще досі невиснажливо простудіована. Твір В.В. Панашенко ...« якраз саме є призначений для систематичного вивчення розвитку графіки українського скоропису другої половини XVII ст. на ділових матеріалах Лівобережної України. Важливими чинниками у цьому розвитку та удосконаленні письма були зріст грамотності серед української спільноти, завдяки церковних та братських шкіл, як теж і діяльність канцелярій різних адміністративних установ. Та, причиною найбільшого того розвитку скоропису в XVI ст. на думку ...аденської авторки — були би « прагнення забезпечити швидкі темпи письма і максимальну економію часу » (стор. 7).

Як загальним характером так і начерком окремих літер скоропис цієї доби відрізняється від двох давніх, попередніх характерних типів письма: Уставу (XI-XIV ст.) та півуставу (XIV ст.). І так, якщо в уставі та півуставі є невелика кількість варіантів зображення літер, то в скорописі таких варіантів досить багато. Порівнюючи українське письмо й зокрема скоропис з тогочасним російським та білоруським, вазначається його розрізнення, як різними начерками одних і тих же літер, так і характером письма в цілому (ст. 7,66). Таксамо помітна є різниця, за характером і темпами свого розвитку, між скорописом, що застосовувався в державно-канцелярському діловодстві і письмом пам'яток рукописів релігійного змісту (ст. 34).

Взагалі проблема дослідження українського скоропису має дві сторони — графічну і стилістичну. При наявності відносно стилізованого графічного складу, тобто типових графем, письмо відрізняється зовнішнім загальним виглядом, стилем, який представляється в другій половині XVII ст. різноманітним. І за стилем, цей скоропис можна поділити на чотири групи:

1. Письмо зберігає традиції київського скоропису першої половини XVII ст. характерними рисами, якого були дрібні, чіткі й округлі графеми, нагадуючи дещо візантійський скоропис.

2. Письмо так званого київського нового стилю, що є характеризований вугластістю графем, збільшеною висотою, порівняно з їх шириною.

3. Письмо, характерне наявністю значних розчерків та потовщень у графемах, що запозичено із російського скоропису. При цьому зберігаються форми місцевих українських графем.

4. Письмо, що набуває специфічного художнього, парадного стилю, яким писалися документи особливо урочистого змісту, зустрічається здебільшого в документах генеральної військової канцелярії та монастирів.

В аналізі системи виносних літер скорописного письма в XVII ст., значно відрізнених від рядкових літер. Панашенко доходить до висновку, кажучи, що виносні літери часто визначали тільки декоративну сторону письма. Це явище зокрема виступило в рукописних пам'ятках ділового письма XVII ст. (стор. 43).

Авторка у своїм творі для дослідження скоропису другої половини XVII ст. використала низку соток (лише для генеральної військової канцелярії біля 500 документів) різних документів Лівобережної України, що знаходяться сьогодні по різних архівах і бібліотеках СРСР.

Велике практичне значення мають вміщені в книзі таблиці графіки українського скоропису другої половини XVII ст., як теж список скорочень, аразки скоропису та його транскрипції.

Особливу увагу звертає теж аналітичний — критичний огляд публікацій тих дослідників, які вивчали питання рукописного скоропису у старовинних українських пам'ятках (див. розділ I).

Мабуть, через недогляд, здається, що в таблиці 3 між виносними літерами не подано, на прикінці XVII ст. графему літери П., хоч про неї говориться на стор. 3.

Проте твір української дослідниці, старанно зредагований безумовно представляє значний і вельми успішний вклад для вивчення українського скоропису XVII ст., рукописного матеріалу на Лівобережній Україні.

о. д-р ПАРТЕНІЙ ПАВЛИК

L'Annuncio del Vangelo oggi, Commento all'Esortazione Apostolica di Paolo VI «*Evangelii Nuntiandi*», Roma, Pontificia Università Urbaniana, 1977, стор. XVI + 920.

Папа Павло VI завершив своє благовістування Церкві і світові важним і широким Поученням — *exhortatio* «*Evangelii Nuntiandi*» в грудні 1975 року. Це є поучення для Церкви в модерних часах про її основне завдання — йти і зробити Христовими учнями всі народи, або простіше — проповідь Євангелії. Важний цей документ Вселенського Архидієка, тобто його наука про благовістування в сучасному світі, появився в 1975 році в трьох спонук: а) закінчення Святого Року, б) десяти річниця від закінчення II Ватиканського Собору, в) овод нарад Третього Синоду єпископів католицької Церкви, що відбувся при кінці 1974 року. В цілості: благовістування Церкви чекало на таке поучення для своєї обнови в душі Собору, в душі Святого Року і в душі застанов-журби про відповідальність Церкви у проголошуванні Христової благовісті в модерних часах. «*Evangelii Nuntiandi*» — то вислід праць

Синоду, який, як казав Павло VI на його закінчення, — «підкреслив відповідальність за благовістування, доручене апостолам і сьогодні їхнім наслідникам». «Поучення» є неначе велика колективна праця католицького єпископату, знова за словами Павла VI, — то «збір важких і багатих рефлексій, порад і пропозицій», які Синод вручив папі, щоб він зладив таке Поучення для добра цілої Церкви. Так постала *Exhortatio* Павла VI, наука про проповідь в Церкві модерних часів, «щоб вона ставала все більше здатною проповідувати Євангелію людству в XX-му столітті», бо те людство віддаляється від Христа і від Його спасенної вістки. Живемо в нових часах, потрібне, отже, нове по формі, але з тим самим змістом благовістування.

По проголошенні «Поучення» у світі появились численні коментарі, бо «Поучення» — то програмові вказівки для проповідання благовісті. Університет «Урбаніяна» в Римі, як богословська кузня Конгрегації Поширення Віри, для місій Церкви, стоїть хіба найближче питання благовістування. Тому старанням своїх професорів, в додатку — з нагоди 350-ліття від свого оснування, видав він свій обширний, колективний, науковий коментар до «Поучення» з вступним словом префекта Конгрегації Поширення Віри і інтродукцією ректора цього ж університету Хосе Сараїва Мартіне.

О. Ректор називає у своїм вступі «Поучення» Павла VI «*magna carta dell'evangelizzazione*». Таким воно і є. Коментар «Поучення» має бути в світлі постанов II-го Ватиканського Собору, думок Синоду єпископів і вимог наших часів та нової ментальності людей наших часів. Коментар Урбаніяна є властиво першим повним богословським і органічним коментарем «Поучення». Внаслідок сучасної кризи богословських наук, зокрема численних богословсько-пасторальних проблем про благовістування і катехизау, коментарі, що появлялись, були фрагментарні, або вузькі, деколи проблематичні та й контрверсійні.

Цілий Збірник-коментар побудований так як і саме «Поучення» Павла VI, яке має вісім розділів разом з вступом. Збірник Урбаніяна збирає коментарі професорів в три частини з такими назвами: 1) Біблійно-богословські основи благовістування (5-338), 2) Проповідники і шляхи благовістування (341-580), 3) Благовістування для модерної людини (595-760). В додатку є окрема тема: Марія — Зоря благовістування, а також: Генеза Синоду 1974 року і «Поучення» Павла VI, і текст самого «Поучення» в італійській і латинській мовах, три покажчики — імен, змісту і загальний. Усіх професорів співробітників Збірника — 32, між ними і українець — о. архимандрит Любомир Гувар, Студит — професор Урбаніяна.

I.

«Поучення» Павла VI суццо базоване на св. Письмі, бо й сам термін «благовістити» є біблійний і означає проголошувати торжественно і авторитетно, без огляду на час і простір, Божу

Благовість, тобто спасенний Божий плян, що його здійснив Христос. Це значить також відкрити людям таїнства Божого Царства і його вимоги, це значить також, в душі св. Письма, нести благовість всьому людству, щоб його перемінити внутрішньо, зробити його новим, за словами Одкровення: «Ось нове творю все» (Од. 21,5), або за словами св. Павла — «одягнутись в нову людину, створену на подобу Божу у справедливості й у святості правди» (Еф. 4,24). Завдання, отже, велике, святе, Боже.

Проф. С. Віргулін розвиває добре цю біблійну тему своєю скондензованою працею «Апостол Павло — зразок благовістування». «Св. Павло остає для всіх християнських століть досконалим зразком євангельського робітника. Своєю ревністю, своєю великодушністю і палкою любов'ю до Христа, містикою терпіння і постійною молитвою він поширив скрізь світло євангелії» (ст. 33). Замітною і знаменною в цій частині є праця богослова-мирянина проф. Т. Федерічі, який коментує остаточно і суттєву ціль благовістування — «служити-прославляти живого Бога», що лучить благовістування тісно з Літургією і стає її частиною, на що звертає увагу Павло VI у своїм «Поученні».

В Старім Завіті законом благовістування стало: «Від Пасхи і через Пасху». Це добра увага, бо Пасхою Ізраїль став народом з рабів, став народом священним, вона була центром його життя в Бозі, постійною його вдячністю, величною прославою-літургією Ст. Завіту і прообразом дійсної небесної Пасхи-Воскресення Христового — небесної і вічної Літургії з новим Мойсеем — Христом-Словом Божим. Наш воскресний канон і Октоїх це potwierджують і є знаменитою проповіддю на всі часи. Важним у благовістуванні є зв'язок між проповіддю і Літургією.

Широко і туго опрацьована в цій частині богословська основа благовістування дев'ятьма Авторами. Павло VI підкреслює христопентричність у проповіді, а коли Христос є центром проповіді і Його Церква є Його Містичним Тілом, тоді благовістування, по богословськи, набирає ще окремого еkleзіяльного виміру: слово родить Церкву, Церква родиться дією благовістування (христопентрична і еkleзіяльна дименсія). В такий спосіб вся історія і життя Церкви-Христа є благовістуванням з трьома вимірами: властива проповідь Євангелії, свідчення життя і освятні засоби — Таїнства, Літургія — чини-обряди (ст. 88).

По тій лінії дає свій богословський коментар і П. Коккетта: «Як 'універсальне Таїнство спасення' Церква не лише є терміном Христової спасенної дії, але вона є також Його знаряддям для застосування» (ст. 123). Тому благовістування є завданням цілої Церкви, а не індивідуальним, відізолюваним актом.

З богословського навітлення заслуговує уваги праця проф. П. Коккетти, який дивиться на благовістування під кутом великої місійної праці Церкви, подаючи на основі «Поучення» вказівки для формації місіонаря сьогодні: ідентичність з Христом, глобальність такої ідентичності, першенство Царства і центральність спасення у глобальній благовісті Христа, ідентичність з Церквою,

окремішність такої ідентичності і метаноя як сполучник між ідентичністю з Христом і ідентичністю з Церквою (ст. 149-150). В цій останній вказівці Коккетта бачить зміст відношення кожної Помісної Церкви з Вселенською Церквою. З еклезіологічного боку цю останню тему розвиває І. Водопівець — благовістування і локальна (помісна) Церква та вселенська Церква. В більшості Авторів пов'язували благовістування з місійною діяльністю Церкви і Літургією.

Найбільшою працею в цій частині є праця проф. А. Йоос з наголовком: « Зустріч євангельської благовісти з культурою у світлі богословських течій ХХ-го століття » (255-326) з багатою бібліографією. За словами Автора: взаємодоповнювання між християнським свідченням і новими здобутками людства — тема порушена в ч. 20 « Поучення ». Благовістування не можна ідентифікувати, пов'язувати з якоюсь культурою, благовістування є незалежним від культур, бо спасення людини не є вислів культури, немає для благовістування упривілейованих культурних каналів, ані немає культурних зон, здобутих раз на все (ст. 259). Над усім буттям Володарем є Бог і кожна культура свідчить про безконечну віддачу між Богом і всяким висловом людського сумління. Якась культура не може бути схристиянізованою, бо не є здібна вона дати відгук повноті благовісти (Барт, Царит і ін.). Радія на те проста: благовістування є в світі Таїнственного і надприродного. Тема дискусійна про « християнську культуру ».

Велика небезпека для традиційного благовістування походить від богословів « смерти Бога », на думку яких, (ідучи консеквентно за їх богословськими принципами) — треба залишити християнство (і доцьогочасне благовістування), щоби знайти знова Христа — нашого Брата; від давніх засад побудованих на метафізиці (дуалізм — матерія-дух) треба повернутись до « Людини ».

У відповідь на ці труднощі треба шукати багатозначного благовістування з допомогою усіх другорядних чинників, зберігаючи християнську ідентичність, не трактуючи узгіднення культури і благовістування виключно вертикально, але й горизонтально — то зн. — не конфронтуючи культуру зі спасенною благовістю, але оцінюючи зустріч різних культур, в яких благовість стала для них плодотворною, уникаючи всякого шкідливого синкретизму. Не ідеться про адаптацію благовісти до культури — благовість має охопити цілу людину. Автор подає цілу низку цитатів різних богословів « смерти Бога », що створила парадокс « християнського атеїзму ». « Поучення » Павла VI вперше практично перед цілою Церквою розкриває широку проблематику благовістування.

Ще інші модерні богослови ставлять для благовістування своєрідну « капітуляцію » перед культурами, з якими стрічаються і твердять, що треба міняти шлях в обличчі нашого неадекватного погляду на світ, для кращої комунікації мислення і т.ін., або за словами Булмана — « терпіти з культурною ситуацією » (в загальному ідеться про протестантських богословів), або — щоб благовістування привело сьогодні до Христа, треба його зоперувати

(ст. 271), здемітологізувати, зампутувати. Автор, ідучи за думкою Павла VI, вказує не на операцію-ампутацію, але на прищеплювання креативного ядра для різних чинників благовістування і таким ядром є Слово — Христос — проголошення і воплощення.

Благовістування стрічається з «особою». Хто вона, яка вона буде завтра? Шарден винаходить для цього питання «суперперсональність» і в нею «ультрасумління» через «еволюцію» і «матурацию» у інших богословів. Це погляд зі закраскою песимізму і Павло VI радше хоче бачити окличників Євангелії не «*afflictis vel spe destitutis, neque impatientibus vel anxietate affectis*», але таких, що їхнє життя блищить палкістю-ревністю, тобто таких, що самі прийняли радість Христа.

Думки про благовістування і культуру у західних богословів, зокрема протестантів, стоять в конфронтації з думками православних богословів ХХ-го століття (Афанасьєв, Булгаков): благовістування має об'єднати всіх людей в «собор» в «соборність» (*conciliaire*), як це і поставлено в Нікейсько-царгородським Символі, щоб створити «*pluri-unità*» понад усі культури, погоджуючи усі творчі сили і спадщину людства (ст. 285). Коротше: створити повноту людства. Думка дуже чужа латинському мисленню, яке постійно заклопотане «структурою» Церкви і юридичними проблемами. Повнота усього й усіх у Святому Дусі, яка не є ані «понад», ані не діє «проти» і не стоїть «осторонь» всякої культури. Це досягається не стосуванням чи адаптацією принципів, але вільним шляхом до тієї повноти життя-соборності. Погляд високо духовний, харизматичний, типовий східній ментальності, має в собі небезпеку пасивності, коли залишається всю активність Святому Духові, незважаючи при тому, що Він є ціллю благовістування («Почення» ч. 75). Погляд східних богословів всетаки є глибоко духовний в повній вірі у провід Святого Духа.

Християнство опинилось в модернім суспільстві у вакуум, що його треба назвати секуляризацією (Бонгефер) — тобто прямуванням світу до самовистачальності, яка втягнула в себе і саму культуру і культуру християнську, відізолювала світ від Бога. Треба, отже, не знаходити свою ситуацію у благовістуванні, але треба «вчитись» в тім контексті. Ця думка одержала вже свою нову назву — інкультурація.

Благовістування має бути і здійснювати себе серед культур як «знак». Поняття «знаків» зродилось вперше на Соборі, що говорив про «знаки часу». Твориться богословія «знаку» (У православній богословії Церква — то євхаристійний знак — Н. Афанасьєв). Сущність «знаку» — пов'язувати, збирати. У благовістуванні Церква має статись «Знаком», а Знаком-провідником є Христос.

Не «знак», — кажуть інші богослови, — а надія і погляд у майбутнє, змусити сучасність до майбутності — це є благовістування (Мольман). Благовістування у надії і для надії міняє сучасність до дії для майбутності, не інтерпретує сучасності, але у очікуванні Божих змін, благовість міняє сучасність, людей, істо-

рію і життя людини. Сучасність всякої культури завуальована надією. Отже, — не адаптація, ні інкультуризація, ані утутешнювання, але динамізація при допомозі надії (ст. 304). Знаки часів не показують тільки сучасне, але й прийдешнє. В надії благовістування не перечить культури, але дає їй динамічність, виводить її зі свого замку і в тім є успіх благовістування надії.

Інакше думає Тіллх. Кожна річ на своїм місці! Віру треба поставити на своє місце. Велику віддаль між Богом і культурою, релігією і культурою, ратушею і святиною, молитвою і працею, медитацією і досліджуванням — треба заповнити. Це може зробити віра і кожна культура має вхід-отвір до віри. Не ставити нічого «тут» або «там» між релігією і життям людини, охопити благовістю усі димензії життя людства і всесвіту, знайти глибину кожного буття і для цього дійсність сприймати символікою, яка лучить людину з таїнством Бога. Символікою можна відтворити людство. Символ благовіствує у віднайденій одності (ст. 313). Думки ці приманливі, але містять в собі багато двозначностей і сумнівностей...

І врешті остання богословська думка про благовістування у відношенні до культури — це думка про високу конкретність у праці благовістування, щоб тією «конкретністю» впровадити співжиття культури для безпосередности з Христовою переміною життя. Це думка «богословії визволення», що останньо появилася на полуднево-американським континенті.

Це тільки перерахування більшости думок різних богословів про благовістування в сучаснім світі серед різних культур для загального погляду, яким сьогодні є питання благовістування в богословським мисленні, щоб бодай побачити, якою сьогодні є богословія благовістування, про що не мріяли старі проповідники, катихити і місіонарі.

II.

В другій частині Збірника про благовісників-проповідників і шляхи благовістування замітнішими працями є артикул проф. Д. Спада про мирян у розвиткові модерної богословії (з короткою історією богословії мирян) і Г. Вілла — «Благовістування і особиста культура».

Збірник в цій же частині подає тільки три шляхи благовістування: популярна побожність (релігійність), катихиза і «мас медія». Немає праці про могутній засіб благовістування, яким постійно є проповідь у всіх її, зокрема в останніх часах, видах. Треба це назвати браком Збірника-коментаря, бо гомілетика здобула собі сьогодні поважне місце по катихитиці і літургії у пасторальній богословії.

Феномен популярної релігійности відкрито недавно і його студіюється. Павло VI звертає увагу на цю побожність-релігійність у своїм «Поученні» під ч. 48, підкреслюючи, що, хоч вона має свої

недостачі (напр. забобонність), вона таки є багата на вартості, бо є спрагою душі до Бога. Переглядаючи живу історію християнства від самого Христа і апостолів, треба ствердити, що християнство є релігією народу, народних мас. Велика шкода, що Автор тієї теми обмежився тільки до погляду на популярну релігійність в полудневій Америці. Таким самим коротким і невичерпним артикулом є «Катехиза як шлях благовістування» проф. М. Пучі-неллі.

«Мас медія» — сьогодні могутній засіб зв'язку і комунікації відомостей, знання і розваги. «Мас медія» стали новою потугою в сьогоднішньому світі. Для благовістування, за словами «Поучення» — це визов, виклик. Вони мають сьогодні велику формативну силу і тому Церква, більше чим коли іноді, такими силами послуговується. Папа Павло VI залишив багато висказів, уваг і вказівок про цей, за його словами, «кольосальний феномен модерних засобів суспільного повідомляння».

III.

Третя частина Збірника з наголовком «Благовістування і модерна людина» торкає тільки кілька вибраних питань труднощів для благовістування: інші релігії світа, атеїзм, марксизм, секуляризація та деякі обставини модерного життя як поступ, розвиток людини і основні права людини.

Церква респектує всі релігії (II Ват. Собор), але не спиняє свого місійного духа і виховує постійно нові покоління апостолів. Інші релігії не є ривалями християнства, або перешкодами для християнства. Першим, отже, кроком для благовістування є приязнь з усіма і діалог. Ж. Дюпюї звертає увагу, що в «Поученні» вислів в італійському перекладі «Поучення» — «*destinatarî*» — «відбирачі» благовістування не є дуже щасливий, бо творить враження, що ми християни тільки все «даємо» щось не-християнським релігіям, а від них не маємо очікувати нічого (ст. 614). М. Фіцджералд направляє цей твердий погляд цитатом з «Поучення» ч. 20 і дає позитивну відповідь осторожними словами як «позичати», «деякі елементи з культур, яким надали форму Буддизм чи Індуїзм», «елементи релігійні і нерелігійні» (ст. 615). Коли християнство є «повнотою» Божих правд, інші релігії мають відгомін тисячоліть шукання Бога, неповний дослід, вони нездатні встановити автентичний і живий зв'язок з Богом. Автор ставить питання, чи всі ці твердження є позитивні, чи інші релігії є тільки природним феноменом? Чи не є вони також якоюсь частиною спасенного Божого плану? Треба прийняти дію Святого Духа поза межами Церкви. Натяк на це є у «Поученні» ч. 75, а під ч. 53 цитує папа відомі слова св. Юстина і Евзевія, які кажуть, що інші релігії мають «зав'язки Слова» і можуть творити автентичну підготовку для євангелії. Питання складне і делікатне. Що не було б — це є базою для пошани до тих релігій і для бла-

говістування, яке має відкрити ті сліди дії Святого Духа у сумліннях і шукати надприродних вартостей в інших релігіях і культурах. «Поучення» говорить виразно про два зерна в тих релігіях: в них є записана спадщина і ті тексти є глибоко релігійні; другим зерном — то молитва, яка є природним наклоном азійських народів (це відкриття зробив і опрацював в наших часах Т. Мертон). Азійські релігії виховали цілі покоління в молитві. Інші не-християнські релігії не є перешкодою для благовістування, а заохотою до приятні і розмови і є самі в собі підготовкою до благовістування.

Противенством є атеїзм і атеїстичний гуманізм (Л. Боліюльо). Це є найтвердша сьогодні перешкода для Христової благовісті і Церкви. Атеїстичний гуманізм є контрастом до благовістування зокрема в християнському середовищі. Він став навіть мілітантним і найшов добрий ґрунт у секуляризмі на Заході. Секуляризм і гуманізм є неґацією релігії. Їхнє коріння — в антропоцентризмі. Пунктом зустрічі благовістування з гуманізмом є, отже, Людина. Коли атеїзм сьогодні стався гуманізмом — це дає можливість на діалог з християнством, бо християнство є гуманізмом в глибокому значенні (ст. 631). Значить це також, що атеїзм абстрактний і метафізичний (якщо такий можливий, строго думаючи) остає противником на крайніх безкомпромісових позиціях. Проф. Боліюльо є оптимістом, бачить спільну платформу для діалогу християнства з атеїстичним гуманізмом, вважає його визовом для благовістування, бачить в ньому отвір-вхід, а з християнського боку багатий зміст і вартості усіх гуманізмів. Благовістування має дати атеїстичному гуманізму правдиве обличчя Людини, щоб він міг у своїм мисленні прийняти і збагнути Образ Божий в Людині.

Як стоїмо перед марксизмом і комунізмом? (Ф. Шкода). Усі їхні галузі, відламки і угруповання мають одне питоме — атеїзм і з нього походять усі їхні помилки заперечуванням Бога і людини (Н. Бердяєв). На богословським пункті комунізм — то противенство-антитеза до християнства, то віра того, що стратив віру в Бога, то месіянїзм, що хоче заступити науку про спасення у християнстві і інших релігіях (ст. 655). В СРСР комунізм має свій окремий протирелігійний журнал «*Наука і релігія*», а при Академії Наук у Москві є інститут наукового атеїзму. Цей атеїзм має за собою усі матеріальні засоби і політичну потугу. Уся філософія марксизму не обмежена тільки до неґації Бога. Вона в основі у своїм погляді на дійсність не приймає ніякої трансценденції (тому заперечує метафізику!). Хто студіює марксизм-комунізм поверховно, думає, що його можна погодити з християнством. Хто поглиблює ці студії, побачить цілковиту неможливість такого підходу до питання, бо Маркс не хоче, як другі філософи, світ пояснювати, але хоче його перемінити. Потрібна студія марксизму. Замало тільки осуджувати, треба його пізнати. «Проповідники євангелії мають бути у своїй праці одушевлені ідеалами любови, доброти і справедливости для бідних і потребуєчих, але не можуть зредукую-

вати цілу євангелію до вістки про звільнення від економічних, соціальних і політичних труднощів » (ст. 660).

Закінчує свій артикул Автор реченням, що вселенська Церква має обов'язок помагати терплячій Церкві молитвами, жертвами і матеріальними засобами. Переслідування очищують Церкву і християни в часі переслідування живуть глибоко своєю вірою, чим наворачтують своїх мучителів. В одному місці Автор згадує відому, хоч сьогодні призабуту енцикліку Пія XI *Divini Redemptoris*. Чи не потрібна для світу в боротьбі з воюючим комуністичним атеїзмом така енцикліка сьогодні, і це був би акт благовістування для тих, що живуть в п'їтмі комунізму...

Перешкодою для благовістування є секуляризація і секуляризм. Треба розрізнявати ці дві течії. Секуляризація — це « зусилля в собі справедливе і законне, не несумісне з вірою чи релігією, щоб відкрити в сотворених речах, у всякім випадку і в кожній події всесвіту закони, які ними кермують з деякою автономією, в переконанні, що їх дав Творець ». Секуляризм — зовсім інша справа, бо в ньому міститься погляд про світ, який можна пояснити самого в собі без Творця. В секуляризмі Бог непотрібний. Секуляризація хоче відтягнути людей і суспільства від впливу інституційних релігій, від впливу всього, що звється « священним ». Нема точної дефініції, то щось *between belief and unbelief...* Спорідненість з атеїзмом.

Автор вичисляє три причини появи секуляризму в наших часах: 1. ідеологічний плюралізм як вислід свободи в опініях і оцінках сучасного суспільства, 2. раціоналізм, тобто збільшена раціональність у мисленні як вислід технологічного процесу, 3. індустріалізація і урбанізація, які змінили спосіб життя. Це привело суспільства до розриву з священним-сакральним. Це процеси атеїзації, які постали на лоні християнських спільнот західної культури. Не легко відкрити точний зв'язок між атеїзмом і секуляризмом. Дехто вважає секуляризм феноменом релігійним.

Для пасторальної праці важним є пам'ятати, щоб у праці виявити своє розположення до змін, які виникають в світі і хотіти мати зв'язок зі суспільством, зокрема, коли ідеться про благовістування — переглянути свої методи, шукати всяких засобів і студіювати їх, як ними найкраще передати Христову благовість. Мати також органічну візію сучасного світу. Коротко: повна ревізія нашої пасторальної праці і стратегії благовістування, щоб направити розлам, який постав між євангелією і культурою наших часів. Благовістування має мати характер соціальний, бо Церква є спільнотою і її Христос віддав своє післанництво і засоби для цього, а також кожна особа є істотою соціальною.

Поступ, розвиток людини в її свободі, як і інші нові соціальні обставини є звичайними перешкодами чи труднощами для благовістування, як було це постійно зі сторони людини в історії. В людській особі, попри її розвиток і захоплення своїм поступом, є все туга за « чимсь іншим », (про що говорив вже св. Августин), і в ньому Церква находити місце для свого служіння. Трудність остане

постійно в тому, що людина також шукає «звільнення» від своїх суспільних, нею створених, тягарів і тому губиться легко цілковита трансцендентність християнського спасення, внутрішня духовна переміна людини, яку несе благовістування. Екстремі все будуть існувати: дивитись на післанництво Церкви тільки як щось виключно духовне — духовний рятунок, вічне життя; звести післанництво Церкви до вимірів дочасних, туземних — соціально-економічно-політичне визволення. Як і самі апостоли, так і ми члени Церкви постійно маємо поглиблювати пізнання таїнства Церкви-Царства Божого між нами, яке треба шукати понад все інше. Це шукання має відбуватись у свободі, зі свідомістю гідності і прав людини, без чого розвиток і поступ людини є утруднений і в суспільствах, і на міжнародному полі.

«Поучення» кінчиться думкою про Богоматір-Марію як «Зорю благовістування». Коментарем до цього місця кінчиться Збірник Університету Урбаніяна. Марія — Провідниця (в Східній Церкві Одигітрія) в обнові благовістування Церкви. Не в сенсі девочійнім, але як доктринальна характеристика післанництва Марії, вказівка для Церкви про зразок Марії, як силу і світло для благовістування (ст. 765). Марія є зразком апостоляту в Церкві. Ця частина є також відгомонам останнього розділу Конституції *Lumen Gentium*, що присвячений Марії. Це тепле, але богословське закінчення Збірника є його успішним завершенням зі здоровим оптимізмом правдивого християнського проповідника: «Марія стається для Церкви сучасної, як для Церкви минулого, так і Церкви майбутнього і для цілого світу гарантією успішності у проголошуванні спасення».

о. І. Музичка

MARIAN ZALECKI, O.S.P., *Theology of a Marian Shrine Our Lady of Częstochowa*, Marian Library Studies, University of Dayton, vol. 8, 1976.

Новий твір про ікону Богоматері в Ченстохові має 315 сторін, складається з трьох частин. У першій частині (98 сторінок) Автор в чотирьох главах пише про походження ченстоховського відпустового місця і описує чудотворну ікону, з якою місце пов'язане. В другій частині находимо богословську рефлексію про ікону в Ченстохові і її роль в історії Польщі — разом в трьох главах: «Велика Богомати — Богуродвица», «Переможна королева Народу» і «Скорбна Мати в пасхальнім таїнстві» (ст. 99-209). В третій найкоротшій частині Автор зупиняється над паломництвами до Ченстохови (29 сторін). І врешті в четвертій частині (56 сторін) Автор приступає до поставленої цілі свого твору: Богословія Марійського відпустового місця з відповідним вступом, п'ятьма главами і висновками (ст. 241-297). Цілість твору закінчується трьома додатками: Бібліографія відпустових Марійських місць в Польщі,

Посвячення Польщі Марії і Пастирське Послання польських єпископів 23 липня 1977 р. Якість твору збагачена ілюстраціями і трьома покажчиками: місць, осіб і предметів.

Твір о. Маріяна Залецького — то його докторська дисертація і про його значення та заслуги пише у вступі видавець Теодор Келер (Т. Koehler, S.M.). Твір, прикрашуючи своїм повним викладом певну фазу з життя народів, є дуже важним, щоб зрозуміти до великої міри історичний аспект богословської науки Маріології, яка є відкрита для сучасних проблем, а головню про марійські відпустові місця і паломництва, а в творі — про Ченстохову.

Автор досліджує велику кількість історичних фактів, щоб доказати ролю відпустового місця в Ченстохові, в історії Польщі, а через цей край і в історії Церкви. Очевидно, Автор вживав для своєї цілі тільки найбільш помітні і вагомі факти, щоб через історію одного місця дійти до «історії спасення», яка є завжди дійсною в Церкві, і найти засади богословії Марійських відпустових місць. Важним є теж поглибити цей дослід, щоб можна було кинути більше світла на інші проблеми політичного, соціального і економічного аспекту. Духовість Ченстохови і богословія, що це висловлюють, є заналізовані в їхніх суцільних чинниках. Доцільно було б мати більше студій і дослідів, щоб пізнати краще ролю ченців Ченстохови, ієрархії, народу і різних суспільних верств. Видавець вказує і коментує факт, що Автор не зробив порівняння між іншими паломництвами в Польщі, а про них тільки згадує. Це дало б ширший погляд на богословію відпустового місця.

О. Залецькі розглядає, що це є Марійське відпустове місце. Автор досліджує те, що є найбільш характеристичним для Ченстохови — ікону візантійського походження, яка стала центром благочестя в латинській місцевості, в західнім богопочитанні і роллю цього паломничого місця в історії і формації польського народу. Автор описує різні аспекти марійської набожності в Ченстохові: народний, біблійний, літургійний, науковий, вживаючи при цьому канонічні, соборові і папські документи як напр. *Lumen gentium*, *Marialis cultus* для навітлення богословії Марійського паломничого місця. В творі на прикладах бачимо, що Марійське відпустове місце є «дійсність духовного порядку», то місце, де служінням Літургії відбувається зустріч між Богом і Його народом, то місце видиме і невидиме (в серцях людей). Марійське паломниче місце з паломництвами — то твір Божого Люду, Ісусової Церкви, щоб висловити з окремою любов'ю таїнство Марії, коли прославляється її злуку з Женихом, Божа присутність серед творинь є наглядна і Бог є постійно присутній в окремий спосіб в тих, яких він створив з можливістю Його любити. Так само Святі і в визначний спосіб Марія є присутні в нас їхньою любов'ю і заступництвом. Могутнім засобом тієї присутності Бога між нами є Літургія. Де відбулись появи Марії, там вона бажала мати церкву, Каплицю, т. зн. і Літургію.

Твір має велику вартість як науково-дослідницький для читачів, що цікавляться східною духовістю і культурою. Автор на

основі документів і традиції коректно вказує на факт, що триста літ по смерті київського князя Володимира (Великого), цей прецінний дар — свята ікона була шанована і прославлявана з побожністю у княжих замках руських князів. Ця ікона була дарунком з нагоди вінчання княжни Анни — сестри імператорів Василя і Костантина. Це піддержують російські автори. Згідно з науковим дослідом і документами, які подає Автор, Лев — син короля Данила, — коли був вже на схилі свого віку, виставив цю ікону для публичного звеличання і в такий спосіб хотів, щоб цей скарб Руси ніколи не став власністю якогось іншого народу, бо разом зі святою іконою доля Руси опиниться в руках зависних народів. Тому теж зроблено більше копій цієї ікони для руських церков, де їх ще можна подібати. Цікавим є, на що вказує твір, що монахи Василянни постійно впливали на князя Лева і переконували його, вживаючи суевірного залякування замість чесних доказів, що, коли князь не віддасть їм під опіку святої ікони, тоді вона може пропасти для Руси і руського народу. Вони доказували, що Пречиста Богородиця попаде в руки ворогів. Тому князь Лев не повинен ніколи дозволити, щоб празразок пречистого обличчя могли бачити нечисті очі чи, що гірше, могли до нього дотикатись невірні. Історія розказує, що Лев віддав ікону монахам Василянам під умовою, що її показуватимуть тільки для руського народу. Згідно з документальним дослідом вони не додержали умови, а скрили ікону в монастирі. В 1340 році Львів здобув король Казимир, який не знав, де знаходиться ікона. Згодом Владислав Опільський взяв ікону від Василян і переніс її на гору у Ченстохові. Це спричинило великий біль вірним східного обряду. Були старання спинити Владислава перед цим кроком, але нічого не вдалось зробити. Ці факти є удокументовані в російських авторів і всі вони згодні в тому, Ченстоховська ікона появилася на руській землі в десятому столітті. Вона появилася там з нагоди вінчання візантійської княжни з руським князем. Є ще й інша цікава думка, що цю ікону принесли на Русь святі Кирило і Методій — апостоли слов'ян. По другій світовій війні серед українських дослідників появилася думка, що Ченстоховська ікона є твором українського маляря під впливом візантійської іконописі.

Хоч опінії про походження ікони мають свої історичні помилки і недокладності, якщо ідеться, зокрема, про особи і дати, виглядає, що різні факти подано, щоб задоволити інтелектуальну спрагу в досліді про чудотворні ікони, яких копії були численні вже в шостому столітті. Багато зроблено дослідів з мистецького боку включно до технічних проблем.

В другій частині твору Ченстоховська ікона навітлена під кутом богословської благовісті і її ролі в історії Польщі. Окремо наголошений є факт, що вона є східного походження і була інспірована багатою вірою і повної любові почитанням східного православія. Незважаючи на те, що вона є свідком віри Східної Церкви, вона оживляла польську марійську побожність впродовж майже тисячу років. Так це виразно лучить Автор, дивлячись на спів-

життя східного і західного християнства і вірить, що ікона є дорогоцінним дарунком східної Церкви, відданим для римської католицької Церкви в Польщі.

Автор докладно опрацьовує і подає точний образ марійської поборности на Яській Горі. Він говорить про візантійську Мадонну як дарунок для польського народу. В представленні цього дарунку є любов і приязнь. Читається це як єдність Сходу і Заходу в почитанні цього чудотворного місця. Однак те, що є близько є і далеко. Коли наші українські предки стали історично співосновниками цього відпустового місця в Ченстохові своєю іконою, хотілось би бачити в творі виразніше це признание. В так добре опрацьованім творі і показниках даремне будете шукати слова «Україна» як і не знайдете в бібліографії ніякого українського автора і твору про цю важну для обох народів справу.

С. Дарія Анна Рошко, ЧСВВ

Разрушенные и оскверненные храмы, Франкфурт (М), 1980, стор. 204.

Російське видавництво «Посев» видало цей альбом, що його приготував в 1978 році російський «Самиздат» і вручив О. Солженіцинові в день його шістдесятліття. То збірка цінних фотографій російських церков Москви і середньої Росії перед і по їхнім знищенні, в руїні або залишені вони на долю часу і судьби. В присвяті кажеться про ціль видання: для нащадків, щоб альбом поміг їм розгадати загадку, — «що це за сотворіння зайшли в наш край, для яких життя на одній землі з тією красою (церков) було неможливе? І чому весь нарід не схопив їх за руки?»

Цей альбом — то свідоцтво про варварство безбожного большевицького комунізму, що й досі провадить свою пропаганду в світі про свободу релігії і сумління. То свідоцтво про дику ненависть до Бога, до релігійного минулого, його краси, духа і мистецтва. З болем релігійна людина і любитель архітектури перегортає ці сумні фотографії про вандалізм і злочини безумних руїників. Вартість альбому полягає в тому, що в більшості можемо бачити пам'ятники і церкви в їхній давній славі і красі, а побіч — їхні руїни або перерібки, або й нові будинки на їх місцях в советським будівельнім «соцреалістичнім» стилі. Таким прикладом є славний храм Христа Спасителя в Москві (на 10.000 осіб) — зразок чудової архітектури, купа його румовища по висадженні в повітря в 1931 році, проєкт «Дворца Советов» на тому місці (в типово сталінським стилі), — «но не попустил Господь» і врешті — купальний басейн «Москва», який на тому місці побудовано аж за 25 років (стільки років стояло пустою, значить — не було потрібне), і який в додатку приніс великі клопоти, що коштували десятки тисяч рублів... (ст. 95-101).

Альбом складається з двох частин: ілюстративна (9-134) і з

історичного начерку про історію російських храмів ХХ ст. (137-198). Є теж коротких три статистичних додатків на одну сторінку.

Про ілюстративну частину треба висловити признання авторам «Самиздату», що потрудилися і повишукували стільки світлих і трагічних фотографій, які оцілили і збереглися. Сталось це дякуючи, властиво, одному чоловікові — інженерові лісництва Михайлові Богоявленському, що вже як пенсіонер ходив по Москві і вишукував місця, де стояли колись церкви, шукав по бібліотеках і архівах знімок і записок про церкви, молитовниці і монастирі. Він лишив твір у вісьмох томах і цей унікальний твір використав «Самиздат» для цього альбому. Ніяка робота вандалів не скриється перед оком історії, хронікаря і любителя людської творчості і її минулого.

Перелистовуючи ілюстративну частину, український читач побачить і згадає таку саму долю, а то й жорстокішу, церков і монастирів Києва і цілої України, яка також має своїх Богоявленських, які збирають богомільні сльози по руїнах...

Історичний начерк зладжений знаменито і його прочитає зі співчуттям кожний віруючий і невіруючий. Його стиль можна б вібрати з такої цитати: «Коли в Кремлі руйнували храм Спаса на Борі, найстарший з храмів у Москві, я сидів поблизу на колодах і плакав. Я почувався як римлянин за часів, коли варвари руйнували старий Рим» (ст. 138). Варвари тільки руйнували. Модерні варвари руйнували і руйнують з диявольською злобою і на місцях церков будували туалети... Таких випадків у Москві більш як 20. (На місці церкви св. Юрія — будинок «Інтуриста» з написом «Комунізм переміг!»). Неодіненними золотими чашами і іншими літургичними цінностями заплечено Німеччині контрибуцію на берестейським мирі-договорі. Те, що показують сьогодні в Кремлі — то тільки мала частина пограбованої добичі з церков. З вісімнадцять соборів Кремля і червоної площі осталося дев'ять. Процент знищених храмів є від третини до більшої половини, залежно від місцевості чи області. Все, що оцілило, — або в повнім занедбанні (з ціллю, щоб стало руїною), або перемінено на магазини, тюрми, інститути чи й помешкання.

Описані в подробицях деякі вандальські факти (які самі такі злочинці фотографували, а навіть фільмували!). Журнал «Молодая Гвардия» з 1936 року пише таке для європейців: «Можливо, що численні старі будівлі в європейських столицях не представляють якоїсь поважної ні історичної, ні архітектурної вартості, можливо, що вони навіть перешкаджають сучасному темпу міського життя. Але вони далі стоять, їх бояться рухати. Їх фотографії акуратно поміщують у сіх довідниках і книжечках для туристів... і стоїть, і стоїть така ось собі халабуда, заважаючи пішоходам, автам, усій вулиці» (ст. 147). Така була атмосфера відношення до старини і релігії.

Причинами до руйнування церков були будьякі обставини — брак господарності в монастирі, в дзвіниці найшли самогонний апарат сторожа церкви, спротив віддати цінності церкви, потреба

клубу, потреба школи. В одній церкві співав хор сліпих (з рідкісних нот написаних для сліпих) і, коли палили церковну утвар, сліпі просили, щоб їм тії ноти віддали, — жінка, що наглядала над паленням, сама вкинула ноти в огонь... Скільки згоріло цінних книг, рукописів, старих ікон? Не щадилося нічого ради боротьби з Богом. 60 шедеврів архітектури зникло.

Нищення церков досягло вершка в середині 30-тих років в часі «великого терору». Нічого не змінила потім «відлига» за Хрущова. Коли Москву відвідували Айзенгауер і потім Ніксон, знова кілька церков впало жертвою, бо виглядали бідно і запущено, а грошей на ремонт шкода... Так діялось у Москві і по областях. Нові часи не змінили багато. Цінні пам'ятки, що остались, виставлені на цілковите занедбання і навіть таблиці, що говорять про пам'ятник, зазнають переслідування.

Є в цій частині окремих розділ про реставрацію старих церков історичного значення. Як це виглядає? Припустім — знаходяться гроші на реставрацію. Студіюють будинок. Роблять це фахівці і щиро. Одержується згода від відповідного правління культури. До здійснення ще дуже далеко і з бідами. «Проектировщик внимательно следит за тем, как его проект не выполняется на всех этапах» (ст. 185). Ставлять риштування з дерева, але робітники для реставрації прийдуть за кілька літ і часто все кінчиться на риштуванні. В селі Остров під Москвою дерево риштування простояло 20 літ, присіло і придавило купулу. Для пропаганди це звучить: церква в процесі реставрації. Привозять матеріал. Звичайно не той, що потрібний (хоч навіть і для Кремля таке трапляється!). Як матеріал не зіпсується і його не розкрадуть, і будуть робітники, може робота буде зроблена, але часто так, що те, що було відновлено спершу, вже встигло зіпсуватись... Ціла глава про те і подає конкретні об'єкти.

В додатку є коротка статистика православних церков в Москві, різних віровизнань і двох областей. В Москві в 1917 році було около 520 церков. З того в 1978 році відкритих для Служб було около 40, знищено около 220, перебудовано около 160, збережено як архітектурні пам'ятники около 100.

Останніми роками появляються советські люкеусові альбоми і твори з кольоровими фотографіями церков (зокрема в Києві), монастирів, ікон з їхніми описами й історією. Добрий пропагандивний засіб. Треба б під тим усім підписати для західного легковірнього читача: «Те, що чудом залишилось і його не встигла сплюндрувати безбожна варварська рука»...

о. І. Музичка

ХРОНІКА — ВСЯЧИНА (CRONICA — VARIA)

Лист папи Івана-Павла II на XIII Світовий День Миру. Папа Іван-Павло II бере голос у всякій важкій справі світового масштабу. Такою є питання миру, якому загрожують різні сили теперішнього поділеного світу. Кожного року день першого січня є посвячений пригадує над миром у світі і небезпеками для нього. Папа видав з тієї нагоди листа глибокого змісту, якого лаятмотивом є думка: « Правда є основою миру ». На жаль, документ може легко пройти попри вуха більшости людей навіть доброї волі, але в майбутності він належатиме до цінних документів доби Івана-Павла II.

Правда служить мирові, неправда іде в парі з тим, що веде до насильства і війни. Неправда — то всякого роду відкинення правди і погорда до неї, неповні, перекручені інформації, одностороння пропаганда, маніпуляція засобами повідомлення.

Всяке насильство побудоване на неправді, без неї воно не може обійтись. В практиці тим, що не згідні з якоюсь думкою, дається ім'я « ворога », щоб їх змусити до мовчанки, приписується їм погані наміри. Ще іншою формою неправди є не-визнання і не-пошана слущних і потрібних прав для тих, що не хотять прийняти якоїсь ідеології, або покликаються на свободу думки. « Подиктовані опортунізмом обурення, гидкі підозрінання, маніпуляція інформаціями, систематичне дискредитування противника — проти його особи, його намірів і його вчинків, шантаж і застрашування — ото погорда правдою, що змляє до витворення атмосфери непевности, в якій наміряється змусити особи, групи, уряди і навіть міжнародні інституції до мовчанки, до змови, до односторонних компромісів і ірраціональної реакції. Всі такі кроки є однаково спрямовані, щоб фаворизувати убійчу гру насильства і на поборювання миру ». Слова сильні і недвозначні, адреса відома.

Папа продовжує свої думки, повертаючи до своєї улюбленої бази — Людини. « Basisю тих всіх форм неправди є мильне поняття про людину і питомий їй динамізм. Першою брехнею, основним фальшем є не вірити в людину, в людину в повноті потенціалу її величі, а також про потребу її спасення від ала, гріха, які є в ній ».

Мир потребує щирости і правди. Щоб відновити правду, найперше треба називати їхніми іменами всі акти насильства, так як вони називаються і які форми приймають. Правду треба піддержувати як силу для миру. Неправда інфільтрує скрізь. Щоб зберегти постійно щирість, яка є правдою в нас самих, треба терпе-

ливого зусилля, відваги, щоб шукати і знайти правду вищу і загальну про людину і в світлі цього можемо оцінювати різні ситуації, а також зможемо оцінювати передовсім нас самих і нашу щирість.

В дальших розділах листа папа розвиває свій заклик до миру з темами: правда просвічує дорогу до миру, правда скріплює засоби до миру, в яких він зокрема осуджує всі види насильства і терору. Закінчує папа свого важного листа вказівкою, що Христова євангелія є благовістю миру, бо є Божою правдою, що знайдена правда зробить людей вільними.

Цей лист матиме окреме місце серед писань, промов і проповідей теперішнього папи.

Богословський діалог почався. Папа Іван-Павло створив на початку свого понтифікату богословську комісію для діалогу з православними грецькими богословами. В днях 29 травня до 3 червня на острові Патмос відбулася перша нарада обох комісій — православної і католицької. Обі комісії мають по 30 членів. Провідником православної грецької комісії був митрополит Стіліанос з Австралії, католицьку очолив кард. Віллебранде. Від часу прикрого розламу між східною і західною Церквами в 1054 році — це перша спільна нарада богословів обох Церков. Перша зустріч мала на меті тільки зорганізувати всю майбутню працю комісій і встановити процедуру спільної праці. Це в часі першої зустрічі успішно зроблено.

Наради почалися коротким богослуженням в монастирській церкві св. Івана апостола, яке відслужив з присутніми митрополит Мелітон — висланий патріарха Димитрія. Нарадами проводили кардинал Віллебранде і архієпископ Стіліанос. Грунт до тих нарад приготували ще патріарх Атенаторас і папа Іван XXIII, Вселенський Ватиканський Собор II і три панправославні конференції на острові Родосі (в яких брали участь католицькі обсерватори). Зі сторони православної саме ті конференції на Родосі рішили приступити до діалогу з католицькою Церквою. Підготовка до зустрічі обох богословських комісій тривала кілька років (комісії остаточно оформлено і створено 30.11.1979).

В часі богослуження митрополит Мелітон у своїй проповіді порівняв присутність обох комісій на острові Патмос до заслання на цей острів апостола Івана з тією тільки різницею, що він приїхав як вигнанець, за кару, а члени комісій приїхали як вільні люди без кайдан, але також прибули як вигнанці і в'язні — не цісаря, але своїх власних помилок, як браття, що стали для себе взаємно чужими. «Зібрала нас на Патмосі ніяка сила, тільки Святий Дух. Він єдиний міг зібрати тих, що даліше живуть у взаємному поділі, а донедавна були вони ще й у ворожнечі», — говорив Мелітон. По століттях розколу приходимо до висновку, що такі останнє слово в наших суперечках має наш Господь і Святий Дух, а ми, як сказав інший православний митрополит, є слугами з'єдинення Церков. Ціллю праць комісій є повне з'єднання

Церков, хоч діалог і дискусії будуть вестися тільки на богословську полі. Першою точкою розмов будуть Таїнства і між ними центральне — Пресвятої Евхаристії.

Документ про евтаназію. Конгрегація для Справ Науки і Віри видала вичікуваний документ про широко дискутовану справу в медичнім і богословським світі — евтаназії, — чи практичними словами, — питання терпіння і смерті, питання старости і смерті. Чи вільно собі і другим дозволити на скорочення терпінь і прискіпати в лагідний спосіб смерть?

Документ має чотири частини. Перша частина говорить про вартість людського життя. Життя — то підстава всіх інших дібр і вартостей, джерело всієї людської активності і суспільного життя. Життя — то свята річ, а для віруючих — то дар Божий, дар Божої любови, що його треба берегти. Вже в цій засади виходить, що на життя не можна посягати, його треба берегти згідно з намірами Божими, не вільно його собі відбирати.

Друга частина говорить про саму евтаназію. Її вона прискіпшенням смерті, щоб усунути терпіння. Документ категорично стверджує, що ніхто нічого в цій справі не може рішати у відношенні до людини, до людського ембріону, дитини чи старця, вмираючого в тяжких терпіннях. Ніхто не має права просити такої «прислуги» ані для себе, ані для других. Ніяка власть не має права прискіпувати смерть ні наказом ні дозволом.

Третя частина документу говорить про питання фізичного болю та про можливість для його усування. Документ підкреслює надприродну вартість болю, бо хто вірить в Христа, знає, що своїми терпіннями бере участь в терпіннях Христа, в Його жертві. Її дозволено вживати засоби для прismsирення болів, навіть у випадку, коли це зменшує свідомість хворого.

Четверта частина розглядає деякі питання лікування під кутом моральної богословії. Життя є великим даром Божим, але смерть є неминуча. Її прискіпувати не можна, її треба приймати з тією свідомістю неминучости, її треба приймати гідно. Вона початок іншого життя. До неї треба готуватись зі світлом віри. Хворим і вмираючим треба служити, що й є завданням медичного служіння. Хворий і вмираючий потребує любови і доброти, бо, що чинимо хворим, це чинимо самому Христові. Документ може бути доброю темою для дискусій з молоддю і матеріалом для проповідництва, до чого, зрештою, призначений.

Праці Міжнародної Федерації Католицьких Університетів. В Лювені відбулись наради Міжнародної Федерації Католицьких Університетів. Це XIII-ті наради цієї Федерації. Участь взяло 150 представників католицьких університетів з 33-ох країн світу. Темі праць: Католицький університет 80-тих років; Університет у навчальній і формативній праці; Академічна спільнота і спільнота викладачів; Католицький університет і наукові досліді; Універси-

тет і суспільство. Новим президентом Федерації вибрано французького економіста д-ра Мішель Валіс.

П'ятий Синод єпископів Вселенської Церкви. В дні від 26 вересня до 25 жовтня відбувся п'ятий Синод Вселенської Церкви. Темою нарад Синоду була: Завдання християнської родини в модерному світі. (Для пригадки про попередні Синоди: перший в 1967 р. про шкідливі опії і про атеїзм; спеціальний Синод в 1969 р. про праці єпископських конференцій; другий Синод в 1971 р. про священство і справедливість в світі; третій Синод в 1974 р. про благовістування в сучасному світі; четвертий Синод в 1977 р. про катехизу в наших часах з окремим поглядом на катехизу дітей і молоді).

Модерний світ переживає великі зміни в своїм житті, з чого виникла криза майже на всіх ділянках людського мислення і діяльності. Також і родина в сучасному світі станула перед не легкими питаннями своїх цілей, завдань і суті. В сучасну родину заглянула теж криза. Тому Синод поставив собі за завдання цій кризі піти на зустріч і знайти в світлі об'явлення і науки Церкви відповіді на питання, що захитали традиційними поглядами на родину. Завдання родини, як це видно з підготовчого документу Секретаріату Синоду це: її власні дарування, її благодаті і її обов'язки на лоні Божого люду. Слово « завдання » ставить собі Синод в змислі богословсько-пасторальним.

Наради Синоду відбувались за встановленим планом: а) сучасний стан родини в різних частинах світу; б) наука про християнську родину з поглядом на стан родини в сучаснім світі; в) пасторальна частина. В нарадах Синоду брав участь Блаженніший патріарх Йосиф і українські митрополити. Блаженніший висловив свої уваги на письмі зокрема про те, що в країні з комуністичними режимами, які позбавляють родини права виховувати дітей в релігійному дусі. Наші владики брали участь в дискусіях. Увага Блаженнішого найшла відгук в документі Синоду. При кінці Синоду вислідом нарад був документ з назвою: « Послання Синоду до християнських родин в сучаснім світі ». В дні закінчення Синоду папа Іван-Павло II своєю проповіддю доповнив деякі думки цього документу.

Деякі думки документу Синоду: « Серед численних проблем, що завдають болю родині в цілім світі, це — відкинення основного покликання людини брати участь в Божій любові; люди стаються невірниками жадоби посідати, жадоби власті і жадоби приємностей. Дивляться на другі людські істоти не як на братів і сестер згуртованих в тій самій людській родині, але як на перешкоди для себе і як на ворогів. Де свідомість того, що Бог є Отцем зменшується, зникає там свідомість про те, що людство є суцільна родина. В другій богословській дуже короткій частині документу Синоду лаятмотивом є правда про те, що відвічним планом Божим є, щоб всі брали участь в Божім житті в Христі Ісусі. Це поклик Божий, щоб творити Божу родину. Родина є покликана, щоб здійснювати

цей Божий поклик. Тому «християнське подружжя і родинне життя стаються автентичними знаками любови Божої до нас і любови Христа до Церкви».

В третій частині документ Синоду говорить про цю відповідь на поклик Божий в родинному житті. Документ акцентує виховні завдання родини: виховувати вільних осіб зі сильним моральним ґрунтом і сумлінням, щоб вміти розрізнявати обставини життя, обов'язковістю для праці, щоб поліпшувати людське життя і осягати світ; формувати осіб в любові і для любови в спільноті; виховувати осіб для віри, тобто в пізнанні Бога і любові до Нього; передавати у вихованні основні людські і християнські цінності і приймати нові, що їх людина творить на здоровім фундаменті. Щоб це сповнити, родина має перетворитись в «Домашню Церкву». Це новий вислів, що напевно знайде своє місце в сучасній пасторальній богословії і душпастирській практиці. Джерелом духовного життя тієї «домашньої Церкви» має бути молитва і Літургія, засобами — родинна катехиза з євангельськими цінностями в щоденнім житті, в вірності євангелію.

В останній частині документу Синоду є мова про Церкву і родину. Завданням Церкви є берегти, заохочувати до родинного життя і підтримувати родини. Словом — служити родині. Можна це назвати теж родинним апостолятом. В цьому є важливі: підготовка до подружжя, моральна і духовна допомога подругам в їхнім подружнім житті, катехизація і літургія для родин, духовна допомога для бездітних родин, опущеним матер'ям, вдовам, розведеним, бідним родинам, хворим та захитаним різними нещастями і лихами (алькоголізм, наркоманія). Священик має стати служителем родини.

Документ також підтвердив науку енцикліки Павла VI «Гумане віте», що викликало негодування в пресі серед деяких богословів. Це теж підкреслив папа Іван-Павло II в своїй проповіді, додаючи також пригадку про неможливість приймати до Св. Тайн розведених, що заключили не важно подружжя перед цивільними властями, закликаючи при тому душпастирів помагати таким родинам, щоб почувались вони не відлученими від Церкви. Папа закінчив свою проповідь словами: «Основний овоч цього Синоду є у факті, що завдання християнської родини, якої сутністю є любов, не може здійснюватися, якщо родина не житиме повністю правдою... Бо правда є тим, що робить вільним, правда дає лад, правда отирає дорогу до святости і справедливости».

Конгрес коптологів. В Римі відбувся другий конгрес коптологів (перший був в 1976 р. в Каїро). На ньому створено Міжнародне Товариство для Коптійських Студій. Його ціллю — гуртувати дослідників і науковців в ділянці коптологічних студій, історії, літератури і мистецтва коптійської Церкви. Ці студії є дуже важливими для пізнання первісної Церкви в Єгипті і його окраїнах, її первісного монашества й зокрема студії коптійських текстів біб-

ліотеки гностиків з Наг Гаммаді IV століття. Наступний Конгрес цього Товариства мав би відбутись в 1984 року у Варшаві.

Конгрес тривав чотири дні (від 22 до 26 вересня) з дуже широкою тематикою, яку поділено на такі секції: а) філологія, б) історія, в) коптійська література, г) мистецтво і архітектура, ґ) гностицизм.

В конгресі брали участь численні науковці-коптологи з доповідями в англійській, французькій, німецькій та італійській мовах. Присутнім був також патріарх коптійської Церкви Анба Григорій. (В Італії є поважна коптійська православна громада у Венеції зі своїм власним єпископом).

Колльоквіум про гностицизм в Лювені. В католицькій університеті в Лювені відбувся в березні колльоквіум на тему «Гностицизм в геленістичному світі». Над цією темою студіює останньо лювенський університет під впливом дослідів богослова Л. Серфо і його школи. Подібні колльоквія були досі в Мессіні (1966) в Штокгольмі (1973), і в Кебеку (1978). Праці Колльоквіум були поділені на п'ять секцій: 1. Гностицизм і єгипетська релігійна думка, 2. Гностицизм і дуалізм, 3. Гностицизм і початки християнства, 4. Іноза і монашество, 5. Гностицизм в Наг Гаммаді.

Гностицизм була небезпечна християнська ересь, що постала на периферіях християнства, в часі його експанзії і намагалась получить християнську науку з поганськими віруваннями і філософією. Це було спотворення християнства скомплікованими і дивовижними «теоріями». Гностицизм постав на Сході в Сирії і на Заході в Олександрії. В східнім гностицизмі нашли своє місце перські поганські вірування, в західнім — платонізм і пітагорейська філософія. Основою його є дуалізм: абсолютна, безконечна, всемогуча істота — дух і дивний матеріальний світ — матерія. Як пояснити походження матерії, щоб погодити такі дві протилежності. Так постали гностичні «теорії» про Бога, матерію, демургів і Христа, що приносить спасення, тобто освободження духа з темної матерії, з тюрми зла. Гностицизм, помимо своєї дивовижности, лишив слід на первісній християнській духовості, був спричинником інших ересей, що на його ґрунті появились (монтанізм, маніхейство). Студія гностицизму, зокрема на основі нових найдених документів, подає цікавий і глибокий матеріал про те, як християнство перемінювало поганське мислення і його філософію при допомозі надхненої думки апостола Павла чи апостола Івана.

Конгрес канонічного права. У Фрайбургу (Швайцарія) відбувся шестиденний Конгрес канонічного права (від 6 до 11 листопада). З черги — це четвертий міжнародний конгрес, zorganizований Міжнародним Товариством Каноністів. Тема Конгресу: Основні права християнина в Церкві і в суспільстві. Рефератів було 24 з дискусіями і працями по групах. Окрім проблеми прав людини, прав християнина в Церкві дискутовано і питання екуменічне, бо мова була про всіх християн. Брали в Конгресі участь також

не-католики і двох з них мали свої реферати: православний богослов з Атен Фідає і протестантський богослов Фухс з Базилеї. Учасники Конгресу також взяли участь в екуменічних зустрічах з протестантами і православними в Женеві.

Були дискусії на тему ревізії канонічного права і про його загальний характер в Церкві нових часів. Церковне право, на що вже вказував папа Павло VI, має базуватись на євангельській zasadі любови.

Праця над ревізією латинського кодексу канонічного права триває вже 17 літ і провадить її окрема Папська Комісія на чолі з кардиналом Периклом Фелічі. Комісію покликав папа Іван XXIII в січні 1959 р. Праці Комісії відбуваються в постійнім контакті з красивими єпископськими конференціями і католицькими університетами. Ревізія кодексу є вже в остаточній кінцевій фазі.

Помер богослов Шенан. У Вашингтоні помер на сімдесятому році життя богослов Патрик Шенан. Був відомим семітологом і егзеґетом. Провадив відділ літератури і семітських і єгипетських мов в католицькій університеті у Вашингтоні. Брав участь у працях над рештками рукописів з Кумран. Написав багато праць з егзеґези Старого Завіту.

Інструкція Конгрегації для Справ Науки і Віри. На основі праць богословів, спеціалістів і душпастирів Конгрегація для Справ Науки Віри видала інструкцію про хрещення дітей. Працю доручив провадити папа Павло VI і вона тривала кілька років в сталій консультатії з єпископськими конференціями.

Душпастирські труднощі у зв'язку з хрещенням в наших часах є поважні: брак християнського виховання для охрещених, відкладання хрещення на довгий час, а навіть до дорослого віку. Це противиться прадавній практиці Церкви. Інструкція вказує, що практика відкладання хрещення не є правильна і батьки не мають свободи хрещення свої дитини відкладати на пізніший час, бо тим позбавляють дитину надприродного добра. Так як в інших справах батьки рішають за дітей, так і в справі хрещення батьки рішають про її хрещення і не можуть лишати цієї справи до вибору самій дитині аж доросте. Хрещення потрібне конечно для спасення і охрещеному потрібне виховання у вірі, щоб міг свідомо користати з надприродних оwoчів тієї Тайни пакибитія, яку одержав несвідомо. Потрібна окрема душпастирська праця для усвідомлювання про Таїнство хрещення.

В останній частині інструкції говориться про можливості відложення хрещення або навіть відмови його уділити, коли є поважні сумніви про християнське виховання дитини в її житті.

Міжнародний Томістичний Конгрес. У вересні відбувся VIII Міжнародний Томістичний Конгрес, щоб відзначити століття від появи енцикліки папи Лева XIII «Aeterni Patris» і століття осну-

вання Папської Академії св. Томи. Академія в намірах папи Лева XIII мала здійснювати те, на що вказував він у своїй енцикліці. Конгрес зорганізував провід тієї ж Академії — кард. Чяппі і монс. Піолянті. Праця Конгресу відбувалась у пленарних і партикулярних сесіях і центром уваги рефератів і дискусій була енцикліка «*Aeterni Patris*» під кутом історичним, теоретичним і історично-теоретичним. На пленарних сесіях темою студій було: походження, зміст і оцінка відродження томізму в часі понтифікатів наслідників Лева XIII. Замітні доповіді: П. Децца, ТІ — бувший ректор Грегоріанум — подав аналізу фактів і впливів, що попередили появу енцикліки, вказуючи при тому на роль Єзуїтів у віднові томізму.

Під теоретичним кутом про енцикліку говорив відомий професор філософії Корнелій Фабро, що в своїй доповіді вказав на автентичні начала томізму і його джерела і потребу ступати їхнім шляхом, коли мова про відродження томізму по думці Лева XIII. Про відродження томізму говорив теж монс. Дерісі, Герардіні, Урданьов і ін. з пункту бачення богословії, філософії, моральної богословії чи й аскези.

Окрема група доповідей і дискусій були про природне право в світлі томізму і науки св. Томи. Разом було біля 300 праць наукового характеру. Праці Конгресу мали на меті вказати, що від появи енцикліки Лева XIII по сьогодні іде певний і рішучий напрям в сторону повороту до науки св. Томи Аквінатського: «*Thomas doctrinam Ecclesia suam fecit*». Не бракувало в часі Конгресу голосів поза кулісами, що противились такому обмеженню богословського мислення тільки до одної богословської школи, коли існують теж і інші напрямки, і св. Тома сам без вагання брав ідеї з різних шкіл (хоч би — від Аристотеля і Платона, східних Отців і мислення Августина). Знову порушувалося питання, що таке християнська філософія і її характер (проф. Б. Мондін). Питання широко дискусійне і референт не переконав слухачів, що християнська філософія має окрему інспірацію і в сучаснім науковім світі не можна в'язатись з якоюсь окремою філософічною доктриною. Дискутанти остерігали перед різними інтерпретаціями томізму, зокрема в дусі егізистенціалізму. Томізм у своїм відродженні стоїть перед не легкими питаннями і перешкодами.

Учасники Конгресу могли запізнатись з найновішим технічним досягненням в студії творів св. Томи. Єзуїт Роберт Буса по 20 літах праці, вживаючи і електронічних машин (комп'юторів), виготовив 56 томовий індекс — «*Index Thomisticus*» для студій творів св. Томи. На закінчення Конгресу папа прийняв учасників на окремій аудієнції. Акти Конгресу появляться і вісьмох томах друкованого тексту.

Помер Жен-Пол Сартр. В квітні помер філософ-егізистенціаліст і письменник Жен-Пол Сартр на сімдесят п'ятім році життя. Народився в Парижі 1905 р. закінчив філософічні студії Еколь Нормаль Суперієр в 1929 р., був професором філософії в Ле Гавр, Ляон

і в Парижі. Під впливом філософії Е.Г. Гуссерля (німецький філософ феноменологіст) і німецького філософа екзистенціаліста М. Гайдегера, а теж Маркса, творить свою лінію у філософії екзистенціалізму, типову своїм атеїзмом. Був теж письменником — повісті, драма — з філософичною тематикою. Своїми письменницькими творами успішно не довгий час популяризував свою філософію і був впливовим інтелектуалом Заходу. Писав незвичайно багато, постійно аж до свого осліплення. Залишив багато незакінчених творів, в останніх літах свого життя мав почуття жалю до світу, життя, що частинно узгіднювалось з деякими думками його екзистенціалізму. З філософичних творів лишив: «*La transcendence de l'Ego, esquisse d'une description phénoménologique*», «*Esquisse d'une théorie des émotions*», «*L'Etre et le Neant*», «*Critique de la raison dialectique*».

Екзистенціалізм Сартра (як теж Ніцше і Камуса) — то філософія песимізму. Позбавивши свою систему Бога, робить він людину трансцендентальною істотою, дає їй повну автономію і власну відповідальність в дії. Відкинувши метафізику (чого не зробили інші екзистенціалісти як Гайдегер і Жасперс), в його твердженнях повно філософських парадоксів: «Світ сьогодні так свobodно приложився до стільки різних справ-речей, що не означає він вже зовсім нічого».

Сартр вважає свій екзистенціалізм гуманізмом, бо турбується про людину і її особисті вартості і здійснювання своєї автентичної людської екзистенції: «Без світу не було б самотності, ні особи, без самотності, без особи нема світу». Тому і свій гуманізм бачить в повній свободі: «Ти є вільний, тому вибирай — то значить винаходи. Ніяке правило загальної моральності не може вказати тобі, що ти повинен робити; ніякий знак не є потрібний в цьому світі».

Його улюбленою проблемою в людини є духовна мука-страждання, розпач, на які він має дивні розв'язки, які могли б бути, на його думку, його оптимізмом: «Екзистенціалізм є нічого іншого як спроба винести висновки з постійних атеїстичних позицій. Його (екзистенціалізму) наміри зовсім не штовхають людину в розпач. І як хто під словом «розпач» розуміє — як це роблять християни — всяку склонність до безвірства, розпач у екзистенціалістів є зовсім щось іншого. Екзистенціалізм не є атеїстичним в змислі, що він буде томитися над доказами про неіснування Бога. Екзистенціалізм заявляє радше, навіть, як би Бог існував, це не створить ніякої різниці в його точці погляду. Не, що ми віримо в існування Бога, але ми думаємо, що дійсною проблемою не є його існування; що людина потребує знайти — є знайти себе знову і зрозуміти, що нічого її не спасе від неї самої, навіть важний доказ про існування Бога».

Така його філософія в ХХ-му столітті. Він дав собі свій власний осуд: «Хто може доказати, що я є властива особа, щоб нав'язувати людству, за моїм власним вибором (треба читати: винаходом!), мою концепцію людини?». Ніхто. Радше доказати можна противне. Тим-то його філософія, не зважаючи на захоплення нею

в декого, остане лише блідим феноменом в історії людського філософського мислення, ірраціональним протестом проти людського розуму і Творця. (Сартр належав до тих, що казав ігнорувати вістки про совєтські лагери).

Помер богослов Шарль Буас (Charles Boyer). 23 лютого в Римі помер філософ і богослов Шарль Буас ТІ. 46 років був професором, спочатку філософії, потім богословії у Грегоріанськiм університеті в Римі. Народився в 1884 р. у Франції, належав до Чину оо. Сауїтів, був членом, а згодом довголітнім секретарем римської Академії св. Томи і редактором його наукового журналу «Доктор Коммуніс». За його стараннями почали виходити «Акта Академіє С. Томе». Зорганізував шість Міжнародних Томістичних Конгресів, а також шість «Томістичних Тижнів», проведених з великим успіхом. Лишив з філософії свій «Курсус філософікус», численні філософські і богословські твори та наукові праці. Належав до тих богословів, що в двадцятому столітті з науковим спокоєм і рівновагою зглибив студії св. Августина і августинської богословської школи поруч науки св. Томи і томістичної школи, ставлячи Августина і Тому як дві великі колони християнської філософії і богословії. Тим теж намагався шукати зерен правди у всіх інших філософіях і лучити їх з християнським світоглядом та наукою. Був великим і правдивим «Шукачем Правди» у філософії і богословії, ступаючи слідами Августина і Томи зі серцем свого духовного вчителя — св. Ігнатія Льойолі. Вагомість студій Буас про Августина є велика сьогодні, бо Августин не є люблений в «новій богословії», яка своїм «гуманізмом» так легко нагадує Пелагія.

Кирило і Методій — співпатрони Європи. Апостольським листом «Egregiae virtutis» 31 грудня ц.р. папа Іван-Павло II проголосив співпатронами Європи разом зі св. Бенедиктом рівноапостольних слов'янських святих Кирила і Методія. В церкві св. Петра в Ассізi є фреска правдоподібно з XII століття невідомого маляра, що зображує св. Бенедикта посередині між Кирилом і Методієм. Монахи Бенедиктини від давніх часів почитували обох слов'янських апостолів враз зі своїм основником. Папа слов'янин вважав доцільним проголосити їх співпатронами Європи, щоб тим вказати на духовну спільноту і спільні християнські коріння європейської культури і цивілізації. Акт папи Івана-Павла II пов'язаний також зі сотною річницею енцикліки папи Лева XIII «Grande munus» якою впровадив літургичне святкування пам'яті обох апостолів в цілій католицькій Церкві.

Іван-Павло II пише: «Кирило і Методій розвинули своє місійне служіння в єдності і з Церквою в Царгороді, що їх вислала, і з римським престолом Петра, що це затвердив, маніфестуючи в цей спосіб єдність Церкви, яка в тому часі за їх життя і їх діяльності не була розбита нещасливим поділом між Сходом і Заходом,

незважаючи на важкі напруження, які тоді помічувались у відносинах між Римом і Царгородом ».

І далі: «Тому що сьогодні по століттях поділу Церкви між Сходом і Заходом, між Римом і Царгородом, починаючи від II Ватиканського Собору, почалися рішучі кроки в напрямі до повного об'єднання, видається, що проголошення святих Кирила і Методія співпатронами Європи разом зі св. Бенедиктом, відповідає вповні знакам нашого часу. Зокрема, коли це діється в році, в якому обидві Церкви — католицька і православна, ступили на шлях вирішального діалогу, що почався на острові Патмос, що пов'язаний традиційно зі св. Іваном апостолом і євангелистом. Тому цей акт наміряє зробити пам'ятною цю дату ».

1600-річчя смерті св. Василя Великого. 2 січня 1980 року папа Іван Павло II видав апостольського листа «*Patres Ecclesiae*» з приводу 1600-річчя смерті св. Василя. Першу частину листа Папа присвячує ролі Отців Церкви, бо вони багато причинилися до розвитку Церкви, були її будівничими і Церква живе зачерпнута в них життям і стоїть на підвалинах, які вони поставили. «Вони є неначе сталою конструкцією Церкви. У зв'язку з цим кожна наступна проповідь Євангелії і навчання, якщо хоче бути автентичною, мусить бути узгоджена з їх навчанням...». Тому Церква «невтомно повертає до їхніх писань, повних мудрости і завжди святих». В другій частині листа Папа говорить про життя св. Василя, що уродився 330 року, про його монаше життя, священство, архієрейство і смерть 1 січня 379 року. «Першою... найважливішою наукою, яку дають нам святі — це приклад їхнього життя». І життя св. Василя є саме такою наукою. Він був великим пастирем і не перестав бути монахом і як монах став одним з великих законовчителів монашого життя. «Він зумів зберігати второпну рівновагу між невтомною проповіддю і періодами самоти та частої внутрішньої молитви». З його монаших писем «відомих безпосередньо чи посередньо черпала надхнення більшість тих, що на Сході чи на Заході, жили монашим життям». Виглядає навіть дивне, але правдиве, що правила св. Василя, переложені на латинську мову, мали більший вплив на Заході ніж на Сході. Отож монаше життя, як важна структура Церкви, постало під рішучим впливом св. Василя і це наглядно видно на прикладі св. Бенедикта, який вважав св. Василя своїм учителем.

Реформі Церкви св. Василій присвятив багато сил. Ідеалом для нього була Церква апостольських часів, в якій «багато вірних було одно серце і одна душа» (Дії, 4,32). Свідомий значення Літургії, творить велику євхаристійну молитву, звану анафорою св. Василя, яку «вважають найгарнішою між гарними». Був він оборонцем чистоти богословської науки, зокрема правди про божество Ісуса Христа і про божество Святого Духа, а також був непохитним оборонцем свободи Церкви.

700-ліття смерті св. Альберта Великого. Він народився 1193

року в Лявінген (Швабія), до домініканів вступив мабуть в Падуї, опісля був провінціалом домініканів в Німеччині, єпископом Регенсбургу, папським легатом і проповідником хрестоносних походів, університетським професором в Парижі, в Гільдесгаймі, Фрібургу, Регенсбургу, Штрасбургу і Кельні. Помер в 1280 році.

Залишив 40 томів праць з різних ділянок зокрема: «*Summa theologiae*». Був одним з найбільших екзегетів середньовіччя, визначний богослов, філософ і знавець природничих наук. Був ентузіастом Аристотеля і знавцем арабського неоплатонізму та св. Августина. Велика його заслуга в тому, щоб виборів і опрацював для богословії статус науки. Відважно взявся до розв'язки питання відношення розуму до віри, філософії і теології, відношення Аристотеля до Біблії. Взявся до розв'язки цього замотаного вузла, бо знав, що може грозити вірі без розуму, а також був свідомий, до чого провадить розум без віри. Він бачив спори противників, з яких один тримав в руках Біблію, а другий твори Аристотеля і лякався відрубання філософії від кореня, яким є об'явлення. Канонізаційна була «*In thesauris sapientiae*» з 1931 року ставить св. Альберта Великого перед очі сучасних богословів, як зразок людини, що створив синтезу контемплатції і дії, розуму і віри.

Права людини. В 25-ту річницю існування Організації Прав Людини і 20-ту річницю Європейського Трибуналу Прав Людини папа Іван Павло II вислав головам обох організацій послання, яке появилось в «*Оссерваторе Романо*» 27-28 грудня 1979 року. В посланні сказано таке: «У світовім контексті, коли виглядає, що людській особі присвячується щораз менше уваги, бо вона є підпорядкована ідеологічним й економічним системам, котрі її поневолюють і використовують, треба конечно з силою потвердити, що її гідність мусить бути збережена не торканою. На тім поняттю гідности людської особи опираються всякого роду права людини, однаково права громадянські, політичні, економічні, суспільні і права відносно культури. Не треба знеохочуватись труднощами, що на перший погляд видаються непереможні, які виринають там, де права людини порушено. Треба бути переконаним, що кожний, навіть найменший, удар в гідність людини відбивається в неспостережний але реальний спосіб на життя всіх, бо всі людські істоти є залучені між собою незатертим зв'язком. Для віруючих християн, мусулманів і жидів цей зв'язок пливе з віри в єдиного і правдивого Бога, Отця всіх людей, і є джерелом та основою людської гідности. Для тих, що покликані до християнської віри, цей зв'язок зводиться до слів: ми є браття в Ісусі Христі. В тій частині Європи, в якій християнство зростило глибоко коріння впродовж бурхливої історії, якої світло не було без тіні, воно мусить променіти моральною силою, що може оживити волю до пошани, оборони і піднесення гідности людської особи, однаково в границях тої ж Європи, як і солідаризауючись з тими всіма, що донебудь того потребують».

Дипломатичні зв'язки між Апостольським Престолом і Грецією. 12 червня 1980 року перший раз в історії папа Іван Павло II прийняв вірчі листи від амбасадора Греції Стефана Стакатоса. При тій нагоді Папа підкреслив особливий характер цієї події, з пошаною говорив про грецький нарід і його цивілізацію, що мала великий вплив на мисль, мистецтво і розвиток людства. Також сказав Папа, що християнство вкорінилось щасливо в грецьку і гелленістичну цивілізацію. В грецькій мові записано Слово Боже Нового Завіту. Є багато Отців Церкви і церковних письменників, що передали нам християнську благовість, богословію і духовість оперту на грецькій спадщині. «Я переконаний, — мовив дослівно Папа, — що виміна офіційних представництв між Апостольським Престолом і Грецією причиниться до більш одвертого і сердечного екуменічного контакту між католиками і православними».

Кардинал Владислав Рубін префектом Конгрегації для Східних Церков. 27 червня 1980 року папа Іван Павло II іменував кард. В. Рубіна префектом згаданої Конгрегації. Він народився в селі Токи, пов. Збараж (Україна) 20 вересня 1917 року. Богословські студії почав в Духовній Семінарії у Львові, а закінчив в католицькій університеті в Бейруті (Ливан) і 30 червня 1946 року став священником. Докторат здобув на папським Григоріянським університеті в Римі.

Від 1959-1964 був ректором польської колегії в Римі. В 1964 році став єпископом і архипастирем поляків на поселеннях. 1967 році папа Павло VI іменував його генеральним секретарем Папського Синоду єпископів. 30 червня 1979 року був іменований кардиналом.

Зміст (Index)

<i>о. д-р Іван Гриньох</i> , Знищення укр. католицької Церкви російсько-большевицьким режимом	<i>Sac. dr. Iohannes Hrynioch</i> , Destructio Ecclesiae Catholicae Ucrainorum per gubernium Russo-Bolshevicozum	3-72
<i>Олекса Горбач</i> , Карловецькі рукописні Praecepta Artis Oratoriae з 1736-37 рр. Віденської Національної Бібліотеки	<i>Olexa Horbatsch</i> , Codex Carlovicensis Praecepta Artis Oratoriae anni 1736-37 in Bibliotheca Nationali Vindobonensi	73-130
<i>о. д-р Іван Хома</i> , Собори екзархів у Львові 1940-1941	<i>Sac. dr. I. Choma</i> , De Conciliis Exarcharum Leopoli 1940-1941	131-180

2. Вибрані питання (Analecta)

Відгомін Кирило-методіївської ідеї на II Ватиканському Соборі (<i>о. д-р Іван Гриньох</i>). Мало відомі Апостоли народного відродження в Галичині.	181-189
--	---------

3. Огляди й оцінки (Conspectus et recensioni)

Каталог колекції документів Київської Археографічної Комісії (1369-1899), «Наукова Думка», Київ 1971 (<i>о. д-р Партеній Павлик</i>). В.В. Панащенко, Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст., Київ 1974 (<i>о. д-р Партеній Павлик</i>). L'Annuncio del Vangelo oggi, Roma Urbaniana 1977 (<i>о. І. Музичка</i>). Marian Zalecki, O.S.P., Theology of a Marian Shrine our Lady of Czestochowa, Dayton, 1976 (<i>С. Дарія А. Рошко ЧСВВ</i>). Разрушенные и оскверненные храмы, Посев 1980 (<i>о. І. Музичка</i>).	190-207
--	---------

4. Всячина - хроніка (Varia-chronica)

208-220

Cum approbatione ecclesiastica

Редакцію веде о.д-р Іван Хома — *Redactionis curam gerens*

Dr. Joannes Choma

• BOHOSLOVIA •

Via Boccea, 478 - 00166 Roma (Italia)

